

MEĐUNARODNA POLITIKA

OSNOVANA JUNA 1950.
BEOGRAD
GOD. LXIV, BR. 1149.
JANUAR–MART 2013.

U FOKUSU

Kristijan Leken

DA LI EVROPSKA UNIJA RASPOLAŽE
PRAVOM SPOLJNOM POLITIKOM?

Željko Jović

MIROVNE MISIJE UJEDINJENIH NACIJA
I SAVREMENI IZAZOVI

Branislav R. Srđanović

EKSTRADICIJА IZMEĐУ PRAVA I POLITIKE

Dobrica Vesić

ULOGA KORPORATIVNOG UPRAVLJANJA
U ENERGETSKIM PREDUZEĆIMA REGIONA
JUGOISTOČNE EVROPE

Milovan Radaković

INCIDENTI I SUKOBI NISKOG INTENZITETA,
KAO REFLEKS NEKADAŠNJIH EVROPSKIH
IMPERIJALNIH SILA

ANALIZE

Momčilo Sakan

POJAM, KARAKTERISTIKE I VREDNOSTI
MIRA

Ljiljana Nikšić

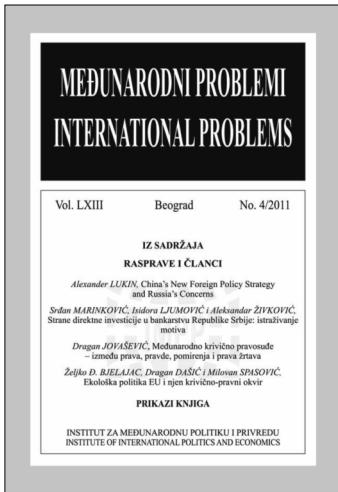
SUPREMACIJA VELIKIH SILA IZ UGLA
POLITIČKE TEORIJE I RAD UN

DOKUMENTI

Institut za međunarodnu
politiku i privredu

Časopisi Institut za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNA POLITIKA

Makedonska 25, 11000 Beograd, poštanski fah 413, tel. +381 11 3373 824 (glavni i odgovorni urednik)
Tel./fax 337 38 32 (preplata), e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs
Internet: www.diplomacy.bg.ac.rs/medjunarodna.htm, izlazi tromesečno

UDK 327

ISSN 0543-3657

Godina LXIV, br. 1149, januar–mart 2013.

Izdavački savet

Doc. dr Milica Delević (predsedavajuća),
docent, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dr Duško Lopandić, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, Beograd

Prof. dr Obrad Račić, redovni profesor,
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Ivo Visković, redovni profesor,
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dr Milan Šahović, naučni savetnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Prof. dr Luka Brkić, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, Hrvatska

Dr Hue Li, Institute of World Economics and Politics,
Chinese Academy of Social Sciences, Peking, Kina

Dr Zoltán Hajdú, Hungarian Academy of Sciences, Pécs, Mađarska

Dr Yiorghos Leventis, United Nations University,
International Security Forum, Lefkosia, Kipar

Dr Mikhail M. Lobanov, Russian Academy of Sciences,
Institute of Economy, Moskva, Rusija

Dr Hrvoje Butković, Institut za međunarodne odnose, Zagreb, Hrvatska

Prof. Nikoleta Sîrghi, University of the West Timișoara,
Faculty of Economics, Temišvar, Rumunija

Dr Zoila González Maicas, Instituto Superior de Relaciones Internacionales, Havana, Kuba

Dr Biser Banchev, Bulgarian Academy of Sciences, Institute for Balkan Studies,
Sofija, Bugarska

Prof. dr. Joachim Becker, Institute for International Economics and Development,
Vienna, University of Economics and Business Administration, Austria.

Uredništvo

Dr Dragan Petrović, viši naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Dr Miroslav Antevski, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Dr Brano Miljuš, viši naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Dr Duško Dimitrijević, viši naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Dr Milovan Radaković, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu,
11000 Beograd, Makedonska 25

Direktor Instituta
Dr Duško Dimitrijević

Glavni i odgovorni urednik
Dr Dragan Đukanović

Zamenik glavnog i odgovornog urednika
Dr Dragan Petrović

Prelom
Snežana Vojković, Sanja Pavlović

Lektura
Ivana Andrejević

Prevod
Aleksandra Janošević

Godišnja pretplata
Zahtev za pretplatu slati na adresu: *Međunarodna politika*, Makedonska 25,
11000 Beograd, poštanski fah 413, uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Za inostranstvo
BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel./fax +381 11 20 84 229, e-mail: bfsbooks@sezampro.rs

Oglas
Informacije o ceni i raspoloživom oglasnom prostoru mogu se dobiti na telefon
(011) 337 38 32 ili na e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs

Štamparija
„Želnid”, 11000 Beograd, Nemanjina 6

Pogledi izneti u člancima odražavaju lični stav autora,
a ne nužno i stav Izdavačkog saveta i Uredništva

Izlaženje časopisa *Međunarodna politika* finansira
Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije

MEĐUNARODNA POLITIKA

UDK 327

Godina LXIV, br. 1149, januar–mart 2013.

ISSN 0543-3657

Sadržaj

U FOKUSU

Kristijan Leken

Da li Evropska unija raspolaže pravom spoljnom politikom? 5

Željko Jović

Mirovne misije Ujedinjenih nacija i savremenih izazova 10

Branislav R. Srdanović

Ekstradicija između prava i politike 23

Dobrica Vesić

Uloga korporativnog upravljanja u energetskim
preduzećima regiona Jugoistočne Evrope 38

Milovan Radaković

Incidenti i sukobi niskog intenziteta, kao refleks
nekadašnjih evropskih imperijalnih sila 52

ANALIZE

Momčilo Sakan

Pojam, karakteristike i vrednosti mira 65

Ljiljana Nikšić

Supremacija velikih sila iz ugla političke teorije i rad UN 81

Slobodan Nešković

Sredstva međunarodne politike sa posebnim osvrtom
na ekonomski resurse 97

<i>Goran Nikolić</i> Agencija za borbu protiv ozbiljnog i organizovanog kriminala (Serious Organised Crime Agency – SOCA)	111
<i>Predrag Goranović</i> Osiguranje za slučaj nezaposlenosti u zemljama regiona	120
<i>Vladimir Njegomir</i> <i>Rajko Tepavac</i> <i>Počuča Milan</i> Kapacitet međunarodnog sektora osiguranja i reosiguranja: implikacije katastrofalnih šteta	137
PRIKAZI KNJIGA	
<i>Jovan Ćirić</i> (prir.), <i>Haški tribunal između prava i politike</i>	157
<i>Miroslav Antevski</i> and <i>Dobrica Vesić</i> (eds), <i>Energy Security of Europe: The Position of Serbia</i>	159
DOKUMENTI	
Prvi sporazum o glavnim principima normalizacije	161

UDK: 327(4-672EU)
Biblid 0543-3657, 64 (2013)
God. LXIV, br. 1149, str. 5–9.
Osvrt
Primljen: 14. decembar 2012.

Kristijan LEKEN¹

Da li Evropska unija raspolaže pravom spoljnom politikom?

Uvod

Ako bismo govorili o jednom vidu politike oko koje zemlje članice Evropske unije (EU) ne uspevaju da zauzmu zajedničko stanovište, to bi zasigurno bila spoljna politika prema trećim zemljama. Kada se primeni serija kriterijuma koji se uobičajeno koriste za testiranje spoljnih politika različitih država, konstatujemo da EU teže nego bilo koja suverena država može da odgovori na imperative autonomije, transparentnosti i legitimiteata.

No bez obzira na tu činjenicu, treba odmah odbaciti pojednostavljeni tumačenje po kome EU ne bi imala sposobnosti da deluje na međunarodnoj sceni. Ova tvrdnja nije tačna jer sve zavisi od tipa akcije o kojoj je reč.

Ukoliko govorimo o spoljnotrgovinskoj politici, u EU od 1957. godine postoji prava zajednička politika. Što se tiče razvojne politike ili politike prema istočnim i mediteranskim susedima, akcije koje preduzima EU takođe su brojne. Nasuprot tome, kada je reč o temama vezanim za tradicionalnu diplomaciju, kao što su bezbednost ili saradnja sa velikim zemljama grupa BRICS, sposobnost EU da reaguje kao celina smesta postaje manje izvesna.

Strukturalni razlog tome nalazi se u činjenici da zemlje članice EU nisu odustale od svojih nacionalnih diplomatija. Pravi izazov sastoji se dakle u tome da se iznedri evropski interes, koji bi bio više nego jednostavna suma nacionalnih interesa zemalja članica. Evropska unija postavlja pitanje da li

¹ Doktor političkih nauka, profesor Evropske politike na Fakultetu političkih nauka u Parizu i direktor Centra za međunarodne studije i istraživanja. Autor je brojnih dela i članaka o Evropskoj uniji. Bio je direktor Francuskog centra za istraživanja u društvenim naukama u Pragu i gostujući profesor na *London School of Economics and Political Science*.

politički entitet koji nije država može da osmisli zajednički interes u spoljnoj politici, premda ne treba preceniti ni doslednost država u pogledu njihove individualne spoljne politike. I same države se sve više suočavaju sa problemima u usklađivanju suprotstavljenih interesa u okviru svojih granica. Države nemaju uvek jaku centralnu vlast koja bi imala monopol nad spoljнополитичким aktivnostima, što u EU pokazuje primer Belgije.

U Evropi, države ipak ostaju politički entiteti koje legitimise njihova jaka istorijska komponenta. One su izgrađene oko principa suvereniteta i njihove pojedinačne diplomatičke ostaju jedno od simboličnih nasleđa date suverene države.

Diplomacija EU ostaje u najvećoj meri proceduralna

Otkako je 1952. godine započet proces evropske integracije, osmišljavanje spoljne politike se najpre sastojalo u tome da se formiraju zajedničke institucije i procedure, sa namenom da se pojavi i zajednički interes. Poslednji čin u tom procesu bio je Lisabonski sporazum i osnivanje zvanja visokog predstavnika EU za spoljnu politiku i bezbednost, koje je povereno Ketrin Ešton, kao i osnivanje Evropske službe spoljnih poslova, neke vrste ministarstva spoljnih poslova Evropske unije.

Iako procedure pomažu da se smanje troškovi razmene između 27 zemalja EU u odnosu na spoljnopoličke probleme, one nisu dovoljne da se automatski stvoriti i zajednički interes. On zavisi od približavanja stanovišta između zemalja članica – u pitanju je strogo politički a ne birokratski proces.

Postoje domeni u kojima se zajednički interes lakše izdvaja, što objašnjava i fenomen razlicitosti procedura EU.

Tako u domenima koji se tiču tržišta, trgovine i proširenja EU, delegacije zemalja članica EU su brojne. Što se tiče na primer pitanja trgovine, Komisija predstavlja interes svih 27 članica pred Svetskom trgovinskom organizacijom. EU je shvaćena vrlo ozbiljno od strane trećih zemalja vezano za ovu oblast. Po istom modelu, Evropska komisija – a ne svih 27 članica ponaosob – pregovara sa zemljama kandidatima o prijemu novih članova.

Međutim, što se tiče bezbednosti i odbrane, prenošenje ovlašćenja nikada se nije odvijalo na isti način. Institucionalna procedura je uvek ostajala striktno u domenu nadležnosti pojedinačnih vlada, jer je zajednički interes teže definisati. Sve zemlje članice zahtevaju postizanje konsenzusa po tim pitanjima, i to uz jako izraženo učešće država, bez obzira na to što postoji visoki predstavnik EU za spoljnu politiku i bezbednost.

Razliku koja postoji između ova dva procesa definisanja zajedničkog interesa dosta je lako objasniti: u oblasti ekonomije, postoji jedan relativni konsenzus oko ideje tržišta i trgovinske moći, mada su neke države liberalnije ili se više zalažu za slobodnu trgovinsku razmenu od drugih. Nasuprot tome, u oblasti bezbednosti postoji prava raznolikost mišljenja: između velikih država kao što su Francuska ili Velika Britanija, koje mogu da pretenduju na globalnu diplomaciju, i manjih zemalja čija se diplomacija

svodi na regionalnu akciju; između zemalja koje su se istorijski našle na Zapadu posle 1945. godine i drugih koje su pripale sovjetskom bloku, između zemalja koje imaju vojnu tradiciju i drugih koje su neutralne (slučaj Švedske i Austrije). Ova raznolikost podrazumeva različite stavove po pitanju viđenja sveta i, samim tim, visoke troškove za definisanje jedinstvenog stava EU.

Društva slabo osetljiva na rizik

Evropska unija je nastala iz kompromisa koji je stvoren oko ideje poboljšanja uslova života u okviru države blagostanja, koji su bili bitno narušeni tokom Drugog svetskog rata. Tada je postojala i još postoji u samom projektu Evropske unije ideja da narodi zemalja članica mogu da osnuju post-vestfalski prostor u kome rat postaje nezamisliv, a napredak glavni cilj. Na izvestan način, zemlje članice EU su to postigle, i to čini EU toliko privlačnom evropskim susedima, kao što su to i bivše jugoslovenske republike, koje su pre samo dvadesetak godina bile poprište ubilačkih ratova. Ali u isto vreme, te države su dugo svoju bezbednost poveravale nekom od saveznika (Sjedinjenim Američkim Državama posredstvom NATO) i pokazuju veoma malu želje da se projektuju na ostatak sveta kome bi garantovale bezbednost. Razlog tome nije proračunati egoizam, već to što teško mogu pouzdano da procene realni rizik. Ovo je razlog zbog kojeg sve zemlje EU smanjuju vojne budžete, i što njihovo stanovništvo slabo podržava operacije svoje vlade na međunarodnoj sceni. Tako jedva svega 25 procenata Nemaca podržava intervenciju nemačkih trupa u Avganistanu; kod Francuza taj procenat iznosi 30%. U svakoj od zemalja EU postoje rokovi za povlačenje trupa iz Avganistana. Narodi zemalja Evropske unije pokazuju više zabrinutosti za budućnost svojih zdravstvenih sistema i penzionog osiguranja, nego za pitanja bezbednosti sveta.

Ovaj uvid objašnjava, takođe, i zašto se u evropskim politikama u domenu bezbednosti planiraju pre svega humanitarne misije, održavanje mira, ili upravljanje kriznim žarištima. Ono što je EU preduzela u ovim domenima je štaviše veoma značajno i u najvećoj meri uspešno. Možemo ovde podsetiti na prisustvo EU u Bosni i Hercegovini, u Čadu, u Centralnoj Africi, kao i misiju „Atalanta“ protiv piratskih napada na brodove na istočnim obalama Afrike.

Ovde treba dodati i pomoć za razvoj: EU je glavni donator zvanične razvojne pomoći koja se ostvaruje u multilateralnom okviru.

Iako je EU od potpisivanja Lisabonskog sporazuma prihvatile klauzulu o solidarnosti prema svim zemljama EU koje bi bile napadnute, države članice EU u to ne veruju mnogo i, kako sve žive u miru, teško mogu da zamisle pravu stratešku projekciju svojih snaga u svetu kako bi garantovale prinudnu primenu donetih odluka.

To međutim od njih očekuju Sjedinjene Američke Države koje žele da ih uključe u reformu NATO, koji više ne zamišljaju kao „regionalnu

organizaciju”, već kao svetsku organizaciju zaduženu za rešavanje onoga što predsednik Obama naziva *global issues*. Pritom on naravno misli na Avganistan, Bliski istok i Iran.

Koju ulogu bi EU mogla da odigra u novom globalnom upravljanju?

Odgovor na ovo pitanje su sledeća dva moguća scenarija:

Prvi se sastoji u tvrdnji da je EU civilna snaga ili normativna sila koja nije namenjena za dalje razvijanje moći prinude da bi postala ono što se u Francuskoj povremeno naziva „Evropa sila”. Razvojna politika, politika stabilnosti kroz proširenje i privilegovane odnose sa susedima, izvoz normi za zaštitu životne sredine, trgovina: svemu tome je namenjena EU, jer savremena diplomacija počiva pre svega na instrumentima *soft power*. Za ovaj scenario nije potrebno mnogo više od postojećih institucionalnih mehanizama. Postoji ipak jedan problem: jačanje zemalja koje se ne nalaze u Evropi, tačnije koje ni ne pripadaju modelu zapadnih demokratija, dovelo je do debate o reviziji institucija za globalno upravljanje nasleđenim iz perioda posle Drugog svetskog rata. Pitanje predstavljanja EU u ovim institucijama jasno je postavljeno. Koliko dugo će EU, u okviru G20, moći da bude zastupljena pored četiri zemlje članice? U Međunarodnom monetarnom fondu, EU je morala da prihvati da kvota glasova koja joj pripada u procesu odlučivanja bude revidirana. Pitanje jednog jedinog mesta za evropskog predstavnika u Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija biće možda postavljeno jednog dana od strane Indije ili Brazila, koji zahtevaju (kao što to čini i Nemačka) svog stalnog predstavnika.

Drugi scenario podrazumeva svet koji, za razliku od EU, ostaje u velikoj meri hobsovski, a to nije bez određenog rizika po EU, koja mora da snosi posledice svojih odluka.

Što se same Evrope tiče, Sjedinjene Američke Države polaze od principa da Rusija više ne predstavlja pretnju. Ne postoji nikakva sumnja da je u interesu EU da uspostavi što bolje moguću saradnju sa Rusijom. Ali, ko može da bude siguran u pacifizam Rusije prema zemljama susedima koje žele da se pridruže EU, kao što su na primer Ukrajina, Moldavija ili Gruzija? Ono što možemo zaključiti iz odnosa sa Rusijom, to je da je i EU i Rusiji podjednako potrebna međusobna saradnja, ali i da se EU stalno spotiče na istom pitanju demokratskih vrednosti, koje su odlika njene spoljne politike.

Ovaj zaključak nas vraća na pitanje Sjedinjenih Američkih Država koje, otkako se u Beloj kući nalazi Barak Obama, nemaju više isti diskurs u vezi sa pitanjem odbrane u Evropi. Da li zemlje EU mogu jednostavno da smatraju da bi im Amerikanci pomogli ukoliko bi njihova bezbednost bila ugrožena, iz razloga što dele iste vrednosti, ili (kao što se čini da sve više misle Poljaci), treba reći da EU mora više da brine o sopstvenoj bezbednosti tako što bi razvila svoju sopstvenu vojnu silu.

I na kraju, ostaje i ostatak sveta. EU je pokazala svoj doprinos smanjenju nesigurnosti u Avganistanu i Libiji kroz prisustvo svojih trupa uz Amerikance. Jačanje Kine, Indije, Brazila, ali i Turske sada je upućuje na konstrukciju multipolarnog sveta. Da li EU želi da bude jedan od aktera u ovom novom sistemu upravljanja svetom? Ukoliko je odgovor pozitivan, da li joj je dovoljno da ostane na dobrom položaju po pitanju trgovine (narocito ako se uzme u obzir da je izgubila 20 procenata trgovinske razmene izvan EU u 2010. godini), ili mora da bude sposobna i da reaguje ako dođe do vojnih tenzija između zemalja grupe BRICS? Nijedan teritorijalni konflikt između Kine i Indije do danas nije rešen i treba očekivati da će jednog dana doći do neizbežnog ponovnog pojavljivanja pograničnih sukoba između ove dve zemlje.

Konačno, globalni kontekst i reorganizacija upravljanja svetom teraju zemlje članice EU da se zapitaju da li bi trebalo da počnu sve više da govore jednim zajedničkim glasom. Ali, u isto vreme, jak istorijski uticaj države ostaje veoma prisutan u Evropi i otežava njen prevazilaženje. Treba se radovati zbog toga što je Evropa pacifistički nastrojena, jer je to retko kada bio slučaj u prošlosti. Međutim, EU mora sebi da obezbedi sredstva za preuzimanje odgovornosti (podrazumeva se i primena prinude) izvan okvira svojih granica, jer mir i liberalna ekonomija daleko od toga da su prisutni svugde u svetu. Ne zaboravljajući da njen post-vestfalski model nije univerzalan, EU će uspeti da izbegne da postane ono što bivši francuski ministar spoljnih poslova Iber Vedrin naziva „globalna seoska budala”.

UDK: 355.357
Biblid 0543-3657, 64 (2013)
God. LXIV, br. 1149, str. 11-22.
Pregledni članak
Primljen: 12. januar 2013.

Mr Željko JOVIĆ¹

Mirovne misije Ujedinjenih nacija i savremeni izazovi

SAŽETAK

U radu će ukratko biti razmotreni neki od savremenih izazova vezanih za proces globalizacije i njihove efekte na mirovne misije UN. Misije UN su postale njihov najprisutniji koncept a došlo je i do povećanja njihovog broja od poslednje decenije 20. veka. One su prerasle u kamen temeljac međunarodne zajednice kao odgovor na međuanogradnu krizu. Globalizacija je ušla u turbulentni period i pojavila se kao značajna pretnja međunarodnoj bezbednosti, stabilnosti i prosperitetu. Ako organizacija namerava da bude značajan deo međunarodnog mehanizma za efektivno delovanje protiv globalnih bezbednosnih izazova onda ih UN moraju moraju razumeti i uzeti u obzir tokom izvođenja mirovnih misija.

Ključne reči: UN, globalizacija, MMF, Svetska banka, mirovne misije.

Uvod

Praksa mirovnih misija ima svoje korene u dalekoj prošlosti, ali tek sa osnivanjem Ujedinjenih nacija (u daljem tekstu UN) i njihovim prvim angažovanjem na terenu, 50-ih godina XX veka, termin „mirovna misija“ postaje široko prihvaćen i povezan sa određenim aktivnostima. Tokom Hladnog rata norme i standardi mirovnih misija UN postepeno su evoluirali i postali odraz uloge koju su morali da odigraju u slučajevima ugrožavanja međunarodnog mira i bezbednosti i u kojima su osnovni principi funkcionisanja mirovnih misija UN formirani na osnovu praktičnog iskustva.

Mirovne misije predstavljaju najdinamičnije i najuočljivije aktivnosti UN na terenu. Najveći deo znanja, ljudstva i logistike UN angažovan je u ili za mirovne misije. U periodu posle Hladnog rata angažovanost UN u regulisanju međunarodnog mira i bezbednosti, kroz aktivnosti mirovnih misija, značajno je porasla kako u kvantitativnom tako i u kvalitativnom

¹ Mr Željko Jović, Protivteroristička jedinica, MUP Republike Srbije. Email: zjovic_ptj@yahoo.com

smislu. Do 1998. godine UN su realizovale ukupno 49 mirovnih misija, a od toga je 15 realizovano u periodu od 1947. do 1988, dok je ostalih 34 realizovano u periodu od 1989. do 1998. godine. Rast mirovnih misija UN u kvalitativnom i kvantitativnom smislu nije propočaćen adekvatnom političkom i finansijskom podrškom država članica UN. Naročito vodeće zapadnoevropske države i SAD i dalje ostaju ambivalentne prema preuzimanju liderske uloge u mirovnim misijama UN.

U periodu posle Hladnog rata mirovne misije UN postaju sve složenije i sveobuhvatnije u poslovima očuvanja međunarodnog mira i bezbednosti. Najveći broj zadataka u sadašnjim mirovnim misijama UN usredsređen je na izgradnju mira u postkonfliktnim tranzicionim društвima uz primenu dugoročnih razvojnih mera u integriranim programima, kako u UN sistemu tako i van njega. Zadaci mirovnih misija UN pored bezbednosnih dobijaju i političku, ekonomsku i socijalnu dimenziju, te je uključivanje specijalizovanih političkih, ekonomskih i socijalnih agencija UN neophodno.

Iako je došlo do nagle ekspanzije mirovnih misija UN u periodu posle Hladnog rata, njihova budućnost nije u potpunosti jasna. Izazovi koji stoje pred UN u realizovanju mirovnih misija raznovrsni su i kompleksni. Najveći savremeni izazovi a ujedno i prenje u sprovođenju mirovnih misija jesu trenutni procesi globalizacije.

1. Globalizacija

UN se u periodu posle Hladnog rata susreću sa znatno složenijim i brojnijim izazovima u realizaciji mirovnih misija. Najveći izazovi s kojima se mirovne misije UN trenutno susreću jesu procesi globalizacije i njihov uticaj na regulisanje međunarodnog mira i bezbednosti. Procesi globalizacije na više načina menjaju okruženje u kojem mirovne misije UN moraju da operišu.

Postoje tri značajna aspekta globalizacije koji utiču na okruženje u kojem mirovne misije UN operišu:

- nedržavni akteri (transnacionalne korporacije, humanitarne nevladine organizacije, lokalni „gospodari rata“) postaju veoma uticajni u (de)regulisanju nasilnih sukoba;
- razvoj globalne ekonomije i posebna uloga Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke u regulisanju međunarodnog mira i bezbednosti – ekonomski akteri iskazuju sve veći stepen nezavisnosti korišćenjem sve jačih transnacionalnih veza i tehnoloških inovacija u savladavanju političkih granica koje su stvorene od strane društva država; i
- vojni aspekt koji se reflektuje kroz dostupnost lakog i pešadijskog vatrenog naoružanja u zonama nasilnih sukoba i sve jači uticaj privatnih vojnih kompanija u regulisanju mira i bezbednosti na lokalnom i regionalnom nivou – ovakva militarizacija okruženja u kojem operišu mirovne misije UN dovodi do sve većeg ugrožavanja pripadnika

mirovnih misija, koje se ogleda u sve većem broju poginulih, ranjenih i otetih mirovnjaka.

1.1. Značaj nedržavnih faktora

Procesi globalizacije omogućili su pojedinim nedržavnim akterima da svoju ulogu u nasilnim sukobima širom sveta ispoljavaju znatno intenzivnije nego ranije. Između 1989. i 1994. godine, u svetu su vođena 94 oružana sukoba na 64 različite lokacije. U svim ovim nasilnim sukobima učestvovala su 232 aktera, od kojih su 69 bile države, a ostala 163 nedržavni akteri.²

Transnacionalne korporacije, kao nedržavni akteri, često se organizuju i vode svoje poslove u zonama nasilnih sukoba širom sveta. Neretko, prisustvo mirovnih trupa UN u zonama nasilnih sukoba u kojima operišu transnacionalne kompanije ima za posledicu njihovo povlačenje. Većini transnacionalnih korporacija odgovaraju principi teorije liberalnog mira i one podržavaju politiku koja je usmerena na stvaranje liberalno-demokratskog društva sa tržišnom ekonomijom. Najveći broj tih korporacija nije u stanju da normalno vodi svoje poslovne aktivnosti ukoliko dođe do nasilnih sukoba u zoni njihovog interesa, pa je dolazak mirovnih trupa UN više nego dobrodošao. S druge strane, iz različitih razloga (interesa), neke od transnacionalnih korporacija operišu za vreme sukoba, i dolazak mirovnih trupa UN za njih je više nego nepoželjan. Najčešći razlog za takav stav transnacionalnih korporacija je njihovo aktivno angažovanje u vojnim operacijama i direktno rukovođenje ratom. Najbolji primer za to su određene privatne kompanije za pružanje usluga iz oblasti bezbednosnog menadžmenta, čiji opstanak i profit počivaju na postojanju ratnih sukoba i nasilja u područjima njihovog interesovanja. Akteri u ovim kompanijama u znatnoj meri povećavaju izazove, rizike i pretnje mirovnim misijama UN. Transnacionalne kompanije ne moraju biti direktno angažovane u vojnim i paravojnim operacijama da bi igrale značajniju ulogu u zonama nasilnih sukoba. Dovoljno je da svojim poslovnim aktivnostima pomažu nekoj od strana u sukobu, pa da njihova uloga postane odlučujuća.

Pojedine transnacionalne korporacije svojim aktivnostima doprinose ratnim ekonomijama sukobljenih strana i kroz trgovinu nevojnim dobrima (dijamantima, drvnom građom, drogom) finansiraju oružane sukobe.³ Ovaj vid ratne trgovine (*conflict trade*) odigrao je značajnu ulogu u oružanim sukobima u Avganistanu, Angoli, Kolumbiji, Liberiji i Sijera Leoneu. Za primer ratne trgovine može poslužiti slučaj Liberije tokom 90-ih godina XX veka, kada su aktivnosti Čarlsa Tejlora (*Charles Taylor*), ratnog vođe i lidera Nacionalnog patriotskog fronta a kasnije i predsednika države, sačinjavale složene mreže transnacionalnih korporacija koje su operisale u Obali

² Andrew Hurrell, *Inequality, Globalization and World Politics*, Oxford University Press, Oxford, 1999, pp. 248–272.

³ Neil Cooper, Michael Pugh, "Security Sector Transformation in Post-Conflict Societies", *The Conflict, Security and Development Group Working Paper*, February, 2002, pp. 12–22.

Slonovače, Italiji, Francuskoj, Gvineji, Sijera Leoneu i Burkini Faso. Sve te korporacije bile su integralno povezane i omogućavale su Tejloru da generiše ratne sukobe i upravlja ratnom ekonomijom sa neto profitom od 200 pa i do 450 miliona američkih dolara godišnje.

Ratna trgovina podupire nasilne sukobe i jedino sankcionisanje takvih aktivnosti od strane celokupne međunarodne zajednice može zaustaviti sukobe. Ranjivost ratne trgovine može se eksplatisati u cilju stvaranja i zaštite mira. Jedan od primera je napor međunarodne zajednice da eliminiše krijumčarenje neobrađenih dijamanata, koji su služili za finansiranje ratnih sukoba u Angoli, Kongu i Sijera Leoneu, implementacijom Dogovora iz Kimberleja januara 2003. godine. Proces dogovora počeo je u Južnoj Africi (Kimberlej) maja 2000. godine i obuhvatio je Evropsku uniju i još 50 država sveta, kao i predstavnike industrije dijamanata i civilnih udruženja. Dogovor u Kimberleju i danas pati od brojnih nedostataka, počevši od suviše uskih definicija nelegalnih dijamanata, neuspela industrije dijamanata da razvije nezavisan i efikasan kontrolni proces, kao i odbijanja SAD da upodobe svoju zakonsku regulativu sa dogovorima iz Južne Afrike.

Pored transnacionalnih korporacija kao nedržavnih aktera koji utiču na međunarodni mir i bezbednost, početkom 80-ih godina XX veka, a naročito u periodu posle Hladnog rata, došlo je do eksponencijalnog rasta broja humanitarnih i razvojnih nevladinih organizacija. Aktivnosti najvećeg broja nevladinih organizacija imaju humanitarni karakter i usko su povezane sa normativnim sistemom UN. Trenutno oko 50.000 nevladinih organizacija učestvuje sa UN specijalizovanim agencijama u raspodeli dve trećine svih humanitarnih donacija zemljama u razvoju. Tokom 80-ih godina XX veka, sve veći broj vlada pojedinih zemalja zajedno sa nevladitim organizacijama realizuje distribuisanje humanitarne pomoći i razvojne programe. Preko 75% celokupne pomoći od strane nevladinih organizacija distribuiralo je preko 12 najvećih evropskih i američkih nevladinih organizacija i njihovih mreža.⁴ Tradicionalno, većina nevladinih organizacija oblikuje svoje aktivnosti prema principima Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, čiji je osnovni cilj da umanji patnje životno ugroženim populacijama. Da bi nevladine organizacije realizovale svoj osnovni cilj stvaranje liberalnog društva, naročito u periodu posle Hladnog rata, njihova funkcija dobija i političku dimenziju. Uloga izgradnje liberalno-demokratskih društava predstavlja veoma važan element u mirovnim misijama UN. Vojna komponenta mirovnih misija UN, pak, dobija još jedan zadatak više, a to je stvaranje okruženja u kojem će nevladine organizacije ostvariti svoje ciljeve koji se tiču rešavanja nasilnih sukoba i socijalne obnove.

Postojanjem velikog broja nevladinih organizacija i njihovim angažovanjem u zonama nasilnih sukoba stvaraju se problemi njihove koordinacije i saradnje sa mirovnim misijama UN. Nepostojanje ili slaba koordinacija aktivnosti između nevladinih organizacija i UN na terenu doveli su do neuspela nekoliko mirovnih misija. Vreme operisanja mirovnih misija UN na

⁴ Mark Duffield, *Global Governance and the New Wars*, Zed Books, London, 2001, pp. 16–19.

terenu je ograničeno i znatno kraće od vremena operisanja nevladinih organizacija. Svako vremensko ograničenje rada mirovnih misija stvara i ograničenja u kreiranju poverenja kod strana u sukobu na koje se UN oslanjaju u svom radu. Nevladine organizacije pokušavaju da ostanu otporne na žrtvovanje svoje neutralnosti i nepristrasnosti, koji su ključ njihovog uspeha. Mirovne misije UN i nevladine organizacije imaju različite operativne procedure i hijerarhijsku strukturu, što proizilazi iz njihovih različitih namena i zadataka. Takođe, kada je dolazilo do saradnje između UN i nevladinih organizacija, uvek je postojala doza sumnje nevladinih organizacija da će u toj saradnji izgubiti na svojoj transparentnosti i nezavisnosti. S druge strane, najveći broj donatora uslovljava nevladine organizacije da poštuju načela transparentnosti i nezavisnosti u svom radu. Pozitivan primer saradnje između mirovnih misija UN i nevladinih organizacija bio je u Istočnom Timoru. Pripadnici mirovnih misija UN su se na terenu veoma često konsultovali i sarađivali sa predstavnicima nevladinih organizacija u cilju zajedničkog nastupa pred lokalnim stanovništvom pri prikupljanju i distribuciji informacija.

Glavni nosioci posla u obnovi osnovnih struktura zdravstva, rešavanju problema nedostatka hrane, organizovanju sistema osnovnog školstva i programu reintegracije bivših boraca u civilno društvo u Sijera Leoneu, bile su nevladine organizacije. Odnosi između nevladinih organizacija i mirovne misije UN u Sijera Leoneu bili su toliko složeni da je generalni sekretar UN imenovao specijalnog predstavnika čiji je osnovni zadatak bio da koordinira njihov rad.

U kriznim područjima kao nedržavni akteri koji utiču na regionalnu bezbednost, pojavljuju se „gospodari rata“ (*war lords*). Definišu se kao lideri naoružanih grupa, različitog sastava i jačine, koji kontrolisu određeni deo teritorije i politički i finansijski komuniciraju sa međunarodnom zajednicom bez kontrole vlasti države kojoj pripadaju.⁵ Gospodari rata su uzrok i produkt „država u stečaju“, u kojima postaje visok stepen materijalnih i socijalnih podvajanja, kao i ilegalna preplavljenost stanovništva ili jednog njegovog dela lakim vatreñim naoružanjem koje je zaostavština hladnoratovskog rivaliteta između supersila. Gospodari rata u područjima sa hroničnim nedostatkom bezbednosti nisu nov fenomen, ali su im procesi globalizacije omogućili neslućene mogućnosti da utiču na pravac nasilnih sukoba, naročito u Podsaharskoj Africi, Južnoj Americi, centralnoj i jugoistočnoj Aziji i bivšem Sovjetskom Savezu.⁶ U nekim afričkim državama kao što su Angola, Liberija, Sijera Leone ili Somalija, gospodari rata i njihovi sledbenici ekonomski su eksplatisali političku nestabilnost svojih država koja se ogledala u hroničnom manjku bezbednosti, militarizaciji društva i stalnom ratnom stanju. Pošto se finansijska delatnost i mreža političkih uticaja oslanjaju na postojanje nasilja, nestabilnosti i nereda u društvu, prisustvo mirovnih snaga UN predstavlja obostrani izazov.

⁵ Michael G. MacKinnon, *The Evolution of US Peacekeeping Policy Under Clinton: A Fair-weather Friend?*, Frank Cass, London, 2000, pp. 7–9.

⁶ Paul B. Rich, *Warlords in International Relations*, Macmillan, Basingstoke, 1999.

Najpoznatija (neslavna) konfrontacija mirovnih snaga UN i jednog gospodara rata je pokušaj hvatanja generala Aidida (Mohamed Ali Farrah Aidid) u Somaliji 1993. godine. Zadatak mirovne misije UN u Somaliji (UNOSOM II) bio je otpočinjanje procesa razoružavanja koje je prethodno trebalo ugovoriti sa svim oblasnim gospodarima rata, a naročito u glavnom gradu Mogadišu i njegovoj okolini. Mirovna misija UN u Somaliji morala je da kreira strategiju kojom bi se ubedili gospodari rata da aktivno sarađuju u procesu razoružavanja. Problem se sastojao u tome što su gospodari rata i njihove pristalice, odgovorne za iznuđivanje i krađu humanitarne pomoći od nevladinih organizacija, ubistva, silovanja, krijumčarenje narkotika i ljudi, uživali nimalo beznačajnu podršku lokalnog stanovništva. Zbog podrške stanovništva predstavnici mirovne misije UN morali su u dijalog o konačnom rešavanju sukoba da uključe i oblasne gospodare rata.

Pošto se većina gospodara rata nije odazvala mirovnim pregovorima, trebalo je pronaći i efikasnije angažovati druge lokalne organizacije i udruženja koja će u ime mira predstavljati većinu stanovništva koja je tokom rata marginalizovana. U slučaju generala Aidida, mirovne snage UN odabrale su čvršći stav u konfrontiranju sa njegovim pristalicama, koje nisu hteli aktivno da učestvuju u procesu razoružavanja kao dela održive političke strategije za rekonstrukciju Somalije. Strategija mirovne misije UN u Somaliji doživljava neuspeh kada su Aididove pristalice ubile preko 20 pakistanskih pripadnika mirovnih snaga, u junu 1993. godine. Pred UN je bila dilema: aktivno goniti generala Aidida i postati strana u sukobu, ili pregovarati sa njim i time jasno poslati poruku ostalim gospodarima rata da ubijanje pripadnika mirovne misije UN nije prihvatljivo niti korisno. Na kraju, dogodilo se nešto treće: prvo Amerikanci, pa onda i svi ostali kontingenti mirovne misije UN, napustili su Somaliju za manje od dve godine i prepustili je njenoj sudbini.

1.2. Ekonomска dimenzija

Među najuticajnijim činiocima u globalnoj politici trenutno su specijalizovane agencije UN, Međunarodni monetarni fond (u daljem tekstu MMF) i Svetska banka. Svetska banka i MMF osnovani su još u toku Drugog svetskog rata, 1944. godine, sa osnovnim ciljem da kroz širenje mehanizama liberalne ekonomije onemoguće stvaranje totalitarnih, diktatorskih režima i time otklone pretnje međunarodnom miru i bezbednosti. Svetska banka, kao glavni poverilac nerazvijenih zemalja, pokušava uz povoljne novčane zajmove da generiše ekonomski rast i stabilnost. Iskustva Svetske banke ukazuju na to da se stabilizacijom ekonomске situacije uz njihovu pomoć u siromašnim i zemljama u razvoju u velikoj meri izbegava nasilno rešavanje kriznih situacija. Svetska banka i MMF praktikuju liberalizam u odnosima između ekonomije i politike i podržavaju principe liberalnog mira. Rezultat je da Svetska banka i MMF prave jasnu razliku između političkih i ekonomskih aktivnosti. One sebe prvenstveno vide kao apolitične institucije uključene samo u pružanje tehničkih rešenja u čisto ekonomskim poslovima.

Nakon Hladnog rata, početkom 90-ih godina XX veka, razvija se novi koncept rada Svetske banke i MMF, koji se tiče područja u kojima su nasilni

sukobi hronični. Izazov, a ujedno i namera Saveta bezbednosti UN, jeste da osigura ekonomsku politiku Svetske banke i MMF koja će podržavati napore za rešavanje nasilnih sukoba i regulisanje međunarodnog mira i bezbednosti. Tokom poslednje decenije XX veka, postalo je jasno da postoje veze između siromaštva, nejednakosti i ekonomske nerazvijenosti, s jedne strane, i nasilnih sukoba s druge strane.⁷

Značaj ove dve međunarodne finansijske institucije i njihov uticaj na međunarodni mir i bezbednost nije ostao nezapažen od strane UN. Najbolji primer „korišćenja“ MMF i Svetske banke u cilju stvaranja političkih pritisaka je intervencija američkog predsednika Bila Klintona (*Bill Clinton*), septembra 1999. godine, kada je savetovao američki kongres da izvrši pritisak na obe finansijske institucije da uslove novčanu pozajmicu indonežanskoj vladi u zamenu za prestanak aktivnih neprijateljstava u Istočnom Timoru i saglasnost za razmeštaj mirovnih trupa UN.

Osnovni zadaci Svetske banke i MMF su promovisanje ekonomije slobodnog tržišta, ekonomskog razvoja i prosperiteta, čime se znatno smanjuju mogućnosti za nasilne sukobe.⁸ Njihova uloga u sprečavanju nasilnih sukoba sastojala se u kreiranju ekonomskih mera koje treba da relaksiraju unutrašnje tenzije i time pomognu UN i drugim organizacijama u konsolidaciji mira. Cilj ekonomskih mera je da se obnovi ekonomija koja je ratom uništena, kao i da se obnove proizvodni kapaciteti za mirnodopske potrebe.

Realizacija težišnih zadataka Svetske banke i MMF nije u potpunosti moguća zbog nedostatka sredstava i znanja (*know-how*) UN, nevladinih i regionalnih organizacija da transformišu ratom razorenje ekonomije i asistiraju u ekonomskom razvoju, s jedne strane, i neuskladene koordinacije između međunarodnih finansijskih institucija i UN, s druge strane. Trenutno gorući problem Svetske banke i MMF je to što nemaju optimalnu razvojnu strategiju sa političkim premisama koja bi pomogla „državama u stečaju“ tokom tranzisionog perioda. Rešenje, odnosno izlaz iz ovog problema, jeste da međunarodne finansijske institucije zajedno sa državama i drugim politički značajnim nedržavnim akterima uspostave saradnju na ravnopravnom nivou u cilju poboljšanja unutrašnje i spoljne državne bezbednosti i sprečavanja nasilnih sukoba.

Za vreme Hladnog rata, Svetska banka i ostale međunarodne finansijske institucije su na regionalnu i globalnu bezbednost gledale kao na sistem koji se nije mnogo doticao njihovih poslova.⁹ Posle Hladnog rata, Svetska banka počinje intenzivno da se usredsređuje na aktivnosti političkog karaktera, kao što je obezbeđivanje uslova za dobro upravljanje u javnom (državnom) sektoru, a što za krajnje rezultate ima sprečavanje nasilnih sukoba, realizovanje tranzisionih procesa i posleratnu rekonstrukciju društava, te razvijanje

⁷ White House, *A National Security Strategy for a Global Age*, The White House, Washington DC, 2000.

⁸ Jonathan Stevenson, *Preventing Conflict: The Role of the Bretton Woods Institutions*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

⁹ John Stremlau, *After the Cold War: Security for Development*, Working Paper, World Bank, New York, 1990, p. 41.

partnerskih odnosa sa UN i drugim međunarodnim organizacijama koje su odgovorne za regulisanje opšteg mira i bezbednosti.¹⁰ Zahvaljujući prvenstveno svom globalnom ekonomskom uticaju, Svetska banka i MMF imaju sve veći uticaj na oblikovanje mirovnih procesa i izgradnju mira u hronično konfliktnim regionima (Bliski istok, centralna, južna i jugoistočna Azija, Afrika, Južna i Centralna Amerika), kao i na procese njihove obnove, priznavanje i reintegraciju. Svetska banka je tokom prve polovine 90-ih godina XX veka, razvila strategiju *tranzicione podrške*, koja se realizuje kroz kratkoročne i srednjoročne planove angažovanja, u cilju izgradnje održivog mira.

Međutim, neoliberalna shvatanja ekonomskih prilika tumače sadašnji rad međunarodnih finansijskih institucija (prvenstveno Svetske banke i MMF) sasvim drugačije. Svetska banka i MMF svojim delovanjem u kriznim područjima ignorišu znanje i iskustvo lokalnog stanovništva, povećavaju nivo siromaštva, javnih dugova i nejednakosti, erodiraju socijalnu strukturu smanjivanjem javnih troškova države i samim tim omogućavaju uslove za nastajanje nasilnih sukoba.¹¹ Međunarodne finansijske institucije neoliberalnom politikom doprinose stvaranju političke nestabilnosti i izazivanju nasilnih sukoba koji najčešće završavaju intervencijom mirovnih snaga UN. Potvrde neoliberalnog pravca međunarodnih finansijskih institucija nalazimo u primerima ratnih sukoba u Somaliji, Ruandi i bivšoj SFR Jugoslaviji, u kojima je urušavanje ekonomskog sistema izazvalo etničke i verske tenzije i na kraju rat.¹² Ratom rastrzane države loše organizuju upravljanje socijalnom dinamikom koja je izazvana političkim i ekonomskim liberalizacijama jer im nedostaju institucionalne strukture koje će mirno razrešavati unutrašnje nesporazume. Ovi navodi potvrđeni su dokazima koji su prikupljeni iz mirovnih misija UN u Namibiji, Kambodži, El Salvadoru, Nikaragvi, Mozambiku, Angoli, Ruandi i Bosni i Hercegovini.

Dosadašnja praksa mirovnih misija UN i međunarodnih finansijskih institucija pokazala je da su ti odnosi opterećeni mnogobrojnim preprekama (ekonomsko-političke prirode), čime se smanjuje efikasnost UN u regulisanju međunarodnog mira i bezbednosti.

1.3. Vojna dimenzija

Vojna dimenzija u periodu posle Hladnog rata predstavlja složene i nove izazove za mirovne misije UN. Trenutno na mirovne misije UN značajno utiču dva vojna aspekta: ilegalna trgovina ličnim i lakinim pešadijskim naoružanjem i sve veća uloga privatnih vojnih kompanija.

Opšti vojni rashodi dostigli su sredinom 80-ih godina XX veka 1.100 milijardi američkih dolara godišnje, da bi po okončanju Hladnog rata počeli da

¹⁰ Rocky Williams, "From Peacekeeping to Peacebuilding", *International Peacekeeping*, 7 (3), New York, 2000, pp. 84–103.

¹¹ Susan Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, Brookings Institution, Washington DC, 1995.

¹² Michel Chossudovsky, *The Globalization of Poverty*, Zed Books, London, 1997.

opadaju. Na vrhuncu hladnoratovskog perioda na ilegalnu međunarodnu trgovinu oružjem trošilo se oko 50 milijardi američkih dolara, dok je oko 2000. godine na nju odlazilo oko 30 milijardi američkih dolara.¹³ Početkom 60-ih godina, kada su mnoge države stekle nezavisnost oslobađanjem od kolonijalne uprave, najveći deo ilegalne trgovine oružjem bio je usmeren ka nerazvijenim zemljama trećeg sveta, posebno ka regionu Bliskog i Srednjeg istoka Azije i ka Africi.

Trgovina oružjem (legalna i ilegalna) predstavlja poseban i složen problem za mirovne misije UN, a naročito trgovina ličnim i lakim pešadijskim naoružanjem. Prema standardima UN u lično naoružanje se ubrajaju: pištolji, revolveri, puške, poluautomatske puške, ofanzivne puške i laki mitraljezi (do kalibra 7,9 mm), dok se u lako pešadijsko naoružanje ubrajaju: bacači granata, prenosni protivavionski i protivtenkovski raketni lanseri, minobacači, eksplozivi, puškomitraljezi i mitraljezi kalibra većeg od 7,9 milimetara. Između 1985. i 1995. godine zabeležen je porast od 25% u proizvodnji ličnog i pešadijskog naoružanja u oko 300 kompanija u 72 države.¹⁴ Tokom poslednje decenije XX veka vođeno je 49 ratnih sukoba u kojima su poginula 4,2 miliona ljudi od kojih je 95% ubijeno ličnim ili laki pešadijskim naoružanjem. Početkom novog milenijuma procenjuje se da je u upotrebi oko 500 miliona komada ličnog i lako pešadijskog naoružanja, od čega je oko 65% u nedozvoljenom posedu. Sve vrste ilegalnog naoružanja predstavljaju ogromnu opasnost za opšti mir, razvoj, demokratiju i poštovanje osnovnih ljudskih prava, kao i svakodnevnu realnu opasnost za pripadnike mirovnih misija UN.¹⁵ Lično naoružanje je lako nabaviti zbog njegove dostupnosti, a jednostavno je za upotrebu, skrivanje i transport. U Latinskoj Americi, prema proceni Američke razvojne banke, (in)direktni troškovi država u borbi protiv kriminala u kojem su korišćena vatrena oružja bili su između 140 i 170 milijardi američkih dolara, dok je oko 400 ljudi ginulo svakog dana.

Široka proliferacija ličnog i lako pešadijskog naoružanja omogućena je sve većim brojem „država u stecaju”, u kojima se prilikom slabljenja državnog monopola na upotrebu sile okoriščavaju pripadnici terorističkih organizacija i organizovanih kriminalnih grupa. Na proliferaciju bi najviše uticala efikasna i jasna regulativa u proizvodnji, distribuciji i korišćenju ličnog i lako pešadijskog naoružanja. Takođe, smanjenje ogromnih rezervi zastarelog ličnog i lako pešadijskog naoružanja, kroz planska uništavanja kao što je rađeno u Panami, Mozambiku i El Salvadoru, doprinelo bi usporavanju njegovog širenja u pretežno siromašne zemlje.

Neretko, mirovne misije UN u svojim mandatima za jedan od osnovnih zadataka imaju nadgledanje prikupljanja i uništavanja ilegalnog ličnog i lako pešadijskog naoružanja sukobljenih strana. Razoružavanjem sukobljenih

¹³ William D. Hartung, *Deadly Legacy: US Arms to Africa and the Congo War*, Arms Trade Resource Centre, New York, 2000, pp. 111–115.

¹⁴ Mark Duffield, *Global Governance and the New Wars*, op. cit., 2001, p. 172.

¹⁵ Kofi Annan, “The Causes of Conflict and Promotion of Durable Peace and Sustainable Development in Africa”, Report of the UN Secretary-General, April, New York, 1998.

strana mirovna misija UN ispunjava dve osnovne uloge: *prva* je uklanjanje svih sredstava koja omogućavaju nasilno sukobljavanje, što onemogućava njegovu dalju eskalaciju, a *druga*, razoružanje sukobljenih strana, što ostvaruje uslove za izgradnju poverenja i samim tim povećava stepen stabilnosti. Proces demobilizacije sastoji se u identifikovanju grupa koje ilegalno poseduju lično i lako pešadijsko naoružanje, njihovom mirnom razoružavanju i reintegraciji u civilno društvo. Ukoliko se razoružane strane marginalizuju u postkonfliktnom periodu ekonomskog i političkog strukturiranja, a pripadnici mirovne misije UN u njihovim očima postanu pristrasni i nelegitimni, njihovo ponovno naoružavanje postaje pitanje trenutka.

Međunarodna zajednica pokušava da napravi razliku između legalne i ilegalne trgovine ličnim i lakin pešadijskim naoružanjem, ali obe aktivnosti za mirovne misije UN predstavljaju ogroman problem. Nebrojeno puta, oružje prodato po svim zakonskim merilima završavalo je u rukama one strane u sukobu koja ne doživljava pripadnike mirovnih misija UN prijateljski. Ne iznenađuje činjenica da je pet najvećih svetskih proizvođača ličnog i lakog pešadijskog naoružanja (Rusija, SAD, Francuska, Velika Britanija i Kina) odgovorno za 92% trgovine tim oružjem u 2000. godini. Ogroman deo tog naoružanja završava u područjima u kojima je, posle određenog vremena, intervencija UN neminovna u vidu mirovnih misija.

Tokom Hladnog rata SAD je izvezao ličnog i lakog pešadijskog naoružanja u afričke zemlje u vrednosti od oko dve milijarde američkih dolara. Mnoge od tih zemalja (Angola, Liberija, Somalija, Sudan, Zair) postale su epicentar ekonomskog i socijalnog kolapsa, regionalnog sukobljavanja i nestabilnosti. Francuska takođe ima dugu istoriju registrovanih isporuka oružja afričkim diktatorima, kao što su zairski Mobutu Sese Seko i nigerijski general Sani Abača (*Abacha*). Najsramniji primer francuske vlade u trgovini oružjem je snadbevanje ekstremista (iz redova Hutu naroda) u Ruandi za vreme njihove genocidne ratne kampanje. *Ovi transferi oružja direktno su umanjili mogućnosti mirovne misije u Ruandi (UNAMIR) u ispunjavanju njenog mandata*, reči su komandanta mirovnih snaga UN, generala Romeoa Dalaира (*Romeo Dallaire*). Pored Francuske, u prodaji oružja u Ruandi (1994. godine) učestvovalo je još 13 zemalja. Velika Britanija prodavala je oružje iračkom predsedniku Sadamu Huseinu (*Saddam Hussein*) pre Zalivskog rata, kao i indonežanskoj vladi koja je većinu tog naoružanja koristila u represiji nad stanovništvom Istočnog Timora, zatim na Bliskom istoku, Izraelu i većini njegovih suseda, a od 80-ih godina XX veka i nad svim učesnicima sukoba u Kongu, Sudanu, Ugandi, Angoli, Ruandi i Zambiji.

Veze između proliferacije ličnog i lakog pešadijskog naoružanja i bezbednosno kriznih područja, kao i pozicija pet najvećih proizvođača i izvoznika naoružanja, predstavljaju ozbiljnu kontradikciju sa njihovim stavom da oni predstavljaju glavne čuvare međunarodnog mira i bezbednosti. Pogubnost te politike više je nego očigledna i delom se ogleda u povećanju broja mrtvih i ranjenih pripadnika mirovnih misija UN u svetu.

Vojna dimenzija mirovnih misija UN sa pojmom privatnih vojnih kompanija, naročito u periodu nakon Hladnog rata, pokrenula je čitav niz dilema ali i mogućnosti. Dileme se odnose na pitanja: Ko osniva privatne

vojne kompanije, zbog kojih ciljeva i interesa, koja je njihova uloga u trenutnim kriznim područjima i ko su korisnici njihovih usluga?

Većina sadašnjih privatnih vojnih kompanija nastala je tokom 90-ih godina XX veka kao rezultat nekoliko blisko povezanih perioda dešavanja, i to:¹⁶

- jak uticaj ekonomskog neoliberalizma krajem 80-ih godina;
- kraj Hladnog rata koji je proizveo vakuum na tržištu bezbednosti;
- obostrana redukcija u oružanim snagama Istoka i Zapada i usko povezana dostupnost ogromnih vojnih stokova oružja sovjetske proizvodnje;
- transformacija prirode ratnih sukoba, kao i značaj sofisticirane tehnologije koja se primenjuje od strane visokospecijalizovanih civilnih eksperata; i
- erozija državnog suvereniteta koja se delom manifestuje u gubljenju monopola na upotrebu organizovane legalne oružane sile.

Privatne vojne kompanije su 2001. godine ostvarile zaradu od oko 20 milijardi američkih dolara sa tendencijom rasta. Delatnost industrije u vezi sa pružanjem usluga bezbednosti čine veoma različite kompanije koje se pod uticajem procesa globalizacije razvijaju ka većim multinacionalnim korporacijama. Većina njih vodi poreklo iz razvijenih zemalja (SAD, Francuske, Veliike Britanije, Izraela). Usluge koje pružaju privatne vojne kompanije čini širok spektar poslova, od borbenog i instruktorskog dela na taktičkom nivou, do operativnog i strategijskog planiranja, prikupljanja i analiziranja obaveštajnih podataka, logističke podrške, obuke trupa i tehničkih asistencija.¹⁷

Pored spektra usluga koje pružaju privatne vojne kompanije postoji i čitava paleta korisnika, počevši od najrazvijenijih zemalja (SAD, Veliike Britanije), preko siromašnih država Afrike, Azije i Latinske Amerike, pa do država u nastanku (Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine). Ujedinjene nacije takođe koriste usluge privatnih vojnih kompanija u obavljanju različitih zadataka: logističke podrške, aviotransporta, deminerskog posla i bezbednosnog konsultinga. Bez obzira na to što UN već duže vreme koriste usluge privatnih vojnih kompanija, postoji nedorečen odnos između ovih kompanija i UN sistema.

Prema dokumentu britanske vlade *Zeleni papir (Green Paper)*, iz 2002. godine, analizirane su mogućnosti privatnih vojnih kompanija kao i njihov način rada i došlo se do čitavog niza pitanja koja se odnose na: njihovu podobnost za obavljanje mirovnih misija; odnos privatnih vojnih kompanija i suvereniteta države; njihov interes za postojanje hroničnog manjka bezbednosti; njihove sposobnosti za poštovanje i promovisanje osnovnih ljudskih prava; sposobnosti da uočavaju osnovne uzroke nasilnih sukoba i političke nestabilnosti... Takođe se javljaju i pitanja da li svojim radom promovišu militarističke vrednosti u društvu i da li predstavljaju pretorijance vlade koja ih angažuje.¹⁸

¹⁶ Peter Singer, "Corporate Warriors", *International Security*, 26(3), New York, 2001, pp. 185–220.

¹⁷ Ibidem, p. 201.

¹⁸ House of Commons, UK, *Private Military Companies: Options for Regulation*, The Stationery Office, Green Paper, London, pp. 14–20.

Aktivnosti privatnih vojnih kompanija u relaciji sa mirovnim misijama UN pokreću raspravu u tri glavna pravca:

Prvi – privatne vojne kompanije pokazale su da su sposobne da dozvole određenim akterima da svoju ekonomsku moć transformišu u efektivnu vojnu silu koju kasnije mogu koristiti protiv političkih oponenata. U periodu posle Hladnog rata zapadne zemlje, posebno SAD, nerado su angažovale svoje vojne i policijske snage u mirovnim misijama UN izvan zone svojih strateških interesa. Zone van strateškog interesa zapadnih zemalja pokrivale su privatne vojne kompanije, prvenstveno u Africi, jugozapadnoj i centralnoj Aziji.

Drugi – privatne vojne kompanije neretko su svojim aktivnostima uticale na balans snaga u sukobu na taj način što je strana koja ih je angažovala imala primat u (ne)obezbeđivanju mira i sigurnosti. Najbolji primer za ovu tvrdnju je angažovanje privatnih vojnih kompanija u Sijera Leoneu (1995–1997) protiv Ujedinjenog revolucionarnog fronta (*Revolutionary United Front*). Po isteku ugovora i povlačenja privatnih vojnih kompanija iz Sijera Leonea, organizovan je i izведен uspešan vojni puč u prestonici Fritaunu od strane Ujedinjenog revolucionarnog fronta. Sposobnost privatnih vojnih kompanija da utiču na balans snaga između sukobljenih strana posebno je značajna ako se usmeri u pravcu pomaganja akterima koji teže stvaranju liberalnog društva i stabilnih država kao dugoročnih rešenja.

Treće – pragmatični razlozi sugerisu da privatne vojne kompanije i UN sarađuju po pitanjima koja se tiču međunarodnog mira i bezbednosti. Pored sposobnosti privatnih vojnih kompanija da se u kratkom roku organizuju i pošalju ljudstvo u krizno područje, materijalni resursi se mnogo efikasnije koriste. Primer je cena angažovanja privatnih vojnih kompanija u Sijera Leoneu na period od 22 meseca koja je iznosila 35 miliona američkih dolara, dok su izdaci mirovne misije UN za isto područje i period od 18 meseci bili 47 miliona američkih dolara.

Zaključak

Mirovne misije UN, uprkos svojim padovima i usponima, razvile su se u značajnu instituciju koja ukoliko želi da funkcioniše u skladu sa osnovnim postulatom Povelje UN, *da sačuva sledeće generacije čovečanstva od užasa rata*, mora konstantno i usklađeno da menja mirovnu agendu. U novoj mirovnoj agendi moraju se pronaći odgovarajuća sredstva, ojačati kapaciteti, kao i odlučnost i podrška novoj generaciji mirovnih misija UN. Priroda nasilnih sukoba se promenila i mirovne misije UN moraju da drže korak sa tim promenama, a u većini slučajeva da budu i korak ispred njih.

Bibliografija

1. Annan, Kofi, "The Causes of Conflict and Promotion of Durable Peace and Sustainable Development in Africa", Report of the UN Secretary-General, April, New York, 1998.
2. Chossudovsky, Michel, *The Globalization of Poverty*, Zed Books, London, 1997.

3. Cooper, Neil, Pugh, Michael, "Security Sector Transformation in Post-Conflict Societies", *The Conflict, Security and Development Group Working Paper*, February, 2002, pp. 12–22.
4. Duffield, Mark, *Global Governance and the New Wars*, Zed Books, London, 2001.
5. Hartung, William D., *Deadly Legacy: US Arms to Africa and the Congo War*, Arms Trade Resource Centre, New York, 2000.
6. House of Commons, UK, *Private Military Companies: Options for Regulation*, The Stationery Office, Green Paper, London, pp. 14–20.
7. Hurrellm Andrew, *Inequality, Globalization and World Politics*, Oxford University Press, Oxford, 1999.
8. r-weather Friend?, Frank Cass, London, 2000.
9. Rich, Paul B., *Warlords in International Relations*, Macmillan, Basingstoke, 1999.
10. Singer, Peter, "Corporate Warriors", *International Security*, 26(3), New York, 2001, pp. 185–220.
11. Stevenson, Jonathan, *Preventing Conflict: The Role of the Britton Woods Institutions*, Oxford University Press, Oxford, 2000.
12. Stremlau, John, *After the Cold War: Security for Development*, Working Paper, World Bank, New York, 1990.
13. White House, *A National Security Strategy for a Global Age*, The White House, Washington DC, 2000.
14. Williams, Rocky, "From Peacekeeping to Peacebuilding", *International Peacekeeping*, 7 (3), New York, 2000, pp. 84–103.
15. Woodward, Susan, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, Brookings Institution, Washington DC, 1995.

Mr Željko JOVIĆ

UNITED NATIONS PEACE MISSIONS AND CONTEMPORARY CHALLENGES

ABSTRACT

This paper will briefly consider some of the contemporary challenges connected with the processes of globalization and their effects on UN peace missions. UN Peace missions have become their most visible concept, witnessed significant growth since the last decade of the 20th century, and have evolved into the cornerstone of the international community as a response to the international crisis. Globalization has entered a turbulent period and emerged as a significant threat to international security, stability and prosperity. If organization is to be a meaningful part of an international mechanism to deal effectively with global security challenges, then UN must understand and take them in consideration during the performing peace missions.

Key words: UN, globalization, IMF, World Bank, peace missions.

UDK: 341.44+341
Biblid 0543-3657, 64 (2013)
God. LXIV, br. 1149, str. 23-37.
Izvorni naučni rad
Primljen: 14.decembar 2012.

Dr Branislav R. SRDANOVIC¹

Ekstradicija između prava i politike

SAŽETAK

Ovaj naučni članak fokusira istorijski razvoj ekstradicije, njenu prirodu, promjenjivost, pravnu određenost, podložnost političkim razmatranjima, kondicionale i ograničenja; posebno problem procjepa ekstradicije između potrebe zaštite prava pojedinca, i potrebe efikasnog suprotstavljanja rastućem međunarodnom kriminalu. Kako je u praksi ekstradicije zbog bivalentnosti njene procedure bilo nekonzistentnosti, taj problem je vodio stalnom nastojanju pravne nauke da se poveća efikasnost ekstradicije. O ekstradiciji nema dovoljno teorijskih radova u državama Zapadnog Balkana, a i početna saradnja u ovom domenu je manje-više uzdržana, bez obzira na to što je međunarodni kriminal postao stvarna i aktuelna prijetnja, ne samo ovom regionu. Zbog važnosti ekstradicionog prava i za balkanske države, članak ima intenciju da podstakne istraživanja i saradnju, jer je ekstradicija, uprkos njenim ograničenjima, i dalje najefikasnije sredstvo u suprotstavljanju međunarodnim krivičnim djelima. Metod rada je komparativna analiza literature, kao osnova za izvođenje zaključaka o glavnim trendovima ekstradicionog prava.

Ključne riječi: Ekstradicija, politički delikt, izuzimanje političkog djela od ekstradicije, međunarodna krivična djela.

Uvod

Ekstradicija je drevni fenomen, a njena svrha je oduvijek bila kažnjavanje zločina. „Međunarodna ekstradicija je postojala prije vremena Vavilonaca i Egipćana, gdje je svaki međunarodni sporazum bio usko povezan sa svečanim religioznim formulama u ime nacionalnih božanstava.”² Kao akt saradnje u suprotstavljanju kriminalu, starija je od opšte međudržavne saradnje.³ Bez obzira na to da li ideja o njoj dolazi iz

¹ Autor je ekspert za međunarodne asocijacije za pravo. Email: branislav8@hotmail.com.

² “International Extradition: A Summary of the Contemporary American Practice and Proposed Formula by M. Ch. Bassioni”, *Wayne Law Review*, Vol. 15/1996, p. 733.

³ Daniel P. King, “The Political Offense Exception in International Extradition”, *CILSA* 13/1980, p. 247.

Biblje ili od riječi *extra-tradition*, tj. „izvan tradicije“, u smislu njenog odsustva za utočište, ili od latinske riječi *extradere*, tj. prisilnog povratka, sam termin se pojavljuje relativno kasno, tek krajem XVIII vijeka.

U svom prvom obliku prije tri milenijuma, ekstradicija je imala ugovorni karakter, što je njeno prevlađujuće savremeno obilježje. Tada je nastalo ekstradicionalno pravo, ono se stalno mijenjalo, a to će biti njegova karakteristika i u budućnosti. Nakon izvornog javljanja u ugovoru, ekstradicija je u dugom periodu bila akt volje vladara, tj. predominantno se odvijala van ugovora, a i danas je u tom kontekstu moguća do određenog opsega. Ali, kako je zahtjev za ekstradicijom, takođe, bio i akt volje drugog vladara, uzvišenost i svetost tog zahtjeva ekstradiciju je učinila moralnom obavezom.

Uporedno sa tim svojstvom, u XVI vijeku se u okviru prirodnopravne škole mišljenja javlja i teorija o ekstradiciji kao pravnoj obavezi, van ugovornog ambijenta. Kako po ovoj školi pravo nije bilo stvoreno, već nađeno, ono je, konsekventno, sadržalo univerzalne principe pravde, koja bi u stvari ekstradicije trebalo da bude zadovoljena primjenom disjunktivnog načela *aut dedere aut judicare/punier*, tj. *izručiti ili kazniti*. Međutim, početkom XIX vijeka, praksa najvećeg broja država, pojavom pozitivističke doktrine o državnoj suverenosti i domaćoj nadležnosti kao vrhunskom načelu, nije prihvatala princip *aut dedere aut judicare*, već ugovor kao osnov ekstradicije. Bez obzira na tu okolnost, značaj prirodnopravne doktrine *aut dedere aut judicare* je veliki, jer je ona bila početna ideja o univerzalnoj jurisdikciji u odnosu na opasne pojedince.

Ekstradicionalno pravo se, prema tome, dominantno razvilo u pozitivističkom kontekstu dvostranih i višestranih ugovora, koji su odražavali unutrašnja ekstradicionalna prava država, na osnovu kojih je ekstradicija, takođe, moguća i u odsustvu ugovora. Zbog toga je ekstradicionalno pravo dobilo određene limitacije u vidu tradicionalnih principa, kao što je prostorno važenja krivičnopravnih normi. Ta ograničenja bila su izraz suverenosti država koje stvaraju ekstradicionalno pravo. Ovo je osnovni razlog zbog kojeg ekstradicija i u savremenom periodu ostaje i nedovoljno efikasan ali, istovremeno, i najvaljaniji instrument u pravnom suprotstavljanju međunarodnim krivičnim aktima.

Međutim, iako su i ekstradicija i terorizam prastare pojave, ekstradicija nije oduvijek služila kao sredstvo za suprotstavljanje terorizmu. Prije nego se teorijski počeo oblikovati pojam terorizam, čiji generički sadržaj neizbjegno uključuje i politički motiv, ekstradicija je, sticajem istorijskih okolnosti, postala restriktivnija, posebno formiranjem i uvođenjem u nacionalna zakonodavstva instituta političkog delikta i tako, potencijalno, oslobađajuća i za pojedine počinioce terorističkih akata. Razlozi dolaze od toga što ekstradicija nije krivični sudske postupak, već bivalentna procedura u kojoj u odlučivanju o ekstradicionalnom zahtjevu učestvuju i sudska i izvršna vlast, kao i otuda što su formiranjem političkog delikta, relativna politička djela, gdje su involuirani i akt običnog kriminala i politička motivacija, politički kontekst ili povezanost sa političkim događajem, dobila bivalentan karakter, pa se pri

odlučivanju vagalo koji aspekt djela preteže, što je rezultiralo i odbijanjem ekstradicije i stvarnog azila za odbjeglog pojedinca. Prvi međunarodni antiteroristički akt koji predviđa ekstradiciju kao instrument za kažnjavanje zločina terorizma, nastao je prije nešto više od 70 godina usvajanjem Konvencije Društva naroda o sprecavanju i kažnjavanju terorizma.⁴ To je takođe bio prvi akt koji sadrži koncept ograničene univerzalne jurisdikcije, mada ova konvencija nikada nije stupila na snagu.

Basiunijeva (*Cherif Bassiouni*) trojna periodizacija istorije ekstradicije je osnovna šema koju koristi doktrina. Ona je zasnovana na opštim karakteristikama ekstradicija u pojedinim razdobljima i obuhvata sledeće periode: prvi, koji traje od antičkog vremena do XVII vijeka, drugi, koji se proteže od XVII do polovine XIX vijeka, i treći, koji teče od polovine XIX vijeka do danas.⁵ Međutim, iako pisci klasificuju osobine ekstradicije po sličnoj šemi, neki je ipak prevazilaze navodeći precizniji termin završetaka drugog perioda razvoja ekstradicije. Ovo preciziranje je važno, jer su se tek poslije Napoleonovog vremena stvorili društveni uslovi za šire promjene u pravu ekstradicije. Tako se drugi period razvoja ekstradicije identificuje sa cijelokupnim XVIII vijekom, sve do pada Napoleona, tj. završava se 1815. godine, gdje se odstupa od Basiunijeve podjele, po kojoj drugi period doseže do polovine XIX vijeka.⁶

U svom prvom pisanom obliku i dugo nakon toga, ekstradicija nije imala ograničenja. To se vidi iz formulacije u najstarijem sačuvanom aktu o ekstradiciji, Ugovoru o miru i savezu između egipatskog faraona Ramzesa II i hititskog kralja Hatusilija iz 1280. godine p.n.e. U tom aktu dvojica vladara su se „zaklela na recipročnu pomoć protiv unutrašnjih protivnika koji će se izručiti kada uzmu utočište kod vladara druge drzave“. Taj akt odražava uzajamnost u odnosima i afirmisao je pozitivanu stranu načela reciprociteta, tj. saradnju među državama.⁷ Takvu uzajamnost možemo naći u Ugovoru o ekstradiciji između Henrika II od Engleske i kralja Vilijema od Škotske, iz 1146, koji obezbeđuje predaju izdajnika i zločinaca, zatim u Ugovoru između Francuske i Engleske iz 1303, koji sadrži slčne odredbe: Španija predaje Henriju VII vojvodu od Sofolka, a Danska izručuje neke ljudе koji su presudili Čarlsu I.⁸

⁴ Willemijn Schreuder, "International Measures against Terrorism", *Leiden Journal of International Law*, 1988, 1(1), p. 57.

⁵ Vallerie Epps, "The Validity of the Political Offender Exception in Extradition Treaty in Anglo-American Jurisprudence", *Harvard Int. Law Jorunal*, Vol. 20, No. I, 1979, p. 61–62.

⁶ Daniel P. King, "The Political Offense Exception in International Extradition", op. cit., pp. 247–248.

⁷ "Political Offense Exception in International Extradition: A Comparision of the US-GB and Republic of Ireland", *Marquette Law Review*, Vol. 60/753, 1977, p. 777.

⁸ Videti debatu o izuzimanju političkog prekršaja između J. Reuben Clark Jr., Frederic R. Coudert, Julian W. Mack, u: "The Nature and Definition of Political Offense in International Extradition", *Proceedings of American Society of International Law*, 1909, p. 95–165.

Ugaoni kamen u odnosu na izbjegle od pravde u pravu međunarodne ekstradicije je politika saradnje između država. Uzajamno postupanje država pokazuje da je ekstradicija, prije svega, bila stvar povjerenja. Iz te međuzavisnosti, kasnije se razvilo načelo reciprociteta koje pripada grupi tradicionalnih načela međunarodnog prava,⁹ ali se sa razvojem ekstradicionalnog prava načelo uzajamnosti počelo ograničavati čime se ispoljavao vid nepovjerenja, što je odražavalo promjenu smjera u odnosu na stvarnu prirodu ekstradicije – povjerenje među državama.

1. Ekstradicionalni ugovori u antičkom dobu i srednjem vijeku

Generalno, postoje dva mišljenja o karakteristikama ekstradicije u antičkim i srednjevjekovnim ugovorima: prvo, koje se uslovno može nazvati *izričitim* i drugo, koje se, takođe uslovno, može nazvati *relativnim*.¹⁰

Prema prvom stanovištu, praksa antičkog i srednjeg vijeka, tj. čitav najraniji period, pokazala je da su predmet ekstradicije bili počinioци onih djela koja bismo danas okarakterisali kao politički delikt, kao i prestupnici koji bi odgovarali današnjim religioznim krivcima,¹¹ da antički ugovori i praksa nijesu pokazali stvarno bavljenje ekstradicijom kao sredstvom za sprečavanje običnog kriminala,¹² te da su „politička djela prvo bitno bila jedina djela za koja je ekstradicija bila tražena i odobravana”.¹³

„Takva praksa ne predstavlja iznenađenje, ako se ima na umu da je osnovna preokupacija tadašnjih država bila zaštita njihove sopstvene novonastale strukture vlasti, koja je u svoj temelj ugradila religiozne sankcije, kao izraz crkvenog krivičnog prava, i gušenje unutrašnjih protivnika, pa tzv. „sitni” lopov nije predstavljaopasnost za politički poredak, ali su rivalske frakcije, bilo političke ili religiozne, mogle u utočištu posijati potpuno uništenje.“¹⁴ Ovakvu opštu karakteristiku ekstradicije iz ovog perioda, podržavaju autoriteti kao što su Bilo (*Billot*), Openhajm (*Oppenheim*), Devišer (*Devisscher*), Dire (*Deere*) i Eps (*Epps*).¹⁵

I prema drugom stanovištu, predmet ekstradicije najranijeg perioda bili su oni koje bi danas nazvali političkim i religioznim krivcima, ali se toj

⁹ Juraj Andraši, *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1987.

¹⁰ M.V.A. Naidu, B.G. Kulman, P.D. Sutherland, C. Van den Vijngaert, S. Bedi, M. Sapiro, T.E. Carboneau.

¹¹ Vallerie Epps, “The Validity of the Political Offender Exception in Extradition Treaty in Anglo-American Jurisprudence”, op. cit., p. 62.

¹² E. Clark, “A. Treaties on the Law of Extradition”, 4th ed., 1903, pp. 20–23; Vallerie Epps, *ibidem*.

¹³ J. Reuben Clark Jr., Frederic R. Coudert, Julian W. Mack, “The Nature and Definition of Political Offense in International Extradition”, op. cit., p. 127.

¹⁴ Vallerie Epps, “The Validity of the Political Offender Exception in Extradition Treaty in Anglo-American Jurisprudence”, op. cit., p. 62.

¹⁵ Vallerie Epps, *ibidem*.

karakteristici dodaju riječi „posebno”, „uglavnom”, ili sintagma „u velikoj mjeri”, što treba da označi dopuštanje mogućnosti da je, u istom periodu, vršeno i izručenje počinilaca djela običnog kriminala. Tako se navodi da su ugovori antičkog i srednjevjekovnog perioda „u velikoj mjeri” bili određeni potrebama da se obezbijedi izručenje političkih neprijatelja,¹⁶ te da se do XVIII vijeka ekstradicija „posebno” odnosila na pojedince osumnjičene za religiozna ili politička djela protiv suverena.¹⁷

Rečeno izričito stanovište o obilježjima ekstradicije u najranijem periodu kritikovano je u kontekstu britanske prakse, koja dokazuje da mnogi rani ugovori nijesu bili ograničeni izručenjem samo onih koje bismo danas nazvali počiniocima političkih djela, već su dozvoljavali i izručenje počinilaca djela običnog kriminala.¹⁸ Postoji dakle saglasnost da je pretežna osobina ekstradicije antičkog doba i srednjeg vijeka izručenje počinilaca političkih i religioznih djela,¹⁹ ali postoje i razlike o pitanju da li se izručuju ili ne izručuju počinioци djela tzv. običnog kriminala.

O ekstradicionalnim ugovorima i praksi antičkog doba potrebno je učiniti određena preciziranja. U antičkom dobu, treba praviti razliku između, s jedne strane, prakse antičke Grčke, i, s druge strane, antičkog Rima i Vizantije, jer neki autori ukazuju da je u antičkoj Grčkoj bio prihvaćen princip pružanja azila političkim krivcima.²⁰ Tako, na primjer, Besim Ibrahimpavić nalazi da je u antičkom periodu jedino Grčka primjenjivala princip pružanja azila političkim krivcima, jer su pojedinci koji su protjerani na osnovu ostrakizma ili su izbjegli uslijed političkih poraza svojih partija, dobijali u drugim grčkim gradovima – državama, ne samo utočište, već i poštovanje; zahvaljujući ovoj ustanovi mnogi veliki umovi antičke grčke, kao što je Aristotel, uspjeli su da opstanu. Korišćenjem instituta ostrakizama ili časnog progona, atinska Narodna skupština je mogla da pokrene postupak i doneće odluku o protjerivanju na određeno vrijeme, protiv svakog atinskog građanina, pa čak i od najvećeg ugleda, ako bi on svojim ličnim uticajem mogao postati opasan po demokratski razvoj atinske države, mada se dešavalo da su njegovom primjenom protjerivani i istinski demokrati, kao npr. Solon.²¹

S druge strane, diskutujući istorijski aspekt političkog azila, Karbono (*Carbonneau*) navodi da „Grčka politička tradicija nije dozvoljavala da se

¹⁶ Daniel P.. King, "The Political Offense Exception in International Extradition", op. cit., p. 247.

¹⁷ James J. Kinneally, "The Political Exception: Is the US-UK Supplementary Extradition Treaty Beginning of the End", *The American University Journal of Int. Law Policy*, 2/1987, p. 205.

¹⁸ O. Higgins, "The History of Extradition in British Practice", 13 Indian Y. B., u: *L Aff*, 78/1964; V. Epps, "The Validity of the Political Offender Exception in Extradition Treaty in Anglo-American Jurisprudence", op. cit., p. 62.

¹⁹ Vojin Dimitrijević, „Političko krivično djelo i ekstradicija”, *JRKK*, 2/1968, str. 179.

²⁰ Besim Ibrahimpavić, *Politički delikt*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1963, str. 114.

²¹ *Pravna enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd 1979.

zaštita azila pruži političkim krivcima (...)".²² Štaviše, u isto vrijeme, bila je poznata i javna proklamacija da će se izručiti politički krivci, što se vidi iz izjave Atinjana koji su obećali da će mučiti one koji traže izbjeglištvu na njihovoj teritoriji, a koji su pokušali da ubiju Filipa Makedonskog.²³ Nasuprot različitoj praksi u antičkoj Grčkoj, antički Rim i kasnije Vizantija, izručivali su političke krivce, dok se za djela običnog kriminala smatralo da je optuženi dovoljno kažnjen time što je već van svoje zemlje.²⁴

Nepreciznosti i nesaglasnosti postoje i kod osobina ekstradicije u srednjem vijeku. Neki autori navode samo dva ekstradiciona ugovora iz kojih se izvodi opšti zaključak za ovaj cjelokupni period,²⁵ npr. Ugovor između Engleske i Francuske od 20. maja 1301. godine i Ugovor između Engleske i Škotske od 8. decembra 1474. godine. S druge strane, pomenuti Ugovor o ekstradiciji između Henrika II od Engleske i kralja Vilijema od Škotske, iz 1146, pored predaje izdajnika, obezbeđuje i predaju zločinaca uopšte, a npr. kinesko-ruski ugovor, potpisani u Nerčinsku 1689. godine, dakle na kraju 17. vijeka, ne govori izričito o političkim ili religioznim krivcima, već navodi da će državljanj jedne države, koji su počinili zločin u drugoj, biti vraćeni u njihovu vlastitu državu radi kažnjavanja.²⁶ Ovaj ugovor koji bi po Basiunijevoj trojnoj podjeli pripadao prvom periodu, ne pominje ni religiozne niti političke krivce, već zločince *in abstracto*, gdje se mogu svrstati i počinoci djela opštег kriminala.

Nije jednostavno precizirati opšte karakteristike ekstradicije u najranijem periodu koji obuhvata antičko doba i srednji vijek. Doktrina nije jedinstvena da se u tom periodu ekstradicija odnosi samo na počinioce političkih i religioznih krivičnih djela. U antičkoj Grčkoj ima slučajeva neizručenja političkih krivaca, a srednjevjekovni ugovori iz britanske prakse pokazuju da su se izručivali i počinoci djela običnog kriminala. Zato je prije generalnog određivanja karakteristika ekstradicije, svršishodno koristiti termine „uglavnom”, „posebno”, „u velikoj mjeri”, koji ne isključuju da su u ovom periodu, pored političkih i religioznih krivaca, predmet ekstradicije bili i počinoci djela običnog kriminala. Prema tome, objekat ekstradicije u starom i srednjem vijeku su, kako oni koje bismo danas nazvali počiniocima političkih i religioznih djela, tako i oni koje iz današnje perspektive zovemo počiniocima djela opštег ili običnog kriminala.

²² Thomas E. Carbonneau, "The POE Extradition and Transnational Terrorism: Old Doctrine Reformulated and New Norms Created", *A.S.I.L.S. Int'L L. J.* (Vol. 1977), p. 2.

²³ J. Reuben Clark Jr., Frederic R. Coudert, Julian W. Mack, "The Nature and Definition of Political Offense in International Extradition", op. cit., p. 127.

²⁴ Besim Ibrahimović, *Politički delikt*, op. cit., str. 114.

²⁵ Valerie Epps, "The Validity of the Political Offender Exception in Extradition Treaty in Anglo-American Jurisprudence", op. cit., p. 62.

²⁶ Daniel P. King, "The Political Offense Exception in International Extradition", op. cit., 247.

2. Ekstradicioni ugovori u XVIII i početkom XIX vijeka

U ugovorima o ekstradiciji iz XVIII i XIX vijeka preovlađujuća karakteristika je izručenje vojnih dezertera.²⁷ Ova osobina ekstradicionih ugovora objašnjava se karakterom sistema odnosa između država u tadašnjoj Evropi, koji je poznat kao prvi zlatni period klasične ravnoteže snaga. „Prije bitke kod Vaterloa evropske države su bile u stalnim ratovima i to je bila jedna od glavnih karakteristika odnosa među državama Starog kontinenta. Cilj ovih ratova bio je sticanje novih teritorija, a vodili su se između grupe država koje su formirale jedan veliki savez protiv slične druge grupe država, koje su činile drugi, neprijateljski savez. Pošto je rat bio jedna od glavnih preokupacija država, ekstradicija je bila uvedena da sačuva integritet ratne mašine.“²⁸ I zaista, „ekstradicioni ugovori su bili uvedeni samo između savezničkih država ili su bili zaključeni između strana mirovnog ugovora. Savezničke države nijesu imale razloga, niti interesa da odbiju azil počiniocima političkih ili drugih delikata iz neprijateljskih država, sve dok jedan takav prekršilac nije ugrožavao domaću vojnu snagu i dok je mogao slabiti neprijatelja“.²⁹

Međutim, pored navedene karakteristike ekstradicionih ugovora, i u ovom periodu se pojavljuju ugovori o ekstradiciji počinilaca djela opštег kriminala, ali ova djela još uvijek nijesu učestala.³⁰ Razlozi nedovoljne učestalosti ekstradicionih ugovora koji se odnose na djela opšteg kriminala su „neznatnost i raznolikost nezavisnih teritorija; nizak nivo i lokalni karakter krivičnog postupka; stalni vjerski antagonizmi koji bi, u stvari kakva je ekstradicija, učinili protestante osumnjičenim, motivima i postupcima katoličke crkve i vice versa“.³¹

3. Ekstradicioni ugovori od XIX vijeka do danas

Dominantna karakteristika trećeg perioda razvoja ekstradicije je *izuzimanje političkog djela* od izručenja, ideja koja se crpi iz antičke prakse pružanja azila. Ovu osobinu ekstradicije prate kontroverze, kako u doktrini, tako i u praksi država. One se odnose na karakter i ulogu ove sintagme u kontekstu relativnih političkih djela, koji na određeni način postaje protivurečan, zbog, s jedne strane, potrebe zaštite prava pojedinca i, s druge strane, potrebe zaštite međunarodnog javnog poretku od narastajućih međunarodnih krivičnih djela.

Openhajm navodi da je „prije Francuske revolucije termin ‘političko djelo’, bio nepoznat i u teoriji i u praksi prava nacija i princip neekstradicije

²⁷ Daniel P. King, *ibidem*, p. 248.

²⁸ Vallerie Epss, *op. cit.*, 62.

²⁹ Vallerie Epss, *ibidem*, 62.

³⁰ Daniel P. King, “The Political Offense Exception in International Extradition”, *op. cit.*, p. 248.

³¹ Daniel P. King, *ibidem*.

počinilaca političkih djela, saglasno tome, nije postojao".³² Njegovo pojavljivanje poklapa se sa pojavom konstitucionalizma u XIX vijeku, kada je pravo na slobodu i pravo na pobunu radi slobode postalo realnost.³³ Istu činjenicu konstatiše i jedan drugi autor: „Možda najraniji primjer izuzimanja političkog djela može biti nađen u Francuskoj koja je u postrevolucionarnom periodu ponudila azil strancima progonjenim zbog stvari slobode”.³⁴ Sa pojavom instituta političkog djela, prvi put je napravljena formalna razlika između političkog delikta i akta opštег kriminala, čime je ta razlika formalno priznata. Jednom priznato pravo na ustanak protiv opresivnog vladara od strane određenih država, vodilo je proširivanju azila od strane tih država za pojedince koji su zbog neuspjelih napora da ostvare promjene postali političke izbjeglice.

Filozofsko opravdanje prava individualnih napada na vladara koji je bio personifikacija *statusa quo* razvijeno je u periodu od XV do XVIII vijeka, od političkih filozofa. Za to se zalagao istoričar Karl Burkhard (Carl Burckhardt), koji je pisao da je kod Florentinaca ubistvo tiranina bila univerzalno prihvaćena i potvrđena praksa.³⁵ Kraj XVI vijeka donio je doktrinu koja ubistvo tiranina objašnjava kao zakonitu i moralnu racionalnost otporu suverenom autoritetu i zloupotrebama javne vlasti.³⁶ Jedan od najuticajnijih protivnika političkog despotizma bio je jezuit Huan de Marijana (Juan de Mariana), čiju su studiju *De Regis Institutione* javno zabranile i spalile francuske vlasti.³⁷ Sredinom XVII vijeka, Džon Milton (John Milton), zastupao je odbranu ubistva oholog vladara, opravdavajući svrgavanje i ubistvo Čarlsa Prvog.³⁸ Ovu ideju nalazimo kod Džona Stjuarta Mila (John Stuart Mill) koji u svom djelu *O slobodi* ukazuje na potrebu ograničenja sile, odnosno vlasti.³⁹ „Cilj (...) patriota bio je da se ograniči moć koju bi vladar sebi dozvolio u upravljanju zajednicom, a ovo ograničenje je, po njima, bila sloboda. Postignut je na dva načina: prvo dobijanjem priznanja izvjesnih

³² L. Openheim, *International Law* 643 (1948), Bradley G. Kulman, "Eliminating the Political Offense Exception for Violent Crimes: The Proposed US-UK Supplementary Extradition Treaty", *Virginia Juornal of International Law*, Vol. 26:3, 1986, p. 758. Međutim, pravno, riječ je o izuzetku opštoj obavezi izručenja, a ne o pravnom principu (obavezi) neizručenja (prim. aut.).

³³ M. Cherif Bassiouni, "Ideologicaly Motivated Offense and the Political Offense Exception in Extradition – A Proposed Jurisdictional Standard for an Unruly Problem", *De Paul Law Review*, Vol 14, No. 2, 1969, p. 244.

³⁴ B. G. Kulman, "Eliminating the Political Offense Exception for Violent Crimes: The Proposed US-UK Supplementary Extradition Treaty", op. cit., p. 757.

³⁵ R.A. Friedlander, "Origins of International Terrorism", u: Yonah Alexander, Seymour Maxwell Finger (eds), *Terrorizam Interdisciplinary Perspectives* (Videti: NCJ- 44307), 1977, p. 32.

³⁶ R.A. Friedlander, ibidem.

³⁷ R.A. Friedlander, ibidem.

³⁸ R.A. Friedlander, ibidem.

³⁹ B. G. Kulman, "Eliminating the Political Offense Exception for Violent Crimes: The Proposed US-UK Supplementary Extradition Treaty", op. cit., p. 757.

imuniteta nazvanih političkim slobodama ili pravima čije je ugrožavanje smatrano kršenjem dužnosti od strane vladara i, ako bi ih on ugrozio, smatralo se da zajednica ima pravo na opštu pobunu ili na konkretnе primjere otpora takvim postupcima.” Džon Lok (*John Locke*) u svojoj *Drugoj raspravi o građanskoj vlasti*, takođe zastupa slične ideje. U američkoj *Deklaraciji o nezavisnosti* se navodi da „ma kada bilo koja vlada postane destruktivna po svojim ciljevima, pravo je naroda da je promijeni ili da je svrgne”.⁴⁰

Ove ideje stvorile su filozofski okvir za formiranje političkog djela i njegovog kasnijeg izuzimanje od ekstradicije. „To je bilo vrijeme kada je princip ne-ekstradicije počinilaca političkih djela počeo da postiže dovoljnu količinu osnove, a termin političko djelo dobio na važnosti.”⁴¹ Tako su stvoreni uslovi u kojima je nastala Francuska revolucija, koja je bila prvi korak revolta protiv despotizma i apsolutizma u periodu dubokih unutrašnjih nemira i političkih previranja.⁴² „Velike revolucije XVIII vijeka su bile djelimično zasnovane na ideji da pojedinci imaju pravo da se angažuju u revolucionarnoj političkoj aktivnosti. To je bilo vrijeme kada su današnjim demokratijama vladali kraljevi i imperatori, kada univerzalno pravo glasa nije postojalo i kada je gotovo jedva otvorena kritika vladara smatrana kao pobuna i izdaja. Na tragu tih revolucija, demokratije Zapadne Evrope, koje su se pojavile, nijesu željele da izruče stvarnim suverenima sve one koji su počinili prekršaj u tim zemljama na liniji upotrebe njihovih političkih prava.”⁴³ Iz toga se vidi koliko je bio snažan tadašnju ideološki, tj. aksioški sukob u Evropi.

U isto vrijeme kada je Francuska revolucija proizvela otpor protiv despotizma i apsolutizma, koji se proširio na zapadni dio Evrope i stvorio termin politički delikt, kada je francuska Vlada davala azil strancima koji su izbjegli političko proganjanje, u Francuskoj se odvijao i jedan drugačiji, suprotan proces. U njemu su francuski emigranti bježali pred vladavinom terora u svojoj državi nalazeći azil u drugim državama. „Vrijedno je zabilježiti da revolucionari kad jednom dođu na vlast često zadržavaju samu smrtnu kaznu iz razloga zbog kojeg su ranije agitovali da se ukine i oni mogu da promijene raniju politiku o azilu za političke oponente. Neuspjeli protestanti ili revolucionari ili članovi oborene vlade mogu se otjerati u progonstvo.”⁴⁴

Slijedeći odredbu Jakobinskog ustava iz 1793, kojom se odobrava azil strancima prognanim zbog zalaganja za slobodu, Ekstradicionalni akt Belgije, od 1. oktobra 1833. godine, bio je prvi akt koji je zabranio kažnjavanje za političko djelo i specifično isključio političko djelo iz ekstradicije, iako je ono ostalo generički nedefinisano, što su slijedili mnogi unutrašnji ekstradicionalni

⁴⁰ B. G. Kulman, *ibidem*.

⁴¹ M.V.A. Naidu, op. cit., p. 7. Ista pravna primjedba autora, op. cit., p. 32.

⁴² U literaturi se, pored Francuske, jednak značaj pridaje i Američkoj revoluciji (prim. aut.).

⁴³ D. Sofær, “The US-UK Supplementary Extradition Treaty”, *Terrorism*, Vol. 8, No. 2, 1985-1986, *Crane Russak and Company New York*, New York, p. 131.

⁴⁴ B. A. Wortley, “Political Crime in English Law and in International Law”, *B.Y.I.L.*, 45/1971, p. 220.

akti i ekstradicioni ugovori.⁴⁵ U članu 6. toga akta navodi se da „će biti izričito obezbijedeno u ugovorima da stranci neće biti sudski tjerani ili kažnjavani za bilo koje političko djelo izvršeno prije zahtjeva za ekstradiciju, niti za bilo koji zločin ili djelo koje nije predviđeno sadašnjim pravom; bilo koja druga ekstradicija ili privremeno hapšenje je zabranjeno”.⁴⁶

Taj akt je otvorio proces promjena u ekstradicionom pravu.⁴⁷ Koncept legitimnosti političkog disidenta se razvojem i proširivanjem ustavnih vlada, počeo prihvpati i kodifikovati u mnogim unutrašnjim ekstradicionim aktima i međudržavnim ugovorima, dok su neke države smatrali da je izuzimanje političkog delikta sasvim očito i stoga su podržavale stanovište da kodifikacija nije neophodna.⁴⁸

Prvi dvostrani ekstradicioni ugovor u kojem je sadržano izuzimanje političkog djela od ekstradicije zaključile su Francuska i Belgija, 22. novembra 1834. godine, ubrzo nakon donošenja belgijskog Ekstradicionog akta. Prirodna simpatija liberalnih demokratija prema onima koji su se suprotstavili autokratskom režimu vodila je njihovom izuzimanju iz stvari ekstradicije, tj. pružanju azila. Tako je u kontekstu političkog delikta, prirodnopravni princip *aut dedere aut judicare/punier*, u pozitivnom pravnom kontekstu dobijao efekat – *nisi izručiti nisi kazniti*.

Drugaciji pristup političkom deliktu i ekstradiciji imale su evropske države koje nijesu bile zahvaćene građanskim revolucijama. To se uočava u ugovoru iz 1833/1834, između tadašnjih autokratskih sistema Austrije, Pruske, Rusije i Španije, koji je izričito predviđao izručenje političkih krivaca.⁴⁹ Rusija, Pruska i Austrija su zaključile ugovore koji su predviđjeli da pojedinac koji je izvršio zločin veleizdaje ili oni koji su konspirisali protiv sigurnosti trona i legitimne vlade ili su učestvovali u pobuni, treba da se izruče državi koja ih zahtijeva da ih kazni. „Prirodno, Sveta alijansa sa svojom doktrinom o održavanju izvjesnih principa vlade i sprečavanju revolucionarnih promjena u bilo kojoj državi, bila je sklona ekstradiciji političkog krivca i tek je u 19. vijeku sam narod ustao protiv despotske moći kad su cjelovite promjene bile izvršene. Takva praksa bila je dominantna između članica Svetе alijanse.”⁵⁰ Imajući u vidu aksiološke

⁴⁵ P. D. Sutherland, “The Development International Law of Extradition”, *Saint Louis University Law Journal*, Vol. 28–33, 1984, p. 44, 34, 35.

⁴⁶ Daniel P. King, “The Political Offense Exception in International Extradition”, op. cit., p. 248.

⁴⁷ Vincent Ravauchiere, “Terrorists, Extradition and Political Offense Exception – An Administrative Solution”, *Virginia Journal of International Law*, Vol. 21:1, 1980, p. 166, 167.

⁴⁸ James J. Kinnealy, “The Political Exception: Is the US-UK Supplementary Extradition Treaty Beginning of the End”, op. cit., p. 207.

⁴⁹ J. Reuben Clark Jr., Frederic R. Coudert, Julian W. Mack, “The Nature and Definition of Political Offense in International Extradition”, op. cit., p. 146.

⁵⁰ B.G. Kulman, “Eliminating the Political Offense Exception for Violent Crimes: The Proposed US-UK Supplementary Extradition Treaty”, op. cit., p. 758. Videti: L.F.E. Goldie, “The Political Offense Eksception and Extradition Between Democratic States”, *Ohio Northeren University Law Review*, Vol. 13/1986, p. 59.

razlike između tadašnjih političkih struktura u Evropi, ovaj suprotan pristup u kontekstu političkog djela i ekstradicije bio je logičan, budući da su autokratske vlade branile sistem na kom su nastale.

Na jednoj strani, nova liberalna društva štitila su svoj vrednosni sistem i kroz odnos prema političkom djelu u kontekstu ekstradicije nastojala da ubrzaju pad autoritarnih simbola statizma. S druge strane, autokratski režimi su međusobnim izručivanjem počinilaca političkih djela, pokušavali da se održe na istorijskoj sceni. Vrednosni elemenat je bio kriterij za odnos prema ovom pitanju, a i samo porijeklo sintagme „izuzimanje političkog djela od ekstradicije“ ima vrednosni karakter. Međutim, iza vrijednosti, i tada se mogao uočiti državni interes, mada je on u početku bio interpretiran više kroz prizmu vladajućih struktura, nego kao rezultanta širokog spekta različitih javnih mišljenja na političkoj sceni o tome šta predstavlja taj interes. U savremenoj sudsкој praksi, međutim, državni interes se počeo jasnije ispoljavati sa tendencijom da preovlada nad vrednosnim interesom u kontekstu izuzimanja političkog djela od ekstradicije. To djelimično objašnjava zašto se sintagma izuzimanja nalazi u gotovo svim ekstradicionim ugovorima, iako danas postoje države koje imaju fundamentalno fer sudski sistem.

Nakon prvog formulisanja u jednom međudržavnom ugovoru 1834. godine, izuzimanje političkog djela od ekstradicije je već sledeće godine ograničeno. Ispostavilo se da je termin preširok i da može obuhvatiti i takve slučajeve koji predstavljaju realnu opasnost, ne samo za unutrašnji, već i za međunarodni javni poredak. Ovo ograničenje je bila *atentatska* ili *belgijska klauzula*,⁵¹ koja je, takođe prvi put, propisana u belgijskom zakonodavstvu. Belgijski sud je odbio francuski zahtjev da izruči njenog državljanina koji je navodno podmetnuo bombu u vozu u kojem se nalazio Napoleon III, primjenjujući ugovorom između dvije zemlje predviđeno izuzimanje političkog delikta od ekstradicije. Međutim, belgijsko zakonodavstvo je 1855. godine kodifikovalo amandman, kojim je amendiran belgijski Ekstradicioni akt iz 1833. godine: „Napad na ličnost šefa strane vlade ili članove njegove porodice, kada taj napad konstituiše akt nasilja, atenata ili trovanja, neće biti smatrani kao političko djelo ili kao akt povezan sa takvim djelom”.⁵²

Ustanovljavanje atentatske klauzule imalo je značaj, zato što je formiran metod eliminacije zločinačkog terorističkog akta iz političkog djela u stvari

⁵¹ L.F.E. Goldie, *ibidem*, p. 61, 103; Karl Doebring, “New Problems in Woters of Extradition”, *Premiere Partie: Travaux Preparatoires*, p. 175.

⁵² Abraham D. Sofaer, “The Political Offense Exception and Terrorism”, *Den. J. Int'l L. and Pol'y*, Vol. 15:1, 1986, p. 127. „Ujedinjeno Kraljevstvo, na primjer, za razliku od brojnih država nije usvojilo atentatsku klauzulu u ekstradicionom ugovoru“. Id. B. A. Wortley, “Political Crime in English Law and in International Law”, op. cit., p. 241. „Takva ograničenja se ne nalaze u britanskim ili kanadskim ekstradicionim aktima ili u ugovorima koje su zaključile obje zemlje. U: J. G. Castel, Marlys Edwardh, „Political Offenses: Extradition and Deportation – Recent Canadian Developments“, *Osquode Hall Law Journal*, Vol. 13, No. 1, 1975, p. 93.

ekstradicije, tzv. metod *izuzetak izuzetka*. U vrlo rijetkim zakonodavstvima *atentatska klauzula* je odbijena sa obrazloženjem da bi zabranjeno ponašanje konstituisalo najčistiju formu političkog delikta, manje izdaju. „Lammasch ju je kritikovao da je istovremeno i suviše široka i preuska. Preširoka je u tome što izuzima ubijanje suverena ili člana njegove porodice u otvorenoj borbi. (...) Suviše je uska budući da uništava pravo azila jedino zbog ubistva suverena, a trebalo bi da poriče politički karakter svakom ubistvu bez obzira na uslove ili karakter žrtve.“⁵³

Međutim, bez obzira na kritike, važnost *atentatske klauzule* je u tome što je ona stvorila metod negativne definicije političkog djela, tj. ne šta je političko djelo, već šta nije političko djelo, u vrijeme kada su se napor predstavnika država i međunarodnih pravnika da dođu do opšteprihvatljive definicije terorizma, završili manje-više neuspješno.

Tokom XIX i XX vijeka stvorena je značajna sudska praksa u rješavanju konkretnih slučajeva ekstradicije u kontekstu relativnih ili kompleksnih političkih djela u kojoj je razvijeno nekoliko testova na osnovu kojih je vagano koji aspekt djela preteže, uzimajući u obzir, na jednoj strani, političku motivaciju, politički kontekst ili povezanost sa političkim događajem i, na drugoj strani, težinu akta opštег kriminala koji je bio sastavni dio relativnog političkog delikta.

Metod *izuzetak izuzetka*, iako nužan, nije bio dovoljan za efikasno suprotstavljanje međunarodnim krivičnim aktima, zato što u slučajevima odbijanja ekstradicije nije obezbjeđivao kažnjavanje u zamoljenoj državi. Zato je narastanje opasnosti od terorizma u savremenom periodu nužno vodilo preuzimanju, od strane pozitivnog prava, prirodno-pravnog načela *aut dedere aut judicare/puniere* tako da je ovo načelo propisano u najvećem broju antiterorističkih konvencija. To je vodilo stvaranju ograničene univerzalne jurisdikcije u odnosu na konkretne akte navedene u konvencijama, koji se smatraju teterističkim. Međutim, potencijalne mogućnosti ovog načela su relativizirane u ovom pozitivističkom kontekstu, jer u pojedinim konvencijama postoji referenca na političko djelo, koje ostaje generički nedefinisano i u nadležnosti unutrašnjeg ekstradicionog prava. Zbog toga u nekim od ovih konvencija ekstradicija nije učinjena obavezujućom, što je posebna tema.

Tako, politički delikt, nastao radi zaštite prava čovjeka, potencijalno još uvijek može relativizirati efikasnost ekstradicije u kažnjavanju međunarodnih krivičnih djela, čije su žrtve ljudi. Taj prostor za vrednosnu diskreciju izvršne vlasti u tretiranju političkog delikta, odnosno relativnog političkog djela, zahtijeva dodatnu inventivnost pravne nauke i sudske prakse u konkretnim slučajevima sa tendencijom, na koju ukazuju pojedini radovi, ukidanja koncepta izuzimanja političkog delikta od ekstradicije kako bi u kontekstu relativnog političkog djela, represija protiv međunarodnog zločina bila efikasnija. Konvencije u kojima je zbog

⁵³ U: Lora L. Deere, "Political Offenses in the Law and Practice of Extradition", *American Journal of International Law*, 27/1933, p. 248, 253.

teških povreda međunarodnog humanitarnog prava, politički motiv eliminisan, gdje poziv na političku motivaciju, kontekst ili povezanost sa političkim dogadjajem, nije amnestirajući, tj. gdje se postavlja pitanje, ne zašto je zločin počinjen, već koji je zločin počinjen, pokazuju da je moguće prevazilaženje razlika između država koje stvaraju međunarodno pravo u cilju efikasnog suprotstavljanja međunarodnom zločinu.

Zaključak

Ekstradicija je najstariji pravni institut, a razvijala se u periodu od tri milenijuma. Nastala je iz međudržavnog ugovora, zatim je dugo bila izraz volje vladara i moralna obaveza, da bi nastankom nacionalnih država postala dominantno određena suverenitetom, koji se reflektovao i na međudržavne ugovore, zbog čega je u oba domena ostala limitirana tradicionalnim principima ekstradicionog prava. Na toj tački ekstradicionalno pravo se našlo u stalnom balansiranju između potrebe očuvanja međunarodnog javnog porekla efikasnim suprotstavljanjem međunarodnom kriminalu i potrebe zaštite prava pojedinaca koji su pledirali da su ligitimni politički krivci; time je ekstradicija nužno postala i instrument realnih razlika među državama.

U svom izvornom pojavljivanju ekstradicija je bila stvar povjerenja među državama, kao izraz međuzavisnosti u suprotstavljanju opasnim pojedincima odbieglim od pravde; zatim je preovladao trend nepovjerenja, jer je ekstradicija postala sredstvo aksiološke suprotstavljenosti država. Međutim, takva suprotnost počela je da se prevaziđa sa narasлом svijeću da su neka relativna ili kompleksna politička djela, iako usmjerena protiv konkretnе vlade, opasna i za međunarodni javni poredak. To je dovelo do redukcije neizručenja za takva djela, uspostavljanjem metoda *izuzetak izuzetka*, tj. negativnog određenja sadržine pojma političkog delikta; primjenom različitih testova u ekstradicionoj sudskoj praksi; povratkom država prirodnopravnoj doktrini *aut dedere aut judicar/punire*, čime je stvorena ograničena univerzalna jurisdikcija za akte koji se smatraju terorističkim. Taj trend ograničavanja opsega političkog djela i davanja prednosti zaštiti medunarodnog javnog porekla povećavaće se i u budućnosti, s obzirom na sadašnje odsustvo pretjeranih ideoloških razlika iz prošlosti i rastuću tendenciju homogenizacije u međunarodnom društvu.

Bibliografija

1. Andraši, Juraj, *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1987.
2. Bassiouni, Cherif M., "Ideologically Motivated Offense and the Political Offense Exception in Extradition – A Proposed Juridical Standard for an Unruly Problem", *De Paul Law Review*, Vol. 14, No. 2, 1969.
3. Bassiouni, M. Ch., "Extradition Reform Legislation in the US", 1981, 1983, *Akron Law Review*, Vol. 17:4, Spring 1984.
4. Carbonneau Thomas E., "Terrorist Acts: Crimes or Political Infractions, An Appraisal of Recent French Extradition Cases", *Higstins Int'l and Comparative Law Review*, Vol. 3, No. 2.

5. Carbonneau, Thomas E., "The POE Extradition and Transnational Terrorism: Old Doctrine Reformulated and New Norms Created", *A.S.I.L.S. Int'l L. J.*, Vol. 1977.
6. Castel, J. G., Edwardh, Marlys, "Political Offenses: Extradition and Deportation – Recent Canadian Developments", *Osgoode Hall Law Journal*, Vol. 13, No. 1, 1975.
7. Clark, E., "A. Treaties on the Law of Extradition", 4th ed., 1903.
8. Deere, Lora L., "Political Offenses in the Law and Practice of Extradition", *American Journal of International Law*, 27, 1933.
9. Dimitrijević, Vojin, "Političko krivično djelo i ekstradicija", *JRKK* 2/1968.
10. Doehring, Karl, "New Problems in Woters of Extradition", *Premiere Partie: Travaux Preparatoires*.
11. Epps, Vallerie, "The Validity of the Political Offender Exception in Extradition Treaty in Anglo-American Jurisprudence", *Harvard Int. Law Journal*, Vol. 20, No. I, 1979.
12. Frilander, R.A., "Origins of International Terrorism", u: Alexander, Yonah, Finger, Seymour Maxwell (eds.), *Terrorism Interdisciplinary Perspectives*, 1977.
13. Goldie, L.F.E., "The Political Offense Exception and Extradition Between Democratic States", *Ohio Northern University Law Review*, Vol. 13, 1986.
14. Higgins, O., "The History of Extradition in British Practice", *13 Indian Y. B. In'l Aff* 78, 1964.
15. Ibrahimović, Besim, *Politički delikt*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1963.
16. "International Extradition: A Summary of the Contemporary American Practice and Proposed Formula by M. Ch. Bassioni", *Wayne Law Review*, Vol. 15, 1996.
17. King, Daniel P., "The Political Offense Exception in International Extradition", *CILSA* 13, 1980.
18. Kinneally, James J., "The Political Exception: Is the US-UK Supplementary Extradition Treaty Beginning of the End", *The American University Journal of Int. Law Policy*, 2, 1987.
19. Kulman, Bradley G., "Eliminating the Political Offense Exception for Violent Crimes: The Proposed US-UK Supplementary Extradition Treaty", *Virginia Journal of International Law*, Vol. 26:3, 1986.
20. Lubert, Stevan, "Extradition Reform: Executive Discretion and Judicial Participation in the Extradition of Political Terorists", *Cornell International Law Journal*, Vol. 15, No. 2, 1982.
21. Openheim, L., *International Law*, 643, 1948.
22. "Political Offense Exception in International Extradition: A Comparision of the US-GB and Republic of Ireland", *Marquette Law Review*, Vol. 60-753, 1977.
23. *Pravna enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1979.
24. Ravaschieri, Vincent, "Terrorists, Extradition and Political Offense Exception – An Administrative Solution", *Virginia Journal of International Law*, Vol. 21:1, 1980.
25. Reuben, Clark J. Jr., Coudert, Frederic R., Mack, Julian W., "The Nature and Definition of Political Offense in International Extradition", *Proceedings of American Society of International Law*, 1909.

26. Schreuder, Willemijn, "International Measures against Terrorism", *Leiden Journal of International Law*, 1(1), 1988.
27. Sofaer, Abraham D., "The Political Offense Exception and Terrorism", *Den. J. Int'l L. and Pol'y*, Vol. 15:1, 1986.
28. Sofaer, D., "The US-UK Supplementary Extradition Treaty", *Terrorism*, Vol. 8 No. 2, 1985/86, Crane Russak and Company, New York.
29. Sutherland, P. D., "The Development International Law of Extradition", *Saint Louis University Law Journal*, Vol. 28–33, 1984.
30. Ugovor o prijateljstvu, trgovini i plovidbi sa Velikom Britanijom (Jay's Treaty).
31. Wortley, B. A., "Political Crime in English Law and in International Law", *B.Y.I.L.*, 45, 1971.

Dr. Branislav R. Srđanović

EXTRADITION BETWEEN LAW AND POLITICS

ABSTRACT

This scientific article is aimed at providing an overview of historical development of extradition, its nature, changes, legal determination, exposition to political influence, conditions and limitations, as well as its gap between the need to protect rights of an individual in the extradition procedure, on one hand, and the need to suppress growing international crime, on the other. Since extradition bivalent procedure showed inconsistencies in practice, that problem has led to permanent efforts of legal science to increase its efficiency. There are no sufficient scholars writings on extradition in the Balkans and the beginning cooperation among the Balkan states seems to be more or less restrained, despite the fact that the growing international crime has become the real and actual threat not only in this region. Bearing in mind the importance of extradition law for the Balkan countries, this article intends to encourage research and cooperation, because extradition, despite its limitations, remains the most effective tool in suppressing international crime. The method of work used in the article is the comparative analyses of foreign literature as a base for drawing conclusions on the major trends of extradition law.

Key words: Extradition, political offense (exception), international crime.

UDK: 334.72.021+351.824.11(4-12)
Biblid 0543-3657, 64 (2013)
God. LXIV, br. 1149, str. 38–51.
Izvorni naučni rad
Primljen: 31. decembar 2012.

Dr Dobrica VESIĆ¹

Uloga korporativnog upravljanja u energetskim preduzećima regiona Jugoistočne Evrope

SAŽETAK

Efikasno upravljanje preduzećima iz oblasti energetike na području zemalja regiona od presudnog je značaja za njihovu energetsku bezbednost. Stoga je uloga savremenog korporativnog upravljanja, kao oblika efikasnog menadžmenta, nezamenljiva. U oblasti energetike u zemljama regiona, najveći privredni subjekti, posebno privredni subjekti koji upravljaju energetskim sistemima (mrežama) su javna preduzeća.

Prvi element za primenu korporativnog upravljanja uopšte – korporativizacija – nije sprovedena u javnim preduzećima u oblasti energetike. Savremeno korporativno upravljanje je danas kompleksnije i neophodnije nego ikad pre. Smatra se da je poboljšanje korporativnog upravljanja jedan od efektivnih puteva povećanja konkurenčkih sposobnosti preduzeća. Korporativno upravljanje treba da osigura strateško vodenje kompanije, rad skupštine i uprave, nadzor rada menadžera, ali i polaganje računa kompaniji i akcionarima. Svest o potrebi za odgovornim i stručnim kadrovima u sistemu savremenog korporativnog upravljanja i rukovođenja preduzeća već postoji. Stoga se nameće neophodnost započinjanja ciklusa školovanja, seminara i interaktivnih predavanja o savremenom korporativnom upravljanju za članove nadzornih i upravnih odbora, kao i za menadžment i prateće stručne službe javnih ali i privatnih preduzeća. Reforma zakonodavstva zadire u mnoge sfere korporativnog upravljanja javnim preduzećima u oblasti energetike, ali pošto nije u potpunosti sprovedena, ne povećava mogućnost uspešnog poslovanja ovih privrednih subjekata. Korporativno upravljanje je složen, integralni sistem koji nastoji da ostvari

¹ Viši naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privrednu. Email: dobrica@diplomacy.bg.ac.rs.

Rad je rezultat istraživanja na projektu Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanje položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljopolitički, međunarodno-ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti”, ev. br. 179029, za period 2011–2014.

složen cilj – ravnotežu među brojnim subjektima različitih interesa. Činioци uticaja u ostvarenju tog cilja nalaze se kako unutar javnog društva (akcionari, članovi upravnog odbora, izvršni direktori, interni revizori, zaposleni i dr.), tako i izvan njega, uglavnom delujući na tržište kapitala (investicione banke, spoljni revizori, investicioni analitičari, komisije za hartije od vrednosti i dr.). U radu se ukazuje na vezu između kvaliteta korporativnog upravljanja i sposobnosti otvorenog akcionarskog društva da privuče eksterni kapital i kontroliše rizik.

Ključne reči: energetska bezbednost, korporativno upravljanje, javna preduzeća, rizik, tržište kapitala.

1. Uvod

Za sve zemlje regiona vrlo je bitno vlasništvo nad preduzećima iz energetske delatnosti. S druge strane, polazni problem korporativnog upravljanja kod javnih preduzeća, odnosno društava je u odvajanju vlasnika od funkcije upravljanja koja se poverava menadžmentu. Međutim, sistem treba da predstavlja sinergiju delovanja akcionara, članova upravnog odbora, izvršnih direktora, internih i eksternih revizora, posrednika na tržištu kapitala, komisija za hartije od vrednosti i drugih učesnika na tržištu kapitala i od njihove aktivnosti direktno zavisi stanje sistema korporativnog upravljanja na nivou kompanije, nacionalne, regionalne i svetske privrede. To se posebno, gotovo bez izuzetka, odnosi na zemlje Jugoistočne Evrope, koje su energetski i te kako zavisne. Zato su vlasništvo i efikasnost menadžmenta dve neraskidive karike koje zemljama regiona mogu da obezbede energetsku sigurnost.

Dakle, korporativno upravljanje predstavlja sistem usklađenog delovanja brojnih heterogenih faktora, delujući kako unutar društva tako i prema spolja. Višestruko i međuzavisno delovanje brojnih internih i eksternih faktora sa naznakama političkog, pravnog, finansijskog i društvenog karaktera, neposredno utiču na realizaciju osnovnog cilja javnog preduzeća – ostvarenje dugoročne perspektive i zadovoljenje akcionara. Istovremeno, svi ti činioци deluju i na ostvarenje cilja koji se odnosi na zadovoljavanje javnog interesa, a manifestuje se kao ne samo efikasno i stabilno funkcionisanje tržišta kapitala, nego i ukupne privrede. Sudbina otvorenog akcionarskog društva vezana je za njegovu sposobnost pristupu dugoročnom, „jeftinom i čistom kapitalu”, odnosno za efikasno funkcionisanje tržišta kapitala uz uspostavljanje i zaštitu poverenja svih učesnika. Osnovno pitanje koje se nameće, sa aspekta energetske bezbednosti u korporativnom upravljanju, je kako izbeći konflikt interesa svih nosilaca rizika (unutrašnjih i spoljašnjih faktora) u procesu pristupa javnih društava tržištu kapitala i tokovima kapitala na primarnom, sekundarnom i tržištu preuzimanja akcionarskih društava. Dalja reforma privrednog sistema treba da ide ka implementaciji savremenog korporativnog upravljanja – evolucije uloge upravnog odbora i menadžmenta kao prave vrednosti konkurenčke sposobnosti preduzeća energetike na svetskom tržištu. Ovo je mnogo više od tehničkog posla: osavremenjavanje i dogradnja postojećih zakonskih rešenja, usklajivanje sa savremenim tekovinama iz oblasti prava energetike sa pravom i bezbednosnim rešenjima Evropske unije,

sa ratifikovanim međunarodnim ugovorima i konvencijama, i dr. Značajan korak ka vladavini ekonomske i pravne sigurnosti doprinosi stabilnosti i sigurnosti isporuka i snabdevanja energetima. To omogućava svim poslovnim subjektima, kako građanima, tako i pravnim licima, da na jednom mestu imaju objektiviziran korpus svih građanskih subjektivnih prava u sferi energetskog sektora.

2. Bitni elementi korporativnog upravljanja

Savremeni menadžment odnosno korporativno upravljanje predstavlja ključni element u poboljšanju ekonomske efikasnosti i rasta, kao i u povećanju poverenja investitora. Ono je deo šireg ekonomskog i pravnog konteksta za privredno poslovanje, a dobro korporativno upravljanje privrednim subjektima pojedinačno utiče na razvoj ukupne privrede i sveukupno utiče na ostvarivanje povoljne investicione klime za nova ulaganja i dalji ubrzani razvoj ali i viši nivo bezbednosti. Principi korporativnog upravljanja OECD obuhvataju sledeće oblasti:² 1) obezbeđenje osnove za delotvoran okvir korporativnog upravljanja; 2) prava akcionara i ključne vlasničke funkcije; 3) ravnopravni tretman akcionara; 4) uloga zainteresovanih strana; 5) objavljivanje podataka i transparentnost; i 6) odgovornost odbora.

Složeni mehanizam zaštite privatnih i javnih interesa zasniva se na pravno institucionalnom sistemu odnosno na državnom i autonomnom pravu, regulatora i samoregulatora od čijeg kvaliteta, u velikoj meri, zavisi njegova efikasnost. Otvaranje akcionarskog društva ka neograničenom broju nepoznatih investitora otvara mogućnost pristupa dugoročnom eksternom finansiranju ali i preuzimanje čitavog niza dodatnih obaveza, naročito u sferi izveštavanja i kontrole, te izlaganje novim rizicima.³ U korporativnom upravljanju postoje određeni standardi čije uvođenje i primena pretpostavljaju ostvarivanje pozitivnih rezultata. Međutim, nemoguće ih je inkorporirati u svaki pravni prostor na jednak način i u istoj meri, a ne uzimati u obzir specifičnosti zemalja u tranziciji.⁴ Za efikasno korporativno upravljanje neophodno je detaljno sagledavanje isprepletenih, interaktivnih odnosa, odnosno analiziranje svih podsticajnih i destruktivnih dejstava. Efikasni sistem korporativnog upravljanja trebalo bi da pomogne da se među njima uravnoteže interesi. Adekvatno odmereni interesi akcionara i menadžera trebalo bi pozitivno da utiču na interes svih nosilaca rizika. Postoji jasna razlika između korporativnog upravljanja i rukovodenja. Dok rukovođenje znači bavljenje operativnim poslovanjem biznisa, dotle je korporativno upravljanje posvećeno tome da se biznis obavlja na zakonski i regulativom propisan način, i dobrovoljno prihvaćenom primenom principa, uputstava i koda

² OECD *Principi korporativnog upravljanja – 2004*, Misija OEBS u Srbiji i Crnoj Gori, Beograd, str. 9.

³ M. Ćirović, *Finansijska tržišta: instrumenti, institucije, tehnologije*, Naučno društvo Srbije, Beograd, 2007, str. 197–218.

⁴ M. Vasiljević, *Korporativno upravljanje – pravni aspekti*, Pravni fakultet, Beograd, 2007, str. 52–54.

međunarodnih organizacija i finansijskih institucija.⁵ Savremeno korporativno upravljanje treba da bude osnov za privlačenje kapitala sa nižom cenom, stručnjaka i uspešnih menadžera sa maksimalnom posvećenošću preduzeću. Pri tome je tržište kapitala determinanta transparentnosti i efikasnosti korporativnog upravljanja u preduzeću. Najvažnija vrednost uvođenja principa korporativnog upravljanja, osim povećanja konkurentske sposobnosti preduzeća, je podizanje nivoa energetske bezbednosti. Time se mogu proizvesti dugoročni efekti stabilnosti i prosperiteta ne samo preduzeća nego i užeg i šireg okruženja u kojem ono posluje. Smatra se da je povećanje nivoa efikasnosti korporativnog upravljanja jedan od efektnijih načina povećanja konkurentnosti preduzeća. Kroz poboljšavanje niza faktora korporativnog upravljanja povećava se realna i tržišna vrednost preduzeća. Uvećana vrednost preduzeća određena je struktrom i performansama korporativnog upravljanja.⁶ Korporativno upravljanje treba da osigura strateško vođenje kompanije, rad skupštine i uprave, nadzor rada menadžera, ali i polaganje računa kompaniji i akcionarima. Zbog toga članovi odbora uprave treba da deluju na osnovu potpunih informacija, u dobrom uverenju, s posebnom brigom i pažnjom za najviši interes kompanije i akcionara. Odbor treba da osigura podvrgavanje određenim zakonima i da vodi računa i o interesima drugih zainteresovanih, kao i da ispunjava određene funkcije. To su: preispitivanje i vođenje korporativne strategije; kreiranje godišnjih budžeta i planova; vođenje politike rizika, nadzor nad glavnim kapitalnim rashodima, akvizicijama i prodajama; izbor i nagrađivanje glavnih nadzornih lica; nadzor i upravljanje mogućim konfliktom interesa, uključujući i zloupotrebe, korupciju i delovanje između povezanih lica, obezbeđenje integriteta sistema računovodstva i izveštavanje korporacije, nezavisnost revizora i odgovarajući sistem kontrole funkcija; nadzor procesom upravljanja i objavljivanja podataka.⁷

3. Primena modela savremenog korporativnog upravljanja u energetici

Kao i u ostalim delovima privrede tako i u energetskom sektoru, kao i u ostalim sektorima, postoji nekoliko modela korporativnog upravljanja. Međutim, sve modele korporativnog upravljanja moguće je tretirati kao dva bazična: anglosaksonski i nemačko-japanski. Korporativno upravljanje u SAD i Velikoj Britaniji imaju neke sličnosti koje ih razlikuju od evropskog i japanskog modela. Međutim, britanski institucionalni investitori tendiraju više intervencionizmu nego američki. Stoga su britanski upravni odbori više izloženi pritisku institucionalnih investitora, na primer, u vezi sa pitanjima sastava upravnog odbora, imenovanja direktora i određivanja plate

⁵ B. Grahovac, „Moderno korporativno upravljanje: evolucija uloge upravnog odbora i menadžmenta”, *Pravo i privreda*, br. 5-8/2008, Beograd, 2008, str. 320-329.

⁶ *Corporate Governance: A Survey of OECD Countries*, OECD, Paris, 2004, pp. 27-28.

⁷ D. Vujović, „Korporativno upravljanje u energetskom sektoru”, *Pravo i privreda*, Beograd, br. 5-8/2008, Beograd, 2008, str. 341.

izvršnim direktorima. Potom, kod britanskog modela korporativnog upravljanja akcionari imaju mogućnost da sazovu vanrednu skupštinu akcionara sa 10% akcijskog kapitala (glasova) preduzeća i da promene upravni odbor sa jednim pluralitetom glasova. Otuda se britanski model često označava kao više „priateljski” naklonjen akcionarima od američkog.⁸ Glavna karakteristika anglosaksonskog i najrasprostranjenijeg modela je ustanovljena kontinuirana kontrola rukovodstva preduzeća, a obezbeđena tehnikom transfera/prodaje vlasništva na razvijenom finansijskom tržištu odnosno berzama, što neminovno znači i promenu menadžmenta i načina poslovanja. To predstavlja opciju disciplinovanja lošeg ili neposlušnog menadžmenta.

S druge strane, nemačko-japanski model karakteriše neposredan nadzor i kontrolu od strane većinskih vlasnika (jednog ili više akcionara), a od čega imaju koristi i mali akcionari. Bitan razlog za primenu ovog modela među evropskim zemljama sadrži se u tome da je većina preduzeća iz energetike u vlasništvu akcionara koji imaju većinski ili kontrolni paket akcija. Međutim, japanski model karakteriše dodatna kontrola koju realizuju banke po principu unakrsnog vlasništva.⁹ Veliko investiranje američkih korporacija širom sveta utiče da se prihvati kao *politically correct* unificirana procedura ili uzor američki standard korporativnog upravljanja. Dugo važeći mit o uspešnosti američkog modela korporativnog upravljanja predstavlja je uzor za način na koji vlasnici/akcionari mogu uspešno kontrolisati poslovanje svoje kompanije. Međutim, niz finansijskih skandala (npr. *Enron*, *World-Com*. i sl.), u poslednje vreme svedoče da američki model nije savršen i da je neophodna reforma i unapređivanje ovog modela korporativnog upravljanja. S druge strane, u uslovima velike finansijske i opšte ekonomске krize realne vrednosti u finansijskom sektoru su niže i analogno tome i vrednosti kompanija, te postoji realna mogućnost da veza između upravnih odbora i investitora eskalira „konfliktom interesa” i sa novom dimenzijom krize. Korporativno upravljanje ima kao cilj nacionalnu konsolidaciju regionalnih planova za upravljanje sredstvima i definisanje promena koje treba uvesti u toku određenog vremenskog perioda.

4. Problemi u korporativnom upravljanju

I pored dominantnog modela vlasništva i menadžmenta u primeni korporativnog upravljanja, posebno u zemljama regiona, postoje i brojni problemi. Sa aspekta makro i mikronivoa neefikasan sistem korporativnog upravljanja donosi brojne negativne posledice, kao što su: finansijski skandali, bankrotstvo, nacionalne, regionalne i svetske krize. Loš sistem korporativnog upravljanja ispoljava se kroz destruktivno delovanje interesno deformisanih

⁸ Geoffrey Owen, Tom Kichmaier, Jeremy Grant, *Corporate Governance in the US and Europe: Where Are We Now?*, Palgrave Macmillan, New York, 2006, pp. 3-4.

⁹ Joachim Schwalback (ed.), *Corporate Governance: Essays in Honor of Horst Albach*, Springer, Verlag Berlin-Heidelberg, 2001, pp. 91-100.

unutrašnjih i spoljnih faktora, što dovodi do neuspeha javnih društava i urušavanja poverenja na tržištu kapitala. Rezultat je situacija u kojoj menadžeri potkradaju svoju kompaniju, računovode i revizori im pomažu u tom poslu, posrednici na tržištu kapitala nesavesno vrše svoje funkcije, akcionari i članovi upravnog odbora nisu u stanju da spreče destrukciju uprave društva, komisije za hartije od vrednosti, sudovi i drugi državni organi ne štite javni interes, regulatori, samoregulatori i čitav pravni sistem nisu na adekvatnom nivou, i sl.¹⁰ Uspešne tehnike restrukturiranja i korporativnog upravljanja moraju biti praćene nizom mera ekonomске politike koje će dovesti do potpune tržišne privrede. Spektakularni gubici nekih velikih korporativnih kompanija u poslednjoj deceniji doveli su u pitanje ulogu i odgovornost upravnih odbora i menadžmenta u velikim finansijskim potresima. Posle poznatih finansijskih afera dramatično se promenila efikasnost sastanaka upravnih odbora korporativnih kompanija. Članovi upravnih odbora su angažovaniji, bolje se pripremaju za sednice i suštinski doprinose podizanju nivoa rasprave na sastancima.¹¹ Oni treba da budu transmisija ili vezivno tkivo u korporativnim kompanijama između investitora i menadžmenta u razvoju strategije poslovanja, kreiranju operativnih planova i oko strategije izvršenja. Na korporativno upravljanje preduzeća utiče i okruženje koje se takođe reflektuje na konkurentsku sposobnost preduzeća na svetskom tržištu. Moguće je definisati nekoliko aspekata koji utiču na korporativno upravljanje i konkurentsku sposobnost preduzeća, a to su:¹² političko upravljanje u državi, finansijsko-korporativna zakonska i regulatorna pravila, kao i pravosudni sistem. S druge strane, sa liberalizacijom tržišta nastaje i jedan potpuno novi ugovorni odnos kao posledica razvoja energetskog sektora i pravnog izraza velikih promena između subjekata koji su učesnici na tržištu energenata. Ti novi ugovorni odnosi u energetskom sektoru još nemaju izgrađenu sadržinu i pravila, odnosno još nisu dobili potpune zakonske definicije. Pravni okvir za definisanje i uređivanje pojma „ugovori u energetskom sektoru”, njihove specifičnosti i način regulisanja kao pravnog instituta determinisani su, pre svega, Ugovorom o osnivanju Evropske zajednice, propisima Evropske unije (*acquis*) i Ugovorom o osnivanju Energetske zajednice Jugoistočne Europe. Međutim, ugovori u energetskom sektoru značajno doprinose evropeizaciji prava i mogućnosti stvaranju novog *ius commune Europaeum*, čiji bi jedan deo predstavljalo i jedinstveno kompanijsko evropsko pravo.¹³ Savremeno korporativno upravljanje rešava osnovna pitanja – kako obezbediti da vlasnici i akcionari „ukrote” svoj menadžment i da menadžeri rade u korist kompanije, vlasnika, zaposlenih, sindikata i lokalne zajednice (bez i/ili sa mnogo manje učešća drugih uticaja, na primer, partijskih ili lokalnih).

¹⁰ P. Dedejić, „Korporativno upravljanje i efekat sinergije”, *Pravo i privreda*, br. 5–8/2008, Beograd, 2008, str. 313–319.

¹¹ B. Grahovac, „Moderno korporativno upravljanje: evolucija uloge upravnog odbora i menadžmenta”, op. cit., str. 320–329.

¹² Ibidem, str. 328.

¹³ D. Vujović, „Korporativno upravljanje u energetskom sektoru”, op. cit., str. 350.

5. Uticaj privatizacije na energetsku bezbednost

Javna preduzeća, u svim zemljama regiona, uvek osniva država. Cilj osnivanja javnog preduzeća je obezbeđivanje trajnog obavljanja energetskih delatnosti od opšteg interesa, obezbeđivanje tehničko-tehnološkog i ekonomskog jedinstva sistema i usklađenosti njegovog razvoja, sticanje dobiti i ostvarivanje drugog zakonom utvrđenog interesa. U mnogim zemljama javna preduzeća iz oblasti energetike u potpunosti ili delimično u vlasništvu su države i još su uticajna i produktivna.¹⁴ Državni kapital u javnom preduzeću trebalo je da bude podeljen na akcije ili udele određene nominalne vrednosti, međutim ova obaveza nije izvršena, tako da kapital preduzeća nije iskazan ni u akcijama niti u udelima, pa osnivač (Vlada RS) nije odvojio svoju imovinu od imovine javnog preduzeća. Shodno tome, država potpuno odgovara za dugove javnih preduzeća svom svojom imovinom.

Procesi privatizacije i korporacijskog upravljanja su u međuzavisnosti koja se ogleda u tzv. strateškim prioritetima, a „strateška pitanja“ i u narednom periodu će biti:¹⁵ upravljanje vrednošću za akcionare, rast preduzeća, dugoročne kapitalne investicije, nastup na globalnom tržištu, smanjenje troškova i poboljšanje kvaliteta.

Dakle, novi fokus menadžmenta, naročito u tranzisionim privredama, je u povećanoj vrednosti za akcionare (prihod, imovina trošak). Pri tome, na nivo kvaliteta korporacijskog upravljanja presudno utiče sistem internih i eksternih „podsticaja“ (*incentives*) koji doprinose da menadžeri efikasno koriste resurse u cilju maksimiziranja profita i vrednosti preduzeća za njegove vlasnike.

Elementi internih podsticaja su:

- (1) *akcionari*, koji obezbeđuju kapital u zamenu za mogućnost sticanja dela profita (dividende) i rasta vrednosti korporacije (tržišne cene akcija), i pri tome su zaštićeni u sledećim aktivnostima:
 - biranje i smenjivanje članova upravnog odbora,
 - odlučivanje o strateškim pitanjima,
 - odlučivanje o pripajanju (*merges*),
 - odlučivanje o promeni strukture kapitala;
- (2) *upravni odbor* (predstavnici akcionara, menadžmenta, poverilaca, zaposlenih i drugih interesnih grupa), štiti osnovne interese akcionara i svih zainteresovanih:
 - imenuje i smenjuje menadžere,
 - daje osnovne smernice za rad i nadgleda ostvarene rezultate, a pri tome najznačajnije odgovornosti upravnog odbora uključuju:

¹⁴ I pored sveopšte privatizacije preduzeća iz energetske delatnosti u poslednje dve decenije, državna preduzeća su još uvek glavni oslonac mnogih ekonomija, na primer: Francuska, Češka, Kina, Indija, Rusija, Južnoafrička Republika.

¹⁵ P. Petrović, „Iskustva istočnoevropskih zemalja u korporacijskom upravljanju“, *Ekonomika*, br. 4-5/2001, Beograd, 2001, str. 115.

- a) strateško planiranje,
 - b) odluke o isplati dividendi,
 - c) sistem motivisanja menadžmenta kroz odgovarajući sistem podsticaja,
 - d) fiducijarnu odgovornost prema akcionarima;
- (3) *menadžment*, upravlja svakodnevnim poslovima preduzeća i direktno je odgovoran:
- a) upravnom odboru za maksimiziranje profita korporacije i vrednosti za akcionare;
 - b) za ostvarivanje drugih poslovnih ciljeva definisanih od strane upravnog odbora;
 - c) za maksimiranje zarada, beneficija i unapređenje profesionalne reputacije;
- (4) *interesi poverilaca* su:
- maksimiranje verovatnoće naplate duga,
 - maksimiranje vrednosti preduzeća.

Elementi internih podsticaja su:

- (1) *konkurenčija – na finansijskom tržištu i tržištu kapitala* (zahteva postizanje ravnoteže između ove dve vrste interesa) obuhvata:
- a) konkurenčiju pri prikupljanju kapitala koja emitovanjem akcija podstiče menadžment da održava vrednost akcionarskog kapitala,
 - b) konkurenčiju u prikupljanju kapitala, putem zaduživanja, koja zahteva da kompanija održava određeni iznos duga prema kapitalu i određeni nivo novčanog toka;
- (2) *konkurenčija – na tržištu robe*, obezbeđuje efikasnost, inovacije i povećava dobrobit kupaca (kompanije su primorane da proizvode kvalitetnije i po nižim cenama u odnosu na konkurenčiju);
- (3) *konkurenčija – na tržištu radne snage*, primorava kompanije da kreiraju atraktivne motivacione sisteme nagrađivanja i mogućnosti za razvoj karijere u cilju privlačenja prvoklasnih kadrova;
- (4) *konkurenčija – za ostvarivanje kontrole nad kompanijom*, utiče na menadžere da maksimiraju vrednost za akcionare (u protivnom rizikuju neprijateljsko preuzimanje i gubitak posla);
- (5) *pravni okvir* – obezbeđuje propise i standarde koji se primenjuju na sva preduzeća (zakoni o preduzećima, o hartijama od vrednosti, o berzama, o investicionim fondovima i drugi);
- (6) *pokretanje stečaja* – predstavlja krajnji rezultat dešavanja oko i unutar preduzeća, lošeg menadžmenta:
- adekvatno rešiti zakonsku i institucionalnu proceduru (sudsку praksu),
 - akcionari i poverioci moraju biti oprezni jer je cena kapitala viša.

Nova praksa se tek uspostavlja u našoj zemlji. Određeni privredni subjekti (pre svih banke, berza, osiguravajuće kompanije) usvajaju sopstvena načela korporativnog upravljanja. Svesni svoje društvene odgovornosti i neke novoprivatizovane kompanije primenjuju načela korporativnog upravljanja prema principima: inovativnost i kreativnost, deljenje znanja, timski rad, integritet, usmerenost na kupca, sigurnost i zaštita životne okoline. Zakonom o javnim preduzećima i obavljanju delatnosti od opštег interesa propisan je i postupak prodaje kapitala i prenos akcija zaposlenima bez naknade u postupku privatizacije.¹⁶ U javnim preduzećima i preduzećima sa većinskim učešćem državnog kapitala koja obavljaju delatnost od opštег interesa, kapital za sticanje akcija bez naknade iznosi najviše 30% državnog kapitala koji se privatizuje. Državni kapital koji se u akcijama prenosi bez ikakve naknade zaposlenima u javnom preduzeću i preduzeću sa većinskim učešćem državnog kapitala koji obavlja delatnost od opštег interesa, koji se privatizuje metodom javnog tendera, odnosno metodom javne aukcije, ne može biti veći od 15% kapitala koji se privatizuje. Akcije koje su preostale posle prodaje i prenosa zaposlenima bez naknade evidentiraju se u Privatizacionom registru.

6. Korporativno upravljanje u oblasti energetike u Srbiji

U Srbiji, Zakonom o javnim preduzećima i obavljanju delatnosti od opšteg interesa utvrđeno je da javna preduzeća imaju svoju imovinu kojom upravljaju i raspolažu u skladu sa zakonom kojim se uređuje pravni položaj privrednih društava, osnivačkim aktom i ugovorom.

Osnovni element za uvođenje korporativnog upravljanja uopšte – korporativizacija – nije sprovedena u javnim preduzećima u oblasti energetike. Ovakva situacija dovodi do činjenice da se u jednom licu – državi, stiču i regulatorna vlast i vlasnik imovine javnog preduzeća i upravljač, zbog čega postoji potencijalni sukob interesa između regulatora, vlasnika i upravljača, i ne može da se utvrdi jasna linija odgovornosti kod korporativnog upravljanja.¹⁷ Zakonom o javnim preduzećima i obavljanju delatnosti od opšteg interesa uređen je pravni položaj i način poslovanja javnih preduzeća. JP „Elektroprivreda Srbije“ je osnovao svoja zavisna društva kapitala, koja imaju pravni položaj društva kapitala u skladu sa Zakonom o privrednim društvima.¹⁸ Proces usklađivanja sa propisima Evropske unije u oblasti energetike započeo je stupanjem na snagu Žakona o energetici. Odredbe ovog zakona regulišu način obavljanja energetskih delatnosti, ali se odražavaju i na organizaciju privrednih subjekata u oblasti energetike.¹⁹ Na osnovu ovog

¹⁶ Zakon o javnim preduzećima i obavljanju delatnosti od opšteg interesa, *Službeni glasnik RS*, br. 108/2005.

¹⁷ B. Lepotić-Kovačević, „Pravni okvir za korporativno upravljanje u javnim preduzećima u oblasti energetike“, *Pravo i privreda*, br. 5-8/2008, Beograd, 2008, str. 330.

¹⁸ Zakon o privrednim društvima, *Službeni glasnik RS*, br. 125/04.

¹⁹ Zakon o energetici, *Službeni glasnik RS*, br. 84/04.

zakona doneti su podzakonski propisi, koji na različite načine utiču na korporativno upravljanje javnim preduzećima u oblasti energetike. Istim zakonom osnovana je i Agencija za energetiku Republike Srbije. Osnovni poslovi Agencije za energetiku su da obavlja poslove za unapređivanje i usmeravanje razvoja tržišta energije. Agencija izdaje licence za obavljanje energetskih delatnosti privrednim subjektima u oblasti energetike i donosi propise u ovoj oblasti.²⁰ Međutim, u važećem pravnom obliku, korporativno upravljanje javnim preduzećima iz oblasti energetike ne može se ostvariti u potpunosti, jer se radi o privrednim subjektima sa jednim vlasnikom, koji je istovremeno nosilac državne vlasti i time i nosilac drugih interesa koji nisu uvek usmereni samo na dobro korporativno upravljanje, već i na ostvarivanje drugih socijalnih i političkih ciljeva. Korporativizacija javnih preduzeća u pravcu stvaranja društva kapitala u velikoj meri bi doprinela odvajanju javnih preduzeća u oblasti energetike od države, definisanju imovine ovih preduzeća i stvaranju kvalitetnih osnova za dobro korporativno upravljanje. Time bi se stvorili uslovi za bolje poslovanje ovih privrednih subjekata, što bi moglo predstavljati i osnov za dalji razvoj privrede. Komercijalizacija javnih preduzeća je neminovnost, a povećanje efikasnosti i pouzdanosti je samo priprema za prvu fazu liberalizacije tržišta električne energije. Liberalizacija u energetici znači prirodan monopol, uvođenje konkurenčije gde je moguće, deregulacija, organizacija tržišta, intenzivna i formalna regulacija tamo gde je neophodna.

Ugovor o osnivanju energetske zajednice Jugoistočne Evrope predstavlja jednu od ključnih premsa u objedinjavanju i povezivanju energetskog tržišta Evrope. Ovim ugovorom precizirana su pravila ponašanja u skladu sa propisima Evropske unije, uspostavljene čvrše veze u energetskom sektoru Zapadnog Balkana i stvoreno Panevropsko tržište električne energije na kojem se slobodno trguje.²¹

7. Razvoj berzi kao uslov egzistiranja korporacijskog upravljanja

Privatizacija bi trebalo da realizuje jedan od svojih ključnih ciljeva ako se ostvari uz transparentnost svojinske strukture, razvoja tržišta kapitala i ukupno funkcionisanje finansijskog tržišta. S druge strane, efikasno uspostavljanje, razvoj i funkcionisanje finansijskih tržišta, a naročito berzi, jedan je od osnovnih preduslova za institucionalizovanje ali i operacionalizovanje sistema korporacijskog upravljanja. Sa aspekta modela korporacijskog upravljanja, pojedinačna, najvažnija odluka koju korporacija donosi je odluka da se njene akcije stave na listing domaće ili neke međunarodne berze. Pošto listing nije obavezan za korporaciju, odluka o otvaranju društva (*going public*) predstavlja dobrovoljni pristup jednom standardnom ugovoru (pravilima sa listing berze). Zakon o hartijama od vrednosti, po pravilu, reguliše ovaj deo, međutim i same berze mogu da garantuju ulazak na listing (pogotovo za one kompanije koje

²⁰ Ibidem, čl. 10.

²¹ D. Vujović, „Korporativno upravljanje u energetskom sektoru”, op. cit.

ispunjavaju standarde o korporacijskom upravljanju, a koje zahteva tržište i njegovi učesnici). S druge strane, računovodstveni standardi, naročito međunarodni, efikasno regulišu ovu oblast, pogotovo što zahtevi da se rezultati poslovanja izražavaju prema IAS (međunarodni standardi) koji dolaze od institucionalnih investitora, najmoćnijih akcionara u sadašnjim uslovima. Ovi investitori određuju frekventnost, format i sadržaj izveštaja o finansijskim rezultatima korporacija (uz to oni zahtevaju informacije o faktorima koji mogu uticati na buduću zarađivačku moć kompanije). Institucionalni investitori, na osnovu izveštaja obelodarjuju podatke (odnosno kompanija odgovara na njihove zahteve):

- budući generisani novčani tok,
- strategiju kompanije,
- profil preuzetih rizika,
- sistemske kontrole u kompaniji, i
- opcije na akcije kao deo kompenzacije na menadžment.

U tom smislu jedan od kritičkih aspekata korporacijskog upravljanja jeste javnost i dostupnost pravovremenih i tačnih informacija o poslovanju i ostvarenim rezultatima preduzeća, u obliku u kojem je lako uporediv sa drugim preduzećima. Iskustva zemalja u tranziciji su različita u smislu poverenja velikih investitora (primer Varšavske i Praške berze) u pogledu transparentnosti i dostupnosti informacija.

Nedostatak adekvatne regulative može da znači gubitak kredibiliteta na dve strane. Investitori su oprezni da ne izgube novac, tako da ne investiraju u nepouzdane kompanije, a emitenti se boje preuzimanja, tako da ne listiraju akcije na berzi. Uglavnom, pristup koji se zasniva na visokom standardu transparentnosti i dostupnosti informacija javnosti ima kao rezultat značajna ulaganja stranih i domaćih investitora. Korporativizacijom preduzeća iz oblasti energetike treba urediti mnoga pitanja, kao što su: pravni kontinuitet poslovanja kod prodaje preduzeća ili dela preduzeća, odnosno aktive, akcija ili udela; raspolaganje celim ili delom kapitala i imovine preduzeća; *due diligence*; odgovornost kod prodaje preduzeća ili dela preduzeća; subjekti dužnosti prema preduzeću i povezani interesi; pravila poslovne procene; opšta pravila o interesima preduzeća (vlasnika, poverilaca, zaposlenih, uprave, preduzeća) i druga pitanja od interesa za preduzeće koje obavlja delatnost od opšteg interesa u skladu sa zakonom kojim se uređuje pravni položaj privrednih društava. Ugovorom o osnivanju Energetske zajednice Jugoistočne Evrope, koja je osnovana sa ciljem da u okviru nje posluju energetski subjekti koji su u ekonomskom smislu „pravi“ ekonomsko-privredni subjekti, odnosno privredna društva (najčešći oblik su akcionarska društva). U energetskoj zajednici elektroprivredna preduzeća u Srbiji su jedina javna preduzeća, koja u ovom oblik poslju.

Uspostavljanjem Energetske zajednice za Jugoistočnu Evropu stvoren je pravni i institucionalni okvir za organizovanje novog zajedničkog tržišta električne energije za ovaj deo Evrope. Otvorenost i liberalizacija tržišta električne energije u Evropskoj uniji, saglasno *Acquis* o energetici, omogućili su

da pravno i tehnološki, svi potrošači imaju mogućnost izbora isporučilaca. Ovaj izbor se zasniva na ceni, kvalitetu, pouzdanosti usluge i na proizvodnim karakteristikama isporučilaca energije. To znači da su uključena i direktna tržišta električne energije, berze električne energije i fjučers tržišta.

Zaključak

U svim zemljama regionalne energetike predstavlja stub njihovih privreda, uostalom kao i svake druge države, a tako i stub svetske privrede. Razvijanje korporativnog upravljanja kao šireg ekonomskog i pravnog konteksta za privredno poslovanje, utiče na razvijanje privrednih subjekata i u oblasti energetike, što direktno utiče na razvoj privrede uopšte. Dobro korporativno upravljanje privrednim subjektima u oblasti energetike značajno je za poboljšanje ekonomske efikasnosti i rasta, povećanje poverenja investitora, kao i podizanje nivoa energetske bezbednosti.

Korporacijsko upravljanje predstavlja važan element u procesu investiranja, mobilizacije, alokacije i praćenja efikasne upotrebe sredstava, a njegova efikasnost obezbeđuje zdrave osnove za ekonomski rast. Zato, ne samo preduzeća privreda u tranziciji, treba da respektuju činjenicu da je jedino pravo merilo njihovih rezultata upravo rast vrednosti za akcionare. Samo na taj način mogu da opstanu u globalnoj utakmici za privlačenje kapitala koji bi se angažovao u finansiranju sopstvenog rasta i razvoja. U okviru jednog privrednog ambijenta, i društvenog sistema u celini, korporacije i investitori, uopšteno, predstavljaju deo šire društvene zajednice, odnosno njenog sistema vrednosti, društvenih normi i poslovne kulture. Međutim, kvantifikovanje ovih faktora u odnosu na korporacijsko upravljanje teško je izvodljivo, ali u svim korporacijama je to poznato i sve ih uvažavaju, u pravno regulisanim sredinama. Radi obezbeđivanja pune transparentnosti u poslovanju, preduzeća iz oblasti energetike, nezavisno od sistema vlasništva ili pravnog oblika, treba da budu korporativno organizovana u sektoru proizvodnje, prenosa, distribucije i trgovine energentima. Neosporno, *starting point* treba da bude izgradnja efikasne energetske korporacije, a zatim korporativnog upravljanja, i to u tri oblasti: kontrola menadžmenta, gde upravni odbor, a ne vlada, kontroliše izbor i ocenjuje rad direktora; izveštavanje vlasnika i akcionara i u oblasti revizije, uključujući i proces donošenja važnih odluka, monitoring i procenu dugoročnih strategija iz oblasti bezbednosti i sigurnosti energetske kompanije.

Uspostavljanjem *nacionalnog Corporate Governance* kodeksa jasno se uspostavlja cilj da se domaća preduzeća „dovedu u formu“ koja je potrebna za međunarodno finansijsko tržište. Na taj način treba da se omoguće jasni standardi transparentnosti i poverenja u domaća preduzeća. U tom smislu, osim vladinih eksperata, u sastavljanje kodeksa treba uključiti i najeminentnije privrednike. Sva predložena rešenja treba vremenom preispitivati i, po potrebi, prilagodjavati novim pravcima razvoja. Uvođenjem kodeksa *Corporate Governance* sa trostopenom strukturu (informacije, preporuke, podsticaj) treba da i dalje bude spoznaja da ne postoji jedinstven, savršen sistem

rukovođenja preduzećem, već da dosta toga zavisi i od konkretnog okruženja ili još konkretnije od stvarne situacije u svakoj privrednoj delatnosti (zato se pored izvesnih zakonski utvrđenih minimalnih standarda delom izričito preporučuju, a delom tek nude dodatni propisi i pravila).

Bibliografija

1. Ćirović, M., *Finansijska tržišta: instrumenti, institucije, tehnologije*, Naučno društvo Srbije, Beograd, 2007.
2. *Corporate Governance: A Survey of OECD Countries*, OECD, Paris, 2004.
3. Dedejić, P., „Korporativno upravljanje i efekat sinergije”, *Pravo i privreda*, br. 5-8/2008, Beograd, 2008.
4. Owen, Geoffrey, Kichmaier, Tom, Grant, Jeremy, *Corporate Governance in the US and Europe: Where Are We Now?*, Palgrave Macmillan, New York, 2006.
5. Grahovac, B., „Moderno korporativno upravljanje: evolucija uloge upravnog odbora i menadžmenta”, *Pravo i privreda*, br. 5-8/2008, Beograd, 2008.
6. Schwalback, Joachim (ed.), *Corporate Governance: Essays in Honor of Horst Albach*, Springer, Verlag Berlin-Heidelberg, 2001.
7. Lepotić-Kovačević, B., „Pravni okvir za korporativno upravljanje u javnim preduzećima u oblasti energetike”, *Pravo i privreda*, br. 5-8/2008, Beograd, 2008.
8. *OECD Principi korporativnog upravljanja – 2004*, Misija OEBS u Srbiji i Crnoj Gori, Beograd.
9. Petrović, P., „Iskustva istočnoevropskih zemalja u korporacijskom upravljanju”, *Ekonomika*, br. 4-5/2001, Beograd, 2001.
10. Vasiljević, M., *Korporativno upravljanje – pravni aspekti*, Pravni fakultet, Beograd, 2008.
11. Vujović, D., „Korporativno upravljanje u energetskom sektoru”, *Pravo i privreda*, Beograd, br. 5-8/2008, Beograd, 2008.
12. Zakon o javnim preduzećima i obavljanju delatnosti od opštег interesa, *Službeni glasnik RS*, br. 108/2005.
13. Zakon o privrednim društvima, *Službeni glasnik RS*, br. 125/04.
14. Zakon o energetici, 2004, *Službeni glasnik RS*, br. 84/04.

Dobrica VESIĆ, Ph.D.

ROLE OF CORPORATE GOVERNANCE IN ENERGY COMPANIES IN THE REGION OF SOUTHEAST EUROPE

ABSTRACT

Effective management of companies in the energy sector in the countries of the region is essential for their energy security. Therefore, the role of modern corporate governance as a form of effective management is irreplaceable. In the energy sector in the

region, the largest economic entities, especially economic entities that manage energy systems (networks), are public companies.

The first element for good corporate governance – the corporatization – is not applied in public enterprises in the energy sector. Today, modern corporate governance is most complex process than it has been ever before. Reform and implementation of modern corporate governance is a good way to achieve efficient and effective goals of strengthening enterprise competitiveness. Corporate governance should ensure strategic guidance of the company, work of the assembly and management, supervision of managers, this also including the company and shareholders. Owners and investors are already aware of the necessity to have responsible and professionally skilled employees for the management of a corporate governance system. Obviously, this new era requires a permanent education programme in all fields, and in fact, it is an imperative now. The process of reform of the legal system is connected with most aspects of corporate governance in public enterprises in the energy sector and since the reform process has not been completed, successful business of those enterprises has not potentially improved. Corporate governance is an integrated system with the complicated goal – to achieve the balance between numerous subjects with different interests. Some of those factors are within a public company (shareholders, members of the board, executives, internal auditors, employees), while others come from capital markets (investment banks, external auditors, investments analysts, Securities and Exchange Commission, etc.). In the light of corporate governance phenomenon, the paper has analysed, the ability of a public company to access capital markets and control the risks.

Key words: Energy security, corporate governance, public enterprises, risks, capital markets.

UDK: 316.48:355.013
Biblid 0543-3657, 64 (2013)
God. LXIV, br. 1149, str. 52-64.
Izvorni naučni rad
Primljen: 17. januar 2013.

Milovan RADA KOVIĆ¹

Incidenti i sukobi niskog intenziteta, kao refleks nekadašnjih evropskih imperijalnih sila²

SAŽETAK

Incidenti, kao i sukobi niskog intenziteta, često predstavljaju samo indikatore da dve ili više država mogu ući u širi ratni sukob.³ Iza takvih konkretnih incidenata, obično iza dve ili više država postoji mnogo veći problem, dok je konkretni incident samo indikator većeg sukoba. Razlozi za izbijanje sukoba malih razmara, ili incidenata, mogu biti i skretanje pažnje javnosti sa određenog problema unutar zemlje na konkretan spoljнополитички sukob. Ovakvi sukobi neretko predstavljaju i senku nekadašnjih imperijalnih pohoda velikih kolonijalnih sila, pa dati incident ima i meru određene spoljнополитичке „arognostii“ pojedine države. U poslednjim dekadama, taj tzv. „imperijalni impuls“ desio se Španiji i Velikoj Britaniji. Madrid i London su, doduše, bili „izazvani“, i kao države koje drže do sebe vojno su intervenisali u dva slučaja. Ali ukupan količnik i rezultat takvih intervencija uglavnom je relativno mali, s obzirom na vojne potencijale koji se pokreću, i uznemiravanje javnog mišljenja do kojeg u tim situacijama dolazi.

Ključne reči: Velika Britanija, Španija, Maroko, Argentina, Evropa, Afrika, Južna Amerika, Ostrva, incident, sukob, Perehil, Gibraltar, Folklandi.

¹ Dr Milovan Radaković, naučni saradnik, IMPP, Beograd. Email: mradakovic@diplomacy.bg.ac.rs.

² Rad je rezultat istraživanja na projektu Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanje položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljнополитичki, međunarodno-ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“, ev. br. 179029, za period 2011–2014.

³ *Incident* (u smislu međudržavnog incidenta) možemo definisati kao sukob oružanog ili neoružanog karaktera. Uglavnom je reč o sukobu lokalnog karaktera i značaja, mada on može prouzrokovati i sukobe većih razmara. *Sukob niskog intenziteta* (*Low intensity conflict*) je izraz koji je došao iz britanske vojne literature. Odnosi se na oružane sukobe i situacije u kojima jedna država koristeći oružane snage pokušava da preuzme ili задржи kontrolu nad određenom teritorijom, pritom se uzdržavajući od korišćenja punog kapaciteta oružja, sredstava i metoda koji joj stoje na raspolaganju.

Uvod

Sve nekadašnje evropske kolonijalne sile, danas su daleko od svoje kontinentalne i interkontinentalne moći. Neke od njih i danas imaju svoje posede van teritorijalnih granica vlastite države. Reč je uglavnom o malim teritorijama ostrvskog tipa. Iako uglavnom teritorijalno mali, ovi posedi podsećaju metropolu na njen nekadašnji kolonijalni sjaj, dominaciju i uticaj, pa svaki eventualni pokušaj neke druge države da taj posed vrati u svoje okrilje, žestoko je branjen.

U poslednjih tridesetak godina, tri sukoba ovakvog tipa izazvala su interesovanje međunarodne javnosti. To su sukob Maroka i Španije oko Perehila (Leile), koja je smeštena uz samu afričku odnosno marokansku obalu. Zatim, sukob Španije i Velike Britanije oko Gibraltara, i konačno rat Velike Britanije i Argentine oko Malvinskih (Folklandske) ostrva, smeštenih na krajnjem jugu argentinske države.

Ostrvo Perhil/Leila, zbog koga je izbio incident između Maroka i Španije, zapravo je ničija zemlja, iako i Rabat i Madrid tvrde da je ostrvo njihovo. I jedna i druga strana ga povremeno kontroliše radi krijumčarenja droge i ilegalne emigracije. Pozadina incidenta koji se desio jula 2002. godine su Seuta i Melilja, španske enklave koje Maroko želi da priključi svojoj teritoriji. Politički sukob Madrida i Londona oko Gibraltara traje dugo. Gibraltar je jedna od najznačajnijih geopolitičkih tačaka sveta. Španija smatra da je Sporazum iz Utrehta iz 1713. godine, prema kojem je Madrid prepustio Gibraltar na upravljanje Britancima, odavno prevaziđen. Međutim, za Španiju problem predstavljaju stanovnici Gibraltara, koji se žestoko protive povratku pod suverenitet Španije. Oni su svoju volju prilično jasno iskazali na referendumu 2002. godine, na kojem je velika većina Gibraltaraca glasala za ostanak ove teritorije pod patronatom Londona. I konačno, sukob Argentine i Velike Britanije oko Malvinskih/Folklandske ostrva, bio je i najtragičniji sukob ovog tipa. Slično kao u slučaju između Maroka i Španije oko Leile, kada je grupa marokanskih vojnika na ostrvu razvila marokansku zastavu, u ovom slučaju grupa argentinskih vojnika iskrcala se na Folklande i razvila argentinsku zastavu. Argentinci su računali da će na taj način skrenuti pažnju domaće javnosti sa domaćih prilika na međunarodne odnose. Procena Buenos Ajresa je bila, da London zbog Folklandske ostrva, koja su ekonomski gotovo beznačajna, neće intervenisati na drugom kraju sveta u odnosu na Britaniju. U Argentine su procenjivali da će verovatno izbiti diplomatski skandal, ali da će se sve na kraju diplomatskim putem i rešiti u korist Argentine. Međutim, Vlada Margaret Tačer koja je takođe u svojoj zemlji imala ekonomski poteskoće, pokrenula je vojnu mašineriju prema ostrvima na sasvim drugom kraju sveta.

Sukob Maroka i Španije oko ostrva Perehil (Leila)

Ostrvce Perehil⁴ predstavlja teritoriju čiji međunarodni status nije u potpunosti ragraničen tokom procesa dekolonizacije. Perehil je, zapravo, više morski greben nego ostrvo, koje je udaljeno svega 200 metara od marokanske obale. Perehil je bio pripojen Seuti, španskoj enklavi na obali Afrike, u vreme portugalskih kolonista od 1581. godine. Od 1415. do 1581. godine, ostrvce je zajedno sa Seutom pripadalo Portugaliji a onda je sa pomenutim gradom prešla u ruke Španaca. Veza sa Seutom ostala je i kada je Španija prvi put okupirala ostrvo 1808. godine. Ostrvo ostaje pod španskom kontrolom. Kada je Maroko postao nezavisan 1956. godine, Rabat je postavio pitanje statusa Perehila. Španska vojska povukla se sa ostrva 1960. godine. Od tada, ostrvo dobija faktički (ali ne i zvanično) status „ničije zemlje”, što je praktično značilo da ni Maroko a ni Španija na njemu nisu isticali nikakve znakove svoga suvereniteta. Španci su ga s vremena na vreme kontrolisali da bi, kako je zvanični Madrid isticao, sprečili šverc narkoticima i ilegalnu migraciju.

Kada se u julu mesecu 2002. godine, grupa marokanskih vojnika iskrcala na malo nenaseljeno ostrvce u sredozemnom moru Perehil (Leila), samo dobri poznavaoći prilika u Mediteranu i oni koji poznaju odnose Španije i Maroka, mogli su da nazru pozadinu ovakvog poteza tadašnje Vlade u Rabatu.⁵

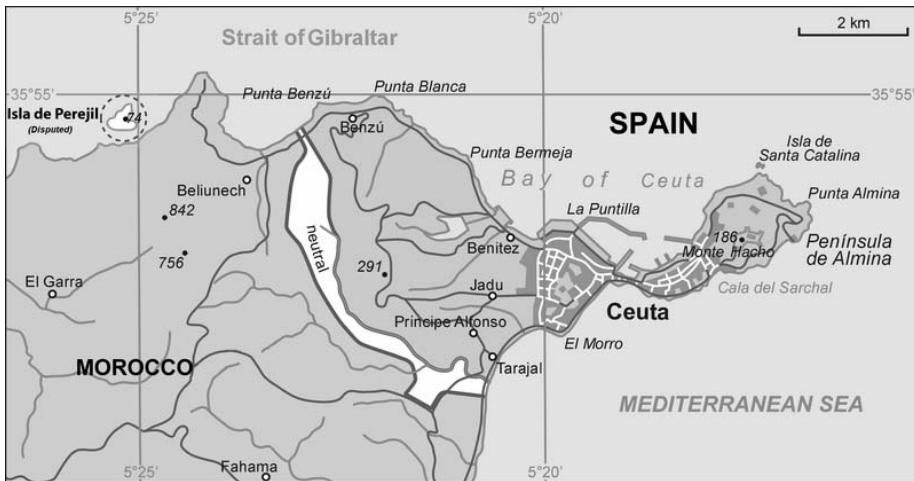
Sam incident imao je sledeći tok. Grupa marokanskih vojnika iskrcala se na nenaseljeno ostrvo Perehil 11. jula 2002. godine. Na ostrvu su postavili punkt za osmatranje, a Rabat je ovu akciju okarakterisao kao čin uperen protiv krijumčarenja i ilegalne emigracije. S obzirom na to da Španija ovo ostrvo tretira kao deo Seute, teritorije na afričkom kontinentu pod španskom upravom, Madrid je istog trenutka počeo da upozorava Maroko da povuče ovu grupu svojih vojnika sa ostrva. Kako se marokanski vojnici nisu povlačili sa ostrva, Španija je započela vojne operacije prema ostrvu Perehil u kojim su učešće uzele specijalne kopnene jedinice španske armije, avioni, helikopteri i ratni brodovi španske mornarice. U rano jutro 17. jula 2002. godine, španski vojnici zauzeli su ostrvo i proterali marokanske vojнике sa ostrva. Ceo incident protekao je bez žrtava.

Iako su se kao posrednici između dve strane pojavili EU, Arapska liga i još neke države, prihvaćeno je rešenje Sjedinjenih Američkih Država, prema kojem se status ostrva Perehil vraća u stanje od pre jula 2002. godine.

⁴ Ostrvce Španci zovu Perehil, iako je na španskom njegovo puno ime Isla Perehil. Marokanci ga zovu Leila. Ostrvce se nalazi na 40 km istočno od grada Tangera i ima geografski oblik trougla, čije strane iznose nekoliko stotina metara. Nije naseljeno i nije pripojeno nijednoj španskoj oblasti. Ostrvo ima ukupnu površinu od jednog i po kvadratnog kilometra.

⁵ Pogledati: Richard Gillespie, *Mediterranean politics*, volume 1, Pinter Publishers, Ltd. UK, 1994.

Karta 1: Grad Seuta sa okolinom

Izvor: Internet, [www.sr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Ceuta-\(neutra\).PNG](http://www.sr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Ceuta-(neutra).PNG)

Međunarodna politika br. 1149, januar-mart 2013. godine

U senci celog incidenta ostali su krupniji teritorijalno-politički problemi između Maroka i Španije, na primer statusi Seute i Melilje.⁶

Seuta je od vajkada bila kosmopolitski grad, koji je kroz svoju istoriju bio pod patronatom i kontrolom različitih osvajača. Ključni trenutak u istoriji grada nastao je 1580. godine kada je Portugal izgubio nezavisnost, i kada se naglo promenila struktura stanovništva. Većinu stanovništva tada su počeli da čine Španci, pa kada je Portugal 1640. godine ponovo postao nezavisan, Seuta je u ratu Portugala i Španije stala na stranu Španije. Portugalski kralj Alfonso VI od Portugala je Lisabonskim sporazumom 1. januara 1668. godine i formalno Seutu predao Španiji. Kulturno, Seuta pripada španskoj autonomnoj pokrajini Andaluziji. Seuta je službeno autonomni grad, što bi formalno moglo da predstavlja status između grada i autonomne pokrajine. Grad je imao status slobodne luke do ulaska Španije u EU 1986. godine. Zvanični Maroko tvrdi da polaze pravo na Seutu i Melilju i zahteva da joj Španija vrati te teritorije. Rabat se poziva na sličan teritorijalni zahtev koji Španija traži od Velike Britanije u vezi sa Gibraltarom. Španska Vlada, ali i stanovništvo Seute i Melilje odbijaju marokanske zahteve. Stanovništvo ova dva grada, ali i zvanični Madrid, tretiraju ove teritorije kao integralini deo španske države.

Melilia je autonomni grad u Španiji i španska enklava na mediteranskoj obali Severne Afrike. Španiji pripada od 1497. godine. Tradicionalno se smatra delom Andaluzije, a pre 1995. godine bila je deo provincije Málaga. Od 1995. je autonoman grad. Status španske teritorije oko Melilje određivan

Institut za međunarodnu politiku i privrednu (IMP)

⁶ O specifičnosti Sute i Melilje, španskih enklava na tlu Afrike, pogledati u: Peter Gold, *Europe or Africa contemporary study of the Spanish North African Enclaves of Ceuta and Melilla*, Liverpool University Press, 2000.

Karta 2: Grad Melija sa okolinom

Izvor: Internet, www.es.wikipedia.org/wiki/Melilla

je ugovorima sa Marokom (1859, 1860, 1861, 1894). U kasnom XIX veku, uporedo sa širenjem španskog uticaja, rastao je i trgovinski značaj Melilje kao trgovačkog centra. Španci su u dva rata sa Berberima (prvi 1899. i drugi 1909. godine) uz angažovanost velikih vojnih trupa, uspeli da odbrane grad i da ga zadrže pod svojom kontrolom.

Novije doba karakterišu uporni zahtevi Maroka da se grad sa okolinom pripoji afričkoj kraljevini. Stanovništvo Melilje i Vlada Španije smatraju da je to nerealno.

Pored ovih, problemska veza između Španske Kraljevine i afričkog kontinenta postoji i oko nekadašnje španske kolonije Zapadne Sahare (ili kako su je nekada zvali Španska Sahara), koja je već decenijama područje interesa i sukoba Maroka, Mauritanijske i Alžira.⁷

Kada su Španci napustili ovo područje, revolucionarni pokret Polisario⁸ je početkom 1976. godine proglašio nad ovim područjem

⁷ Španci su 1884. proglašili protektorat nad područjima Kap Bodžodra i Kap Blanka. Ranije odvojeni distrikti Sagia el Hamra i Rio de Oro su 1958. spojeni i proglašeni prekomorskom Španskom Saharom. Posle pojave fronta Polisario i smrti Franciska Franka, Španci napuštaju ovo područje. Oko 300.000 Marokanaca je 1975. godine ušlo u tu nekadašnju špansku koloniju.

⁸ Front Polisario je nacionalni oslobođilački pokret, koji radi na oslobađanju Zapadne Sahare od okupacije Maroka. Od 1979, UN ga prihvataju kao legitimnog predstavnika naroda Zapadne Sahare. Njegovi predstavnici imaju status posmatrača u Socijalističkoj internacionali.

Demokratsku Arapsku Republiku Saharu, koju zvanični Maroko nije priznao. Iste godine (1976), Maroko anektira veliki deo Zapadne Sahare, a 1979. anektira i one njene delove sa kojih se povlači Mauritanija. U ratu koji je zatim izbio između marokanskih snaga i snaga pokreta Polisario, stradalo je mnogo civilnog stanovništva. Konačni status područja je još nejasan, jer se odluka o tome odgađa iz godine u godinu. Zvanično Demokratska Arapska Republika Sahara postoji kao oslobođilački pokret Polisario i vođena je od vlade koja je u izbeglištvu. Ovu državu je priznao i određen broj zemalja. Godine 1992. sklopljen je mirovni ugovor između Maroka i Polisarija, ali i danas, marokanska strana blokira predviđeno održavanje referendumu o nezavisnosti tog područja. Španska kraljevina sa određene distance posmatra borbu afričkih država za „špansko nasleđe“, ali će Madrid verovatno biti jedan od važnih aktera kada se bude donosila odluka o konačnom statusu za ovo područje.

Sukobi Španije i Velike Britanije oko Gibraltara

Gibraltar je autonomna prekomorska teritorija Britanije i nalazi se na jugu Pirinejskog poluostrva i evropskog kontinenta. Iсторијски Gibraltar je bio veoma važna vojna baza za Britance, a i danas se na njemu nalazi baza Kraljevske mornarice.⁹

Ključni događaj za istoriju Gibraltara desio se 1704. godine za vreme rata za tzv. špansko nasleđe, u kojem je Velika Britanija odvojila Gibraltar od

Karta 3: Gilbraltar

Izvor: Internet, www.earthfromspace.photoglobe.info/spc_gibraltar.html

⁹ Prema nekim istraživanjima iz 2008. godine, koja su obuhvatala pokazatelje političke, socijalne, ekonomске, međunarodne i vojne sigurnosti, a koja su obuhvatala stabilnost 235 država, Gibraltar je po datim pokazateljima stabilnosti zauzeo peto mesto.

Španije.¹⁰ Posle toga, Britanci su od Gibraltara napravili jednu od najvažnijih i najbolje branjenih pomorsko-vojnih baza Kraljevske mornarice Velike Britanije, sa koje se mogao kontrolisati Mediteran. To su razlozi što je Gibraltar imao važnu funkciju u ratovima. Upravo preko Gibraltara mnogi su nastojali da sruše britansku pomorsku moć. Poslednji takav pokušaj bio je nemački plan „Operacija Feliks“ za vreme Drugog svetskog rata, koji nije ostvaren zbog kolebanja španskog diktatora Franciska Franka, da Španiju izmučenu građanskim ratom uključi u svetski sukob.¹¹ I pored toga, Gibraltar je tokom Drugog svetskog rata stalno bio meta diverzantskih akcija, posebno nemačkih i italijanskih diverzanata.

Britanski suverenitet nad Gibraltarem bio je vekovima osporavan od strane Španije, a britanska Vlada je u periodu dekolonizacije, bila čak spremna da Gibraltar prepusti Madridu. Ali plan iz 1967. godine o zajedničkom suverenitetu odbijen je na referendumu, a istu sudbinu doživeo je i sličan plan iz 2002. godine.¹² Ubrzo posle prvog referendumu, tokom 1969. godine, Gibraltar dobija Ustav koji mu garantuje određeni stepen autonomije. Kao odgovor na ovakav potez Londona prema Gibraltaru, Španija iste godine potpuno zatvara granicu prema Gibraltaru i brojne komunikacijske linije. Granica između Gibraltara i Španije ponovo je otvorena 1982. godine, a odnosi su normalizovani 1985, pre ulaska Španije u Evropsku uniju.

Iako se procenjuje da je Gibraltar, u smislu izbijanja rata, jedna od najbezbednijih teritorija u svetu, incidenti između Velike Britanije i Španije su ovde prilično česti. Te incidente najčešće izazivaju španski ribari, ali neretko i španski ratni brodovi koji „povremeno“ uplove u vode oko Gibraltara.

Sredinom decembra 2012. godine, dva ratna broda španske mornarice uplovila su u vode Gibraltara, što je kao posledicu imalo prilično oštru reakciju u britanskom javnom mnjenju. Pojedine reakcije iz Londona bile su toliko žestoke da se upad španskih brodova kod Gibraltara tretirao kao ratni čin. Sam incident je započeo time što su dva ratna broda Španije, u dva navrata uzastopno, uplovila u teritorijalne vode britanskog Gibraltara. Ubrzo zatim je britanska mornarica uz podršku helikoptera obišla tu oblast i poslala upozorenje španskoj strani da se povuče, što je ona i učinila.¹³

¹⁰ Više o istoriji Gibraltara pogledati u: Maurice Harvey, *Gibraltar—A History*, Spellmount Limited, 2005.

¹¹ „Operacija Felix“, podrazumevala je da nemačke snage Vermahta iz Španije napadnu britanske vojnike na Gibraltaru i zauzmu britansku pomorsku bazu, kao i sam Gibraltar.

¹² Zajednički razgovori o sudbini Gibraltara između Španije i Velike Britanije nastavljeni su tokom osamdesetih godina XX veka, a oni su bili u skladu sa briselskim sporazumom. Tokom 2002. godine Britanija je ponudila predlog o zajedničkoj špansko-britanskoj vlasti na Gibraltaru. Iste godine organizovan je referendum, ali su građani Gibraltara na referendumu velikom većinom odbili ideju o zajedničkoj vlasti.

¹³ I pored činjenice da se incident završio bez nekih posledica, događaj je prilično uznemirio britansku javnost. Pojavile su se statistike prema kojima su britanske vode oko Gilbratra 67 puta narušene tokom 2010, 23 puta tokom 2011, a 197 puta tokom 2012. godine.

Spor Španije i Velike Britanije je prilično dug, a geopolitički značaj Gibraltarskog moreuza je nemerljiv, uprkost napretku tehnologije i komunikacije. Tokom 2006. godine, predstavnici Britanije, Španije i Gibraltara sklopili su sporazum o nizu pitanja koja se tiču Gibraltara i nekih ograničenja nametnutih od strane Španije. Tim sporazumom poboljšan je saobraćaj na granici, rešena su pitanja vezana za komunikacije vazdušnim putem, a pored ostalog rešen je i spor o priznavanju penzija španskim radnicima na Gibraltaru koji su izgubili svoja radna mesta kada su Španci zatvorili granicu prema Gibraltaru 1969. godine.¹⁴

Sukob Argentine i Velike Britanije oko Malvina/Folklanda

U početku nikome nije bilo jasno čemu rat? Ali, posmatrano sa istorijske distance stvari postaju jasnije. Tokom 1981. godine u Argentini je izvršen državni udar, a na drugom kraju sveta Britanci su bili izloženi snažnim ekonomskim reformama britanske premijerke Margaret Tačer. Argentinskom vojnom vrhu bio je potreban neki spoljnopolitički uspeh, koji bi kod Argentinaca stvorio utisak legitimnosti izvršenog državnog udara, a kod suseda stvorio osećaj strogosti i doslednosti vojnog režima u Buenos Ajresu. Očigledno je da je procena bila da je invazija na Malvine/Folklande i mali arhipelag oko njih koji je pod patronatom Londona, na jugu argentinske države, gde vladaju surovi vremenski uslovi, pravo mesto za potvrdu „snage i odlučnosti“ vojnih vlasti u Buenos Ajresu. Verovatna procena je bila, da će posle intervencije London uputiti diplomatsku notu, ali da će na kraju SAD zauzeti mesto centralnog pregovarača, pa će se zbog teške ekomske situacije u celoj Južnoj Americi, i opasnosti od izbijanja neke revolucije, na kraju sve završiti povoljno za Argentinu. Očigledno da нико nije pretpostavio da će London zbog ostrva na kojima su uglavnom uzgajane ovce, a na kojima ima i pingvina, započeti rat „na kraju sveta“. Naime, ekonomski iscrpljenoj Britaniji bio je potreban povratak nečega što bi mogli označiti kao vraćanje nacionalnog dostojanstva, i sa ove istorijske distance posmatrano, ako se izuzmu žrtve sa obe strane, rat za Folklande jeste, bar za trenutak, Britancima vratio nacionalni zanos i imperijalnu arogantnost.

Tog dana 1982. godine, oko sedamdeset britanskih marinaca, uz pomoć 120 rezervista, čuvalo je britanski posed Folklande, kada su se na njega iskrcaли argentinski marinici.¹⁵ Zadatak je bio da se zauzme ostrvo, ali bez žrtava, što je Argentincima uspelo. Kako na ostrvu nije bilo nijednog britanskog aviona, a ni satelitskih veza, vest je relativno kasno stigla do Londona. Međutim, kada je konačno postalo jasno da su Argentinci okupirali Folklande, Britanci su ka argentinskoj obali uputili više od 100 brodova, od čega su 40 bili ratni.¹⁶ Posle nekoliko meseci borbi i žestokih

¹⁴ Pogledati: Peter Gold, *Gibraltar, British or Spanish*, Routledge, New York, 2005.

¹⁵ Prve provokacije prema Britancima započele su 19. marta 1982, kada se grupa argentinskih radnika iskrcaла na ostrvo Južna Džordžija.

¹⁶ U pohodu su učestvovali i nosači aviona „Hermes“ i „Invincible“, koji su na svojim palubama nosili avione „Herrier“ i „Si Herrier“, a koji su u ratu na Folklandima odigrali

britanskih udara na Folklande, britanske snage su u junu mesecu ušle u Fort Stenli, glavni grad Folklanda. Na taj način, ostrva su vraćena u britanske ruke.¹⁷ Vojna hunta u Argentini srušena je tokom 1983. godine.

Argentici se nikada nisu pomirili sa gubitkom Malvinskih ostrva. Argentina i danas smatra da je Velika Britanija 1833. godine, nelegalno okupirala Malvine, kao i da zvanični London stalno izbegava pozive da se pokrenu razgovori o toj teritoriji. Još tokom 2009. godine, zvanični Buenos Ajres počeo je da prikuplja dokumentaciju u korist povratka Malvina pod

Karta 4: Pravac kretanja Britanskih pomorskih snaga

Izvor: Internet, [www.wikipedia.org/wiki/Датотека:Falklands_Campaien_\(Distances_to_bases\)_1982.jpg](http://www.wikipedia.org/wiki/Датотека:Falklands_Campaien_(Distances_to_bases)_1982.jpg).

važnu ulogu. Britanci su takođe u svom sastavu imali i jednu atomsku podmornicu (koja je potopila argentinsku krstaricu „Behrano“), dve anfibije, nekoliko razarača i fregata. Interesantno je napomenuti, da su neki krugovi u Vašingtonu izrazili skepsu u britanski povraćaj Folklanda, i da je čak procenjeno da ukoliko Argentinci uspeju da potope samo jedan britanski nosač aviona, gotovo je izvesno da će zadržati Malvine.

svoj suverenitet. Zahtev koji je bio predat UN, poziva se na činjenicu da se kontinentalni deo Argentine proteže 320 km od obale prema okeanu. Argentinske diplomatе u UN u svom zahtevu traže da se obalna/morska teritorija njihove države proširi i na deo okeana do Antarktika, čime bi pod njihovu kontrolu bila stavljena i Falklandska ostrva, a pored njih još i ostrva Južna Džor-džija i Sendvička ostrva.

London tvrdi da ne izbegava direktnе pregovore sa Argentinom o budućnosti Falklanda. Ali prilično odlučno stavlja do znanja da neće tolerisati nasilna rešenja i da je Velika Britanija spremna da tako nametnuta rešenja spreči vojnom intervencijom, sličnom onoj koju je pokrenula bivša britanska premijerka Margaret Tačer, 1982. godine. Za sada status Falklandskih ostrva ostaje prilično jasan. Reč je o britanskoj preko-morskoj teritoriji sa autonom-nom vladom.

Na Folklandima/Malvinima, danas živi oko 3.000 stanovnika, a većinu stanovništva čine Britanci, pretežno škotskog i velškog porekla. Kada je ostrvo otkriveno početkom šesnaestog veka, bilo je nenaseljeno, ali su ga tokom vekova naselili pretežno britanski imigranti.¹⁸ Iako su Argentina i Velika Britanija ponovo uspostavile diplomatske odnose 1990, posle prekida zbog rata 1982. godine, situacija oko Falklanda/Malvina s vremenem na vreme eskalira, kvari odnose Londona i Buenos Ajresa, a budućnost Falklanda drži u stalnoj neizvesnosti.

Zbog toga su vlasti na Falklandskim ostrvima odlučile (uz saglasnost Londona), da u prvoj polovini 2013. godine organizuju referendum na kojem će građani sami odlučiti o svojoj sudbini. Zvanični London izdao je saopštenje u kojem je rečeno da će Velika Britanija poštovati rezultate referenduma i volju građana na ostrvu.

Zaključna razmatranja

Velika Britanija i Španija su u proteklim tridesetak godina imale najjaču refleksiju incidenata i sukoba niskog, ali i visokog ranga u piramidalnoj strukturi borbe za ostatke svog kolonijalnog nasleđa.

Kroz date primere uočljivo je da je Španska Kraljevina sklonija „mekšem“ pristupu i fleksibilnjem stavu prema svojim teritorijama van granica Španije, u odnosu na isti princip koji primenjuje Velika Britanija. Takav stav proizilazi iz činjenice da su Španci neke svoje kolonijalne posede napustili (primer Zapadne Sahare), a da decenijama vode pregovore oko sudbine Gibraltara.

Britanski pristup prema sopstvenim kolonijama sasvim je drugačiji. On je bio evidentan u pogledu Malvinskih ostrva. Naime, samo nekoliko meseci pre izbijanja sukoba sa Argentinom, na ostrvu je boravila britanska delegacija, koja je razočaranim Faranima saopštila da je London suočen sa teškom ekonomskom situacijom, i da su Farska ostrva praktično prepuštena sama sebi. Ali, kada je Argentina iskazala jasnу nameru da ostrva podredi svom suverenitetu, u Londonu se potpuno promenio stav

prema Folklandima. Britanija je kao u stara kolonijalna vremena pokrenula svoju armada brodova u odbranu ostrva na „kraju sveta”.

Posle rata, Britanci su na ostrvo dopremili najsavremeniju vojnu opremu, pa su Folklandi danas jedna od najsavremenijih britanskih vojnih baza. Na Folklandima su se pre rata sa Argentinom gajile uglavnom ovce, a danas se u vodama oko Folklanda eksplatiše gas i nafta. Od ostrva koje je London bio spremam da prepusti sopstvenoj sudbini, Folklandi su danas, decenijama posle rata sa Argentinom, jedna od odrednica Britanske spoljne politike.

Kroz obrise nekadašnjih kolonijalnih metropola, Madrida i Londona, može se sagledati još jedna dimenzija imperijalnih impulsa nekadašnjih kolonijalnih sila. Kroz sagledavanje odnosa Španije prema sopstvenom kolonijalnom nasleđu, može se uočiti i mnogo širi međukontinentalni odnos, u ovom slučaju Evrope i Afrike, ali i odnosa Evropske unije i Arapske lige, kako prema samom incidentu, tako i mogućem budućem međusobnom odnosu dva kontinenta. Naime, pomenute organizacije nisu bile nimalo neutralne u incidentu Marokanca i Španaca oko Perehila/Leile.

Konačno, napomenimo da su se i stavovi među stanovništvom u samim kolonijama, odnosno onom što je od njih ostalo, promenili. Na Folklandima, u velikoj većini, žive potomci britanskih doseljenika, uglavnom škotskog i velškog porekla, pa je logično da London daje podršku Vladi u Port Stenliju u organizaciji referenduma o budućoj sudbini ostrva. Prognoze o ishodu referenduma, koji bi trebalo da bude održan u prvoj polovini 2013. godine govore da će se stanovništvo opredeliti da ostane pod suverenitetom Londona. Ovakve prognoze daju se i zbog činjenice da je London u decenijama posle rata sa Argentinom mnogo uložio u ekonomsko ozdravljenje ostrva, i da se gotovo sve što se na Folklandima proizvede, unapred otkupljuje od strane Velike Britanije.

Na Gibraltaru je etnički sastav stanovništva drugačiji nego na Folklandima, ali je odnos prema metropoli gotovo isti.¹⁹ Na Gibraltaru se stanovništvo putem referendumu u vrlo visokom procentu opredelilo da ostane pod patronatom Velike Britanije. Ovo pre svega zato što su plate zaposlenih na Gibraltaru daleko više od plata u drugim delovima Španije. Za razliku od velike ekonomske krize u Španiji, i drugim delovima EU, krize na Gibraltaru gotovo i da nema, pa se čak i stanovništvo nekih španskih gradova oko Gibraltara, protivi mogućnosti da ovo poluostrvo uđe u sastav španske države.²⁰

¹⁸ Detaljnije: James Aulich, *Framing The Falklands War: Nationhood, Culture, and Identity*, Open University Press, 1992.

¹⁹ Gibraltar se nalazi pod jakim britanskim i andalužijskim uticajem. Međutim, većinsko stanovništvo Gibraltara nisu ni Britanci ni Španci, već Čenovljani, Maltežani, Portugalci, Jevreji i u manjem procentu Nemci. Poslednjih godina sve je više „gastarabajera“ iz Maroka.

²⁰ Jedan od španskih gradova koji direktno zavisi od ekonomije Gibraltara je i gradić La Linea, čiji veliki broj stanovnika radi na Gibraltaru.

Bibliografija

1. Archer, Edvard, *Gibraltar, Identity and Empire*, Routledge, New York, 2006.
2. Asprey, Robert, *War in the Shadows—the Guerrilla in history*, Volume II, iUniverse.Inc, Lincoln, USA, 2002.
3. Aulich, James, *Framing The Falklands War: Nationhood, Culture, and Identity*, Open University Press, 1992.
4. Bijl, Nick, Hannon, Paul, *Argentine Forces in the Falklands*, Osprey Publishing, 1992.
5. Bijl, Van Der, Nick, *Victory in the Falklands*, Pens Sword Military, 2007.
6. Boyce, David George, *The Falklands War*, Pangrave Macmillan, 2005.
7. Buffaloe, David, *Land Operations-Counter-Revolutionary Operations*, Volume III, British Army (ed.), 1969.
8. Buffaloe, David, *Conventional Forces in Low-Intensity Conflict: The 82nd Airborne at Firebase Shkin, Afghanistan*, 2004.
9. Coates, Tim, *War in the Falklands*, Stationery Office Books, 1982.
10. Covendish, Marshall, *The Falklands War: A Day Account from Invasion to Victory*, Marshall Cavendish, 2007.
11. Dobson, Christopher, Payne, Ronald, *The Falklands Conflict*, Coronet Books, 1911. 82.
12. Gillespie, Richard, *Mediterranean politics*, Volume 1, Pinter Publishers Ltd., UK, 1994.
13. Gold, Peter, *Europe or Africa contemporary study of the Spanish North African Enclaves of Ceuta and Melilla*, Liverpool University Press, Liverpool, 2000.
14. Gold, Peter, *Gibraltar, British or Spanish*, Routledge, New York, 2005.
15. Hammes, Thomas, *The Sling and the Stone*, Zenith Press, 2004.
16. Harvey, Maurice, *Gibraltar—A History*, Spellmount Limited, 2005.
17. Hastings, Max, Jenkins, Simon, *The Battle for the Falklands*, W.W Norton&Company, 1984.
18. Laffin, John, *Fight for the Falklands*, St. Martins Press, New York, 1982.
19. Middlebrok, Martin, *Operation Corporate, The Falkland War 1982*, Viking Books, 1985.
20. Van Creveld, Martin, *The Transformation of War*, The Free Press, 1991.

Milovan Radaković Ph.D.

INCIDENTS AND LOW-INTENSITY CONFLICT AS A REFLECTION OF THE FORMER EUROPEAN POWERS

ABSTRACT

Incidents, as well as low-intensity conflicts, are often only indicators that two or more states may enter into a wider conflict. Beyond these specific incidents, there is usually a much larger problem between

two or more states and the specific incident is only an indicator of a larger conflict. The reasons for the outbreak of small-scale conflicts or incidents may be diverting public attention from a problem within the country to a specific foreign conflict. Such conflicts often represent a shadow of former imperial campaigns of great colonial powers, so the incident is given some measure of "arrogance" of a particular state. In the last decades, this so-called "imperial impulse" occurred in Spain and the UK. Madrid and London were "challenged" and as sovereign countries, they intervened militarily in the respective cases. However, overall ratio and result of such interventions is generally relatively small, considering the military capabilities that are set in motion and disturbance of public opinion that occurs in such situations.

Keywords: United Kingdom, Spain, Morocco, Argentina, Europe, Africa, South America Islands, Incident, Conflict, Perehil, Gilbratár, Falklands.

UDK: 341.68

Biblid 0543-3657, 64 (2013)

God. LXIV, br. 1149, str. 65–80.

Izvorni naučni rad

Primljen: 14. januar 2013.

Prof. dr Momčilo SAKAN¹

Pojam, karakteristike i vrednosti mira

SAŽETAK

U radu se prvo problematizuje mir. Zatim se pravi komparativna analiza brojnih definicija mira. Na osnovu te analize data je kompleksna definicija koja odražava obim i sadržaj mira. U drugom delu rada date su osnovne karakteristike mira kao fenomena kome teži progresivno čovečanstvo. To su: povezanost sa bitnim karakteristikama i vrednostima konkretnih društava ili društvenih skupina; protivurečnost; složenost; dinamičnost; povremenost, hijerarhijnost; konkretnost, humanost; posledičnost, usmerenost i relativna otvorenost. U posebnom delu objašnjen je mir kao vrednost koja oslobađa tutorstva i raznih predrasuda, omogućava stvaralaštvo, oslobađa od svih oblika porobljavanja i uvećava ukupne moći čoveka, društvenih grupa i naroda.

Ključne reči: Mir, tolerancija, vrednost, stvar, stvarnost, proces, pojava, društvena tvorevina.

Uvod

U svetu, danas, postoje brojni problemi koji opterećuju savremeno čovečanstvo i koji su predmet istraživanja brojnih nauka i naučnih disciplina; pojedinaca, naučnih timova i institucija. Među njima, međutim, problemi mira i slobode zbog svoje aktuelnosti, složenosti i nedovoljne istraženosti, zauzimaju centralno mesto.

Aktuelnost navedenih problema neposredno proističe iz aktuelnosti mira i slobode ljudi, društvenih grupa i zajednica. Istoriski posmatrano, mir je od postanka čovečanstva bio taj fenomen kojem su ljudi težili. U miru ljudi sarađuju, stvaraju sopstveno potomstvo, integrišu se u proizvodne i druge organizacije i zajednice, stvaraju materijalna dobra, organizuju sportska i

¹ Rektor Nezavisnog univerziteta Banja Luka. E-mail: momcilosakan@yahoo.com.

druga takmičenja, razvijaju kulturu i umetnost i žive slobodno i opušteno, ne plašeći se za sopstveni život i egzistenciju. Mir je, za razliku od rata proces progresa, tolerancije, saradnje i opšte sigurnosti.

Na brutalnost rata i aktuelnost mira, istorijski posmatrano, ukazivali su brojni filozofi i drugi umni ljudi – humanisti od antičkog doba do danas. Mirom su se bavili ljudi iz brojnih nauka i oblasti društvene delatnosti: stoici, pravi hrišćani, budisti i drugi vernici, filozofi, politikolozi, državnici, pisci, naučnici i drugi. Pojavljuju se i brojne naučne i obrazovne institucije koje počinju da se intenzivnije bave istraživanjem i izučavanjem mira u okviru specijalno definisanih predmeta i programa. Formiraju se i brojne međunarodne mirovne organizacije, ali i specijalističke studije o miru i toleranciji. Mir je, dakle, milenijumima bio aktuelan, ali je danas najaktuelniji zato što postoje takvi sistemi oružja koji mogu uništiti ljude, materijalna sredstva i celokupan život na Zemlji.

Složenost problema proističe iz multidisciplinarnosti, dinamičnosti i stohastičnosti mira kao fenomena. Taj fenomen zahvata veoma široko područje – skoro sve oblasti ljudske intelektualne i fizičke delatnosti. On neposredno zahvata i filozofiju i moral i celokupni sistem nauka, ali i praktične delatnosti kao što su materijalna proizvodnja, politika, diplomacija, kultura, muzika, sport, komunikacije i slično. Mir je istovremeno i dinamičan proces i podleže intenzivnim promenama odnosa u procesu materijalne proizvodnje, ali i u drugim oblastima. U tom intenzivnom procesu proizvodnje, razmene i komunikacija pojavljuju se i suprotnosti i konflikti koji, ako se ne rešavaju, mogu prerasti u sukobe i ratove. Mir, takođe, prate i stohastični procesi zato što većinu aktivnosti nije moguće u potpunosti kontrolisati i podvrći jasnim zakonima i zakonitostima. U miru, kao i u svim drugim društvenim pojавama, postoje i određeni deterministički procesi i uzročno-posledične veze i odnosi, ali oni nisu istraženi i objašnjeni u dovoljnoj meri i to pravi ozbiljne poteškoće u procesima verifikacije hipoteza; identifikacije principa, načela, zakonitosti i zakona; i eksplikacije teorije mira u celini.

Nedovoljna istraženost mira je očigledna. Dovoljan je samo letimičan pregled naučne ili stručne literature pa da se dođe do tog zaključka. Danas, na primer, postoje brojni pisani materijali o ratovima i revolucijama, velikim pobedama i porazima. Veoma je malo, međutim, onih koji se odnose na sabrana iskustva o miru i saradnji među ljudima i narodima. Skoro celokupna ljudska istorija je, u suštini, istorija ratova, a srećne strane u njoj, kako je Hegel isticao, ostale su prazni listovi. U tim materijalima veličaju se vojskovode i državnici, detaljno se opisuju bojevi i bitke, ali nema uopšte, ili ima veoma malo, podataka o mirotvorcima i mirovnim naporima, sporazumima i dogоворима. O miru su najčešće pisali pojedinci entuzijasti, anonimni ljudi, često i disidenti, koji nisu imali političku niti bilo kakvu drugu moć, zbog čega su njihove teorije, iako pretežno kvalitetne, ostajale nedovoljno primećene i zapostavljene. Naročito se oseća nedostatak teorije o pojmu, karakteristikama i vrednostima mira kao fenomena kome teži progresivni deo čovečanstva.

Definisanje mira

U proučavanim teorijskim radovima o miru uočeno je samo nekoliko definicija, ali nijedna ne određuje značenje tog pojma u celini. Karakteristični primeri definicija su: (1) „Mir je deo svetske drame koja se odvija na svetskoj pozornici” (Homer); (2) „Mir je okvir slobodnog života i opstanka čoveka”; (3) „Mir je pauza između dva rata”; (4) „Mir nije odsustvo rata. Mir je vrlina, to je stanje duha, težnja ka dobrom, poverenje, pravednost” (Spinoza); (5) „Mir je izvor, stvaralač, hranitelj, zaštitnik svega dobrog na zemlji i nebu” (klasični judaizam); (6) „Mir je pojava suprotna od rata”; (7) „Mir je čutanje oružja”; (8) „Mir je nešto suprotno od rata”; (9) „Mir je stanje ili situacija oslobođena od rata; odsustvo neprijateljstva”; (10) „Mir je nastavak politike koja je prethodila ratu” (Lenjin); (11) „Mir je odsustvo rata”; (12) „Mir je jedan period prevara između dva perioda ratovanja” (Embruz Birs); i (13) „Mir se može definisati kao proces u kojem se nalazi međunarodni sistem, a njegove karakteristike su opadanje upotrebe sile i porast pravedne raspoljjele” (Ernest-Oto Cempi (Czempi)).²

Na osnovu komparativne analize zahteva metode definisanja i navedenih definicija može se zaključiti da nijedna od njih ne zadovoljava epistemološke, logičke i metodološke kriterijume. Prema *epistemološkim* kriterijumima definicijom bi trebalo u potpunosti odrediti suštinu (i obim) predmeta, pojma i/ili termina (simbola), a to ne ispunjava nijedna od navedenih. Prema *logičkim* i *metodološkim* zahtevima svaka definicija bi trebalo da se sastoji od definienduma (pojma koji se definiše), definiensa (pojma kojim se definiše), tvrdnje i specifične razlike. Navedene definicije imaju samo definiendum, tvrdnju i delimično definiens. Drugi delovi definicije nisu valjano određeni. Definiens, prema pravilima metode definisanja, trebalo bi da bude opštiji od definienduma i ne može biti suprotan definiendumu. U pojedinim definicijama postoji više izraza u funkciji definiensa, a to je, takođe, suprotno pravilima metode definisanja, i slično. Specifična razlika, kojom bi pojam koji se definiše trebalo jasno razdvojiti od svih drugih bliskih i srodnih pojmova, ne postoji ni u jednoj definiciji. Prikazana je samo u definiciji (13), ali delimično i nepotpuno.³

Iz navedenih definicija može se videti da su kao definiens korišćeni razni izrazi i iskazi. To su: *deo svetske drame koja se odvija na svetskoj pozornici; okvir slobodnog života i opstanka čoveka; pauza između dva rata; vrlina, stanje duha; težnja ka dobrom; poverenje; pravednost; izvor; stvaralač; hranitelj; zaštitnik svega dobrog na zemlji i nebu; pojava suprotna od rata; čutanje oružja; nešto suprotno od rata; stanje ili situacija oslobođena od rata; odsustvo neprijateljstva; nastavak politike koja je prethodila ratu; odsustvo rata; period prevara između dva perioda ratovanja i proces u kojem se nalazi međunarodni sistem.*

Analize navedenih izraza i iskaza navode na zaključak da nijedno od njih ne odgovara za definisanje mira. Tako je, na primer, izraz *deo svetske drame koja*

² M. Sakan, *Studije mira, polemologija i irinologija*, NUBL, Banja Luka, 2008, str. 193–215.

³ O metodi definisanja može se detaljnije videti u: M. Sakan, *Metodologija nauke*, NUBL, Banja Luka, 2008, str. 161–170.

se odvija na svetskoj pozornici neprecizan i uopšten. Nije jasno našta se odnosi. On je naročito nejasan bez specifične razlike koja u definiciji (1) nije navedena. Slična je situacija i sa izrazom *okvir slobodnog života i opstanka čoveka*. Izraz *okvir* implicira samo na formu nečega. Iskaz *pauza između dva rata* je, takođe, neadekvatan iz dva razloga. Prvo što mir isključuje rat. Ako mir u sebi sadrži klice rata, onda to nije mir, već primirje. I, drugo, što izraz pauza implicira na stanje mirovanja – bez aktivnosti. Međutim, mir je veoma dinamičan, sa mnoštvom veza, odnosa i aktivnosti koje su usmerene na prevazilaženje suprotnosti putem pregovora i dogovora; mirnim putem. U miru se radi i proizvode materijalna i duhovna dobra. U miru se odvija dinamičan ljudski život od rođenja do smrti sa svim pratećim elementima: onim koji ga oplemenjuju i čine udobnim i onim koji proizvode destrukciju i sukobe i koji otežavaju njegovo normalno funkcionisanje. U miru se odvija i svakodnevna borba za bolji i humaniji život. Slična je situacija i sa izrazima i iskazima: *vrlina, stanje duha, težnja ka dobrom, poverenje, pravednost, izvor, stvaralač, hranitelj, zaštitnik svega dobrog na zemlji i nebu*, koji se više odnose na subjekte pojedinačno, a ne na mir kao objekt ili predmet irinologije (nauke o miru). Iskazi: *pojava suprotna od rata; čutanje oružja; nešto suprotno od rata; stanje ili situacija oslobođena od rata; odsustvo neprijateljstva; nastavak politike koja je prethodila ratu i odsustvo rata* takođe ne određuju značenje mira zato što ga dovode u vezu sa ratom. Iskaz *period prevara između dva perioda ratovanja*, takođe se ne može prihvati kao definiens u definiciji mira iz dva osnovna razloga. Prvo, mir zahvata mnogo šire područje od prevara. Mir je pojava i proces koji obuhvata celokupan život i rad ljudi, a ne samo prevare. I, drugo, prevare nisu osnovno obeležje mira. Prevare u miru nisu isključene, ali su one nespojive s njim; one su mu strane. Mir prvenstveno podrazumeva odnose tolerancije, razumevanja, otvorenosti, iskrenosti, poverenja, obostrane dobiti i međusobnog uvažavanja. I, najzad, iskaz *proces u kojem se nalazi međunarodni sistem*, takođe ne određuje značenje pojma mir. Mir se može posmatrati i kao proces, ali se ne odnosi samo na međunarodni sistem. Mir je znatno širi pojam; odnosi se i na pojedince, društvene grupe, nacije i države, ali i na procese i odnose između država i na međunarodnu zajednicu u celini.

U nameri da se preciznije odredi mir, u narednom tekstu, analizirano je nekoliko izraza koji bi se mogli koristiti kao definiens, odnosno koji bi bili prihvatljivi za određenje značenja pojma mir. To su: *stvar, stvarnost, proces, odnos, pojava i društvena tvorevina*.

(a) Stvar je, prema mišljenju akademika Mihaila Markovića, sve ono što je označeno jednim adekvatnim imenom (ili individualnom konstantom u jednom simboličkom jeziku) i što postoji relativno permanentno u prostoru i vremenu. „*Stvar* kao epistemološka kategorija obuhvata ne samo mrtve stvari, već i živa bića, pa i same ljudi.”⁴ Slične stavove zastupa i B. Šešić, koji navodi da je *stvar „relativno konstantan materijalni sadržaj određene forme, relativno konstantne strukture i relativno samostalnog postojanja”*. Stvar je, prema njegovom mišljenju, „svaki pojedini predmet i pojedina pojava

objektivne materijalne stvarnosti (prirodne, društvene i psihičke). Na primer, ovo pero, ova kuća, itd. Žive stvari su bića: pojedina životinja, pojedini čovek".⁵

(b) Za razliku od stvari, *stvarnost* je, prema M. Markoviću, „celokupnost svih objekata i subjekata, koji aktuelno ili potencijalno postoje u prostoru i vremenu ili bar samo u vremenu".⁶

(c) „Društveni proces je”, prema mišljenju Radomira Lukića,⁷ povezano delovanje ljudi, odnosno njihovih radnji, akata, ponašanja”. Pod tim delovanjem, odnosno radnjama, on podrazumeva i *telesne i psihičke* radnje, a pod psihičkim radnjama – sve pokrete psihe, a ne samo takozvanu svest u užem smislu (dakle, i podsvest i nagon, osećanja, itd.). Prema njegovom mišljenju povezano deluju i *pozitivne radnje* (činjenje), i *negativne radnje* (nečinjenje, uzdržavanje). Uopšteno posmatrano, prema njegovom mišljenju, celokupan društveni život sastoji se iz jednog jedinog neprekidnog složenog društvenog procesa. Taj složeni društveni proces sastoji se od niza manjih procesa i tako sve do najsitnijih društvenih procesa, do povezivanja dveju radnji, odnosno ponašanja – uključujući i one koje postoje ali nisu uočene. Društveni proces je, dakle, povezano delovanje određenih promena i proizvođenje određenih proizvoda.

(d) Pored društvenog procesa, u miru se često koristi i izraz *odnos*, koji je potrebno preciznije objasniti. Taj izraz se u teoriji mira često poistovećuje sa društvenim procesom, bez obzira na to što razlika, ipak, postoji. U društvenom procesu ljudi se stavljaju u izvestan položaj jedan prema drugom. Oni, dakle, zasnivaju određenu vrstu odnosa, kao, uslovno rečeno, forme suštine tog procesa. Odnos je dakle okvir ili oblik, čija je sadržina društveni proces. Između procesa i odnosa, prema R. Lukiću, postoji opšta i čvrsta veza. Izvesnim procesima najčešće odgovaraju izvesni odnosi, ali i to pravilo ima izuzetaka. Odnosi su, dakle, forma neodvojiva od suštine određenog društvenog procesa. Odnosi mogu biti različiti, a najčešće se klasifikuju na odnose jednakosti i nejednakosti u društvenom procesu.⁸

(e) Pod pojmom *društvene pojave*, R. Lukić podrazumeva „povezano delovanje ljudi na prirodu, društvo i sebe same”. Prema njegovom mišljenju, to „povezano delovanje ljudi u stvari sastoji se u proizvođenju određenih promena u dotadanju stanju sveta – bilo promena u prirodi (materijalna proizvodnja) bilo promena u psihi ljudi, odnosno u društvu (društvene tvorevine i duhovna proizvodnja)”. Preciznije rečeno, društvena pojava je povezana proizvodnja izvesnih proizvoda.⁹ Društvene pojave su brojne, a R. Lukić navodi deset osnovnih. To su: *proizvodnja ljudi, materijalna proizvodnja,*

⁵ B. Šešić, *Osnovi metodologije društvenih nauka*, Naučna knjiga, Beograd, 1974, str. 30.

⁶ M. Marković, *Dijalektička teorija značenja*, op. cit., str. 235.

⁷ R. Lukić, *Osnovi sociologije*, Izdanje Saveza udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1962, str. 166–167.

⁸ Ibidem, str. 178–181.

⁹ Ibidem, str. 181.

*kultura, vaspitanje, društvene skupine, društvena raslojenost i pokretljivost, društveni sukobi, politika, zabava i protivdruštveno ponašanje.*¹⁰

(f) Pored navedenih izraza, za definisanje mira bitna je i *društvena tvorevina*. To je, prema Lukicévom mišljenju, „samo skup samih procesa, povezanost samih procesa kao stvarnih društvenih pojava“.¹¹ Ona je relativno mirno kristalizovano stanje, nasuprot pokretnom društvenom procesu kojim se tvorevina stvara. Ta razlika je samo relativna zato što se društvene tvorevine sastoje „iz niza zgusnutih, nagomilanih društvenih procesa, koji stvaraju jedno relativno jedinstvo, celinu, različitu od drugih isto takvih celina, sastavljenih od drugačije komponovanih društvenih procesa“.¹²

Iz navedenih definicija se vidi da se analizirani izrazi međusobno neznatno razlikuju. Te razlike se ponekad i ne uočavaju, tako da je veoma teško, skoro nemoguće, njihovo izolovano posmatranje i definisanje. Ali, razlika u izvesnom smislu ipak postoji. Tako, na primer, B. Šešić pravi komparativnu analizu između predmeta, stvari i procesa. U vezi sa tim on ističe da „sa gledišta dijalektičko-materijalističke logike objektivno postoji samo predmet kao jedinstvo *stvari* (podvukao M.S.), sa njenim pojavama, osobinama i odnosima i proces kao promena razvoja stvari kroz promenu osobina, odnosa i *stvari*“.¹³ Dalje on ističe da „svaki predmet jeste određeni materijalni sadržaj u određenoj formi, odnosu, stanju kretanja i razvoja, a da je stvar *relativno konstantan materijalni sadržaj određene forme*, relativno konstantne strukture i relativno samostalnog postojanja“.¹⁴

On, takođe, uočava problem odnosa predmeta kao *stvari* i predmeta kao *pojave* i navodi da i „pojava je stvar ukoliko je stvarna“, jer i pojava mora imati svoj materijalni sadržaj. Razlika između stvari i pojave, prema njegovom mišljenju, sastoji se u različitom stepenu samostalnosti egzistencije s obzirom da „stvar ima osnovni realitet i samostalniju egzistenciju, a pojava je zasnovani realitet i ona ima zavisniju egzistenciju, ona, naime zavisi od stvari“. Dalje on navodi da „nijedna pojedinačna stvar nema apsolutno nezavisni realitet“. On smatra da apsolutne supstancije ne postoje i da je to metafizička iluzija jer su, prema dijalektičkom zakonu sveopšte povezanosti, sve pojave i stvari međusobno povezane. Dalje, on navodi da je svaka stvar, „ukoliko je uslovljena drugim stvarima, pojava, a i svaka pojava je stvar ukoliko predstavlja sopstvenu realnost“. To je, prema njegovom mišljenju, „stvaran dijalektički odnos stvar – pojava pri kome uvek valja imati na umu (1) primarnost realiteta, sadržaja i postojanja stvari i sekundarnost pojave, i (2) stupanj njene razvojnosti i njenu udaljenost od stvari. Na primer, materija – organsko biće – nervni procesi – mišljenje od kojih svaki predstavlja u određenom smislu pojavu prethodnog“.¹⁵

¹⁰ Ibidem, str. 204.

¹¹ Ibidem, str. 184.

¹² Ibidem.

¹³ B. Šešić, *Osnovi metodologije društvenih nauka*, op. cit., str. 29.

¹⁴ Ibidem, str. 30.

¹⁵ Ibidem.

Bogdan Šešić, takođe, smatra da stvar i proces predstavljaju dijalektičko jedinstvo materijalnog sadržaja. U vezi sa tim on navodi i konkretni primer da jedan atom nije samo prosta stvar nego je i proces, a isti je slučaj i sa svim drugim predmetima objektivne stvarnosti. „Međutim, u određenom trenutku razvoja svaki materijalni sadržaj je u određenom stepenu – više ili manje – stvar ili proces, ili oboje u isti mah.“¹⁶

Iz navedenih komparativnih analiza može se zaključiti da mir nije u potpunosti nijedan od navedenih izraza. Izraz *stvar*, kao relativno konstantan materijalni sadržaj određene forme, relativno konstantne strukture i relativno samostalnog postojanja, je uzak za potpuno određenje značenja pojma „mir“. Slična je situacija i sa *stvarnošću*, kao celokupnošću svih objekata i subjekata, koja je, u odnosu na mir, znatno staticnija. Ono što je karakteristično za *procese* jeste njihov dinamički karakter, ali to nije dovoljno za određenje značenja pojma „mir“. *Pojava*, kao povezano delovanje ljudi na prirodu, društvo i sebe same, je najблиža određenju značenja pojma „mir“, ali ni ona sama po sebi nije dovoljna. Slična je situacija i sa *društvenim tvorevinama* koje predstavljaju povezanost samih procesa kao stvarnih društvenih pojava. Dakle, za potpuno i iscrpljivo određenje pojma mir nije dovoljan nijedan od navedenih izraza. U miru su, na određeni način, integrisani i *stvari* i *društvene stvarnosti i procesi i pojave i društvene tvorevine*. Međutim, izraz *pojava*, zbog navedenih razloga, najadekvatniji je za određenje značenja pojma „mir“. U prilog tom stavu može se navesti i činjenica da je rat, takođe, najčešće definisan kao *pojava*, ali suprotna miru. Dakle, bez obzira na to što nijedan navedeni izraz ne odgovara za potpuno određenje značenja pojma mir, u narednom tekstu će najčešće biti korišćen izraz *pojava*. Zavisno od konteksta, drugi termini (naročito *proces* i *stvarnost*) biće korišćeni kao sinonimi i u toku definisanja, ali i u kontekstu objašnjenja mira kao predmeta irinologije.

Na osnovu navedenog, moguće je dati i definiciju mira koja glasi: „*Pod pojmom mir podrazumeva se pojava u razvoju ljudskog društva koju karakterišu procesi i odnosi saradnje; tolerancije; međusobnog dogovaranja; relativne ravnopravnosti; rešavanja suprotnosti i sukoba na miran, civilizovan način; kao i slobodnog ispoljavanja pojedinaca, društvenih grupa (nacija, religija, klasa, rasa, političkih partija...) i država.*“ Pri tome se pod *saradnjom* podrazumeva proces u kojem radnje pojedinaca i grupa, iz kojih se taj proces sastoji, jedna drugu dopunjaju idući istim smerom i vodeći istim rezultatima. *Međusobno dogovaranje* je, takođe, značajni deo specifične razlike definicije mira. Svi problemi, bez obzira na njihovu težinu i složenost, trebalo bi da se rešavaju putem međusobnog dogovaranja i usaglašavanja interesa na obostranu korist. *Relativna ravnopravnost* je uslov svih dogovaranja i sporazumevanja. Pod tim pojmom se podrazumeva takav proces u kojem svi akteri mira mogu doći do punog izražaja u rešavanju problema. Odnosi ljudi u tom procesu ne mogu biti apsolutno ravnopravni zato što opšti uslovi i početne pozicije nisu isti za sve aktere u izgradnji mira. Apsolutna ravnopravnost, dakle, ne postoji, ali je suština u tome da svi akteri mira u tom procesu budu

¹⁶ Ibidem.

na određeni način stimulisani u skladu s opštim uslovima i početnim pozicijama. Potreba da se sve *suprotnosti i sukobi rešavaju na miran i civilizovan način* proizilazi iz samog značaja očuvanja mira. U miru svi dobijaju, a u ratu svi gube. Mir je osnovni preduslov *slobodnog ispoljavanja pojedinaca i društvenih grupa i država*, kao i prosperiteta čovečanstva uopšte.

Mir nije ni jednostrana, ni jednostavna, ni potpuno ciljno usmerena društvena pojava. Mir nije jednostrana pojava zato što u njemu učestvuje veliki broj subjekata sa različitim interesima i ciljevima. Konkretnije rečeno, svi učesnici u miru imaju jedan jedinstven globalni cilj, a to je očuvanje i razvoj tog mira. Međutim, postoje i drugi posebni i pojedinačni ciljevi, odnosno ciljevi određenih grupa ljudi i pojedinaca, koji se, u principu, razlikuju od ciljeva drugih grupa ljudi i pojedinaca. Konkretnije rečeno, postoji sukob ciljeva koji je skoro neizbežan u svakom složenom, višeslojnom društvu, ali sukob ciljeva nije isto što i nasilje. Sukobe ciljeva, ili bolje rečeno, razlike u parcijalnim ciljevima, nije moguće u potpunosti eliminisati, niti je to zadatak subjekata mira. Osnovni zadatak subjekata u oblasti mira je da iznalaze kompromisna rešenja i da spreče rešavanje tih razlika nasilnim putem. Dakle, usaglašavanje razlika predstavlja veoma složen proces koji nije moguće rešiti ako učesnici u tom procesu nisu spremni na kompromise, dogovore i odustajanje od radikalnih i maksimalnih zahteva. Doneta kompromisna rešenja bi, takođe, trebalo da budu prihvatljiva za sve subjekte u oblasti mira. U suprotnom, može doći do ozbiljnih sukoba i rata. Pojava rata je naročito izvesna u situacijama kada ciljno suprostavljeni subjekti ne žele da odustanu od realizacije svojih parcijalnih ciljeva, čak i po cenu odustajanja od mira kao opšteg cilja i prihvatanja rata, kao jedine preostale opcije za eventualno ostvarenje tih parcijalnih (grupnih) ciljeva.

Mir je prvenstveno društvena pojava. Za razliku od prirodnih pojava koje su nezavisne od ljudskog saznanja o njima, mir je pojava o kojoj ljudi, uglavnom, imaju intersubjektivno iskustvo. Prirodne pojave su nastale nezavisno od ljudske delatnosti, ali su neke od njih ljudi u procesu saznanja i interakcije sa njima modifikovali, preobražavali, kultivisali, humanizovali i, prema potrebi, ukidali. Za razliku od njih, mir, kao društvena pojava, prvenstveno je tvorevina ljudske delatnosti. Pri tome se ne misli samo na delatnost pojedinaca, mada je delatnost svakog pojedinca veoma značajna. Naročito je značajna delatnost pojedinaca na visokim rukovodećim položajima koji su u poziciji da odlučuju o ratu i miru. Ovde se, međutim, prvenstveno misli na ukupnu delatnost ljudi kao subjekata, ali i kao objekata.

Sledeća vidna razlika između mira i prirodnih pojava je, uslovno rečeno, metodološkog karaktera. Istraživači u prirodnim naukama ne kritikuju prirodu. Oni se, bez obzira na razlike po nacionalnoj, partijskoj, državnoj, verskoj i drugoj pripadnosti, prema problemima u prirodi postavljaju strogo naučno i nepristrasno. U istraživanju tih problema oni, uglavnom, dolaze do približno istih rezultata. Tako će, na primer, svi naučnici koji posmatraju kretanje planeta, pod uslovom da raspolažu istim uređajima, doći do istih rezultata i ti rezultati neće predstavljati nikakvu tajnu za određenu državu ili grupu ljudi. Izuzeci se javljaju jedino kada je u pitanju praktična upotreba ili zloupotreba dosprijeća u tehnici, fizici, hemiji, biologiji i drugim

oblastima čiji proizvodi mogu bitno unaprediti ili unazaditi razvoj pojedinaca, društvenih skupina i međunarodne zajednice u celini. Slična je situacija i sa istraživanjem mira gde naučnik, takođe, mora biti strogo neutralan i nepristrasan, odnosno oslobođen od ideologije, religije i drugih negativnih uticaja. Takav pristup je, međutim, evidentan samo na globalnom planu, u istraživanju problema od opšteg interesa čovečanstva (na primer u istraživanju opštih opasnosti od globalnih zagađenja, upotrebe nuklearnog oružja i slično). Ta očekivana neutralnost u istraživanju problema mira na mikroplanu, često se deformiše – bilo zbog toga što istraživači postaju pristrasni ili zbog toga što rezultate njihovih istraživanja drugi deformišu i koriste za svoje lične, grupne, lokalne i druge interese.

Bitna je razlika i u stepenu integracije između subjekta i objekta. U prirodnim naukama, bez obzira na dijalektičko jedinstvo moguće je izdvojiti subjekt i objekt. Prirodni objekt je ili suviše veliki ili suviše udaljen u vremenu i prostoru ili je suviše stabilan tako da na njega bitno ne utiče prisustvo čoveka – njegov pogled ili fizička energija. Čak i svetlosni zraci i radio-talasi instrumenata kojima se subjekt u tom procesu služi nemaju bitnijeg uticaja na objekt – na primer planete Sunčevog sistema.

Slična je situacija i u procesu istraživanja kvantnih pojava na mikroplanu, odnosno u procesu istraživanja mikročestica. Mikročestice se ne mogu istraživati dok se ne obasaju svetlošću, a fotoni svetlosti su objekti istog reda veličine kao i proučavane mikročestice. Zbog toga je ovde, obično, reč o specifičnoj vrsti interakcije; interakcije jednog subjekta (čoveka) i dva objekta (posmatrani objekt i uređaji za posmatranje).

Prirodni objekti su, dakle, pretežno stabilni i moguće ih je, uslovno rečeno, izolovati iz okruženja i razgraničiti od sličnih i bliskih objekata. Oni su, dakle, relativno statični, trajniji i imaju oštire granice svojih obima. Za razliku od njih, mir, kao objekt – subjekt, je dinamičniji, elastičniji, varijabilniji, i sadrži veći broj karakteristika koje su često užljebljene i integrisane jedna u drugu. Mir kao objekat u celini i njegovi elementi naročito, čvrsto su spojeni s drugim njima bliskim, pa čak i suprotnim, objektima društvenog karaktera. Tako je, na primer, ponekad veoma teško, skoro nemoguće, odvojiti mir od sukoba kao suprotne pojave, zato što i u oblasti mira ti sukobi postoje i što se, ponekad, i ratom obezbeđuje mir.

Prirodne pojave same po sebi ne proizvode nikakvo značenje. Značenje im daje subjekt odnosno posmatrač koji te pojave posmatra. Međutim, u oblasti mira situacija je bitno drugačija. Gest jednog čoveka, na primer u ulozi objekta – subjekta, može se istovremeno protumačiti kao simbol, ali i kao određeni signal. Zato se miru, s jedne strane, kao i drugim prirodnim pojavama može pripisati značenje spolja. S druge strane, mir može imati dvostruko značenje za same aktere (objekt – subjekt), ali i za subjekte – posmatrače.

Sledeća razlika je u tome što se prikupljanje podataka obično ne obavlja putem fizikalnih uređaja, već putem komunikacije. Ovde se u komunikaciji ne nalaze dva objekta i jedan subjekt, već čovek u ulozi subjekta – posmatrača i objekta – subjekta. I sam objekt je dakle pretežno subjekt. Taj objekt zna da je posmatran i on se, sa većim ili manjim poverenjem, stavlja u aktivnu ulogu

prema posmatraču, što bitno utiče na stepen objektivnosti istraživanja. Ako, na primer, ljudi znaju da su posmatrani, oni će se nenormalno ponašati. Obično će to ponašanje, makar i prividno, biti u smeru projektovanog istraživanja, odnosno u smeru uspostavljanja i održavanja mira, mada se mogu pojaviti i reakcije. Zato posmatrač treba da vidi i više od onoga što neposredno primećuje i meri. Ako samo tačno meri ono što vidi, on će opisati onu dimenziju mira koju su posmatrane osobe hteli da mu prikažu.

Ovde nije samo reč o konkretnom i nepristrasnom opisu onoga što se vidi, već i o selekciji i interpretaciji podataka. Za razliku od prirodnih pojava gde je objekat pasivan i gde istraživači dolaze do približno istih rezultata, u procesu istraživanja mira može doći do znatnih devijacija i deformacija. U istraživanje mira mogu se umešati brojni partikularni, ideološki, politički i neposredno posmatrački interesi. Oni su karakteristični i za subjekte – posmatrače, ali i za objekte – subjekte koji takođe igraju aktivnu ulogu u procesu istraživanja i održavanja mira. U tom procesu objekt – subjekt, takođe, saopštava podatke o sebi. Ti podaci bi trebalo da imaju intersubjektivni karakter i da budu identični ili približno isti kao podaci do kojih dolazi subjekt – posmatrač. Ali, u situacijama kada nedostaje objektivnost sa bilo koje strane ili obostrano, doći će do bitnih, pa čak i suprotnih rezultata istraživanja. Zbog tih specifičnosti, od istraživača se u procesu istraživanja mira zahteva potpuno neutralan i strogo naučni pristup istraživanju, bez obzira na različite interese i eventualne posledice. U suprotnom, posledice mogu biti daleko veće.

Osnovne karakteristike mira

Mir kao pojava, ima svoja opšta i posebna obeležja. *Opšta obeležja* su ona koja se odnose i na sve druge društvene pojave (predmete i procese). Posebna obeležja su specifična samo za mir, preko kojih se on detaljnije može sagledati, objasniti i odvojiti od drugih sličnih društvenih pojava. Osnovna posebna obeležja mira jesu odnosi tolerancije i sporazumevanja, odnosno slobodno ispoljavanje čoveka – bez oružanog nasilja, ali su za njegovo kompleksno sagledavanje značajne i druge karakteristike. Osnovne su: (1) povezanost sa bitnim karakteristikama i vrednostima konkretnih društava ili društvenih skupina; (2) protivurečnost; (3) složenost; (4) dinamičnost; (5) povremenost; (6) hijerarhijnost; (7) konkretnost; (8) humanost; (9) posledičnost; (10) usmerenost; i (11) relativna otvorenost.

1) Mir je povezan i koherantan sa svim bitnim karakteristikama i vrednostima društva. Osnovne su: ukupni nivo ekonomske razvijenosti društva (nacionalni dohodak, stanje tržišta, nivo ekonomske povezanosti i dr.); nivo i karakter stabilnosti (stepen i kvalitet ostvarivanja prava i sloboda građana, karakter političkih i ekonomskih odnosa, stanje javnog mnjenja i njegov uticaj na subjekte politike, stepen unutrašnje kohezije društva i drugo); stepen tehničke opremljenosti; nivo obrazovanja; kvalitet života ljudi; opšti kulturni nivo stanovništva; karakter i nivo političke zrelosti i društvene svesti; moral; tradicije; običaji i druge vrednosti društva. Dakle, u razvoju društva, dolazi do izražaja

ukupnost ekonomskih, političkih, ideoloških, pravnih, diplomatskih, tradicionalnih, kulturnih i drugih veza i odnosa kako unutar jedne države, tako i ukupno među državama i sistemima država. Svi ti elementi se u miru snažno manifestuju i proveravaju. Ukoliko su stabilni i pozitivni i uslovi za uspešno uspostavljanje i održavanje mira su povoljni, i obrnuto.

2) Protivurečnosti i u miru, kao i u drugim pojavama i procesima, stalno su prisutne. One su prisutne u samom čoveku, a prisutne su i u svim organizacijama i zajednicama ljudi, od porodice do međunarodne zajednice. Prisutne su i u celokupnom procesu trajanja mira. Ako se ne rešavaju pravovremeno na civilizovan i miroljubiv način, mogu dovesti do ozbiljnih sukoba i rata, kao pojave suprotne miru.

3) Složenost mira posledica je multidisciplinarnosti, multikulturalnosti, multikonfesionalnosti i delovanja različitih faktora u njemu. Mir neposredno zavisi od velikog broja drugih (društvenih i prirodnih) činilaca i pojava sa kojim je tesno povezan. Mir jeste društvena pojava, ali ni on, kao ni bilo koja društvena pojava, nije odvojen od prirode u kojoj realno postoji i na koju realno utiče. Zato na njega, prvenstveno, deluju prirodni činioци kao što su fizički, hemijski, biološki i brojni drugi. Zatim, na mir deluju raznovrsni društveni činioci – ekonomski, politički, pravni, ideoški, etički, vojni i drugi. Na mir ne deluju samo sadašnji društveni činioci, već i prošli koji su egzistirali (i koji i dalje egzistiraju) u istorijskom razvoju mira. I, na kraju, na mir deluju i individualni činioci svake pojedinačne individue, kao što su: lične osobine, inteligencija, volja, svest, karakter, obrazovanje, fizičke sposobnosti i slično. Svi ti mnogobrojni činioci su u stalnom kretanju i međusobnoj interakciji, a imaju i povratno uzročno-posledično dejstvo. Mir, dakle, predstavlja veoma složenu pojavu sa velikim brojem subjekata i velikim brojem činilaca koje je veoma teško, skoro nemoguće, izolovano, van konteksta šire sredine i mira u celini i uzročno-posledičnih veza i odnosa, istraživati i objašnjavati. Subjekti, takođe, mogu imati različito mesto i ulogu u procesu mira.

4) Dinamičnost je, takođe, bitna karakteristika mira. Ona je u miru manje izražena nego u ratu i usmerena je u suprotnom smeru od dinamičnosti rata. Dinamičnost u miru, prvenstveno se odnosi na tehnološki razvoj, sistem komunikacija, obrazovanje, izgradnju demokratije, uspostavljanje odnosa na unutrašnjem i međunarodnom planu, identifikaciju i prevenciju potencijalnih sukoba i slično.

5) Povremenost, kao specifično obeležje mira, može se objasniti u dva osnovna aspekta, odnosno u dva različita perioda – u ratu i u miru. U ratu mir praktično i ne postoji. Postoje samo pojedini delovi teritorije koji nisu zahvaćeni ratnim dejstvima, ali je celokupna aktivnost na tim prostorima podređena ratu. Tek onda kada rat uđe u svoju završnu fazu, javljaju se ideje za njegovo eliminisanje i uspostavljanje mira. Kada se uspostavi mir, onda nastaje period otklanjanja posledica rata i opštег progresa i prosperiteta naroda. U okviru tog opštег progresa, nažlost, razvijaju se i oružane snage i vrše se intenzivne pripreme za rat. U onom momentu kada miroljubive ideje i snage budu nadvladane onim snagama koje teže isključivosti, korupciji, tutorstvu i nasilju,

stvaraju se uslovi za prestanak mira i početak rata. Dakle, mir ne predstavlja stabilizovano i statično stanje, već veoma dinamičan proces u kojem se, pored opšteg razvoja društva, odvijaju i potprocesi stalne konkurenčije i nadmetanja između snaga mira i onih koje teže destrukciji i ratu.

6) Mir, kao i rat, ima izraženu hijerarhijsku strukturu sa naglašenim stepenom saradnje, ali i subordinacije. Saradnja je dominantna u demokratskim društvima, a subordinacija u autoritarnim i totalitarnim oblicima vlasti. I u jednom i u drugom slučaju odluke državne politike su obavezujuće za sve subjekte u toj državi. Međutim, u demokratskim društvima one odražavaju volju građana, a u totalističkim – samovolju pojedinaca na vlasti. A tamo gde se volja građana ne poštuje – mogućnost ugrožavanja mira i pojave rata daleko je veća.

7) Konkretnost mira podrazumeva originalno ispoljavanje, saglasno opštim uslovima, tehničko-tehnološkom razvoju, obrazovanju subjekata, društvenom uređenju i drugim činiocima. Analogno razvoju društva razvijao se i mir. Tokom istorijskog razvoja, on je postajao humaniji i demokratičniji. Brojni oblici eksploatacije i ponižavanja ljudi, kao što su ropstvo, aparthejd i slično, koji su nekada predstavljali obeležje mira, danas su nespojivi s njim. Slična je situacija i sa aktuelnim stanjem mira. Mir, na primer, u skandinavskim zemljama i zemljama centralne Afrike, znatno se razlikuju. Dakle, svaki pojedinačni mir, pored opštih obeležja, poseduje i specifična svojstva koja važe samo za određene ljude i zajednice, konkretni nivo ekonomskog razvoja i oblik vlasti, određeni prostor, konkretno vreme i druge činioce.

8) Humanost je osnovna odlika mira. U miru ljudi razgovaraju i dogovaraju se. Ljudi u miru nastoje da pomognu jedni drugima. Oni se udružuju radi ostvarenja zajedničkih interesa i izgradnje humanijeg društva. U miru se uvažavaju i sprovode sve bitne norme i običaji domaćeg i međunarodnog javnog i humanitarnog prava i slobode i prava građana uopšte. U miru se preduzimaju i sve druge mere u vezi sa bržim ekonomskim razvojem, popravljanjem zdravlja ljudi, zaštitom životne sredine i poboljšanjem kvaliteta života uopšte. U miru se sprovode i sve one aktivnosti koje doprinose kvalitetu mira i sprečavanju rata. Naročito su značajne aktivnosti na planu sprečavanja upotrebe sredstava za masovno uništavanje ljudi, kao što su nuklearna, hemijska i biološka sredstva; kasetne bombe, zapaljiva sredstva, projektili sa radioaktivnim punjenjem, grafite i elektromagnetske bombe za rastrojavanje i narušavanje elektroenergetskog sistema i slično.

9) Svaki mir prouzrokuje mnogobrojne i različite posledice. One su proizvod uslova i opštег stanja mira. U miru se stvara i proizvodi. Smanjuju se gubici i pomeranja ljudi. Povećavaju se standard i zdravlje stanovništva. Povećavaju se biološka reprodukcija i kvalifikaciona struktura stanovništva, privredne mogućnosti, proizvodnja i druge društvene delatnosti i ekomska moć društva. Takođe se stvaraju povoljni uslovi za zaštitu životne sredine.

10) Mir je, uslovno rečeno, i usmerena pojava. Mir ne nastaje, niti se razvija stihijno, mada postoje i spontane i neplanirane aktivnosti koje doprinose miru i toleranciji. Mir se, prvenstveno, uspostavlja, razvija i održava planski i organizovano uz ogromne napore brojnih subjekata mira,

a naročito političke elite, brojnih nevladinih i vladinih organizacija i asocijaciju i istaknutih pojedinaca (naučnika, umetnika, humanista i drugih).

11) Relativna otvorenost je veoma značajna odlika mira. Sve što je skriveno od pogleda javnosti, otvorene debate i demokratske kontrole brzo postaje sumnjivo, a sumnja je bitan preduslov i uzrok sukoba i ratova.

Vrednosti mira

Pod pojmom vrednosti uopšte, prof. dr Dragan Koković podrazumeva skup opštih uverenja, mišljenja i stavova o tome šta je ispravno, dobro ili poželjno, a što se formira i usvaja kroz proces socijalizacije.¹⁷ Mir kao pojava i proces je, takođe, vredan po sebi. U tu pretpostavku veruju svi ljudi, a naročito oni koji su imali tu nesreću da, na ovaj ili onaj način, učestvuju u ratu, i sreću da prežive sve patnje i nevolje prouzrokovane njegovom pojmom. Dakle, mir je jedan od osnovnih uslova za slobodan život i napredak pojedinaca, grupa ljudi, država i čovečanstva u celini. Mir je bitna vrednost koja je istovremeno i uslov pojedinačnih, grupnih i opštih društvenih i kulturnih vrednosti, kao što su sloboda, pravda, jednakost, obrazovanje i slično. Mir je, dakle, uslov svih drugih vrednosti koje se međusobno dopunjavaju i razvijaju u različitim modalitetima i uslovima, ali i te, druge vrednosti, povratnim uticajem utiču na stabilnost i humanizaciju mira.

Mir, kao vrednost, sam po sebi nije dovoljan. On jeste vrednost, ali nije ni jedina ni vrhunsko. Vrhunska vrednost u sistemu vrednosti je sam čovek, ali ni on sam sebi nije dovoljan. Čovek jeste merilo i kriterijum svih stvari. On svojim delovanjem utiče na razvoj mira i drugih vrednosti, ali istovremeno i mir kao vrednost, kao i sve druge vrednosti, povratnim uticajem, određuju i samog čoveka kao racionalno biće i biće prakse, slobode i razuma – bez tutorstva, zamki i nasilja. Dakle, čovek jeste najviša vrednost, ali samo onda ako se potvrđuje radom na pitanjima slobode i mira i drugih vrednosti koje oplemenjuju život i otvaraju perspektive za bolju budućnost. Konkretnije rečeno, središnja kategorija u sistemu vrednosti je učenje o smislu i vrednosti samog života. Sve druge vrednosti: moral; pravda; obrazovanje; kultura; i slično, imaju smisla onoliko koliko otvaraju perspektive življena i koliko umnožavaju bogatstvo sadržaja tog življena. Dakle, i sam čovek povratno deluje na vrednosti i bori se za te vrednosti. Brojni su primeri u ljudskoj istoriji, zapisani i opevani, o tome da život nema smisla ukoliko je izložen tiraniji i ukoliko ne predstavlja borbu za vrednost, odnosno borbu za mir.

Čoveku i čovečanstvu jeste potreban mir, ali ne bilo kakav. Mir po svaku cenu: ponižavajući, porobljavajući, eksploratorski, tutorski, gaženja dostojanstva ljudi i naroda i mir u kojem ne postoji sloboda stvaralačkog i kulturnog ispoljavanja, čoveku i čovečanstvu nije potreban. Takav mir, ako je i moguć, nije vredan. Čoveku i čovečanstvu je potreban mir koji ih oslobođa tutorstva i raznih predrasuda, mir koji omogućava stvaralaštvo i uvećava ukupne moći čoveka, a te moći, povratnim uticajem, uzdižu i njega samog, kao

¹⁷ D. Koković, *Pukotine kulture*, Prometej, Novi Sad, 2005, str. 122.

svesno i racionalno biće. Konkretnije rečeno, čoveku i čovečanstvu je potreban mir koji omogućava oslobođanje od svih oblika porobljavanja i siromaštva, socijalizaciju ljudske ličnosti i kreativnost čoveka. Dakle, mir treba da bude usmeren na brži razvoj svih postojećih vrednosti i nastajanje i razvoj novih vrednosti koje će obezbediti viši kvalitet života pojedinaca, društvenih grupa i država i omogućiti progres čovečanstva uopšte.

Na vrednost mira ukazivali su i pojedinci (Kant, Volter, Rasel, Gandi, Tolstoj, Bernard Šo, Ajnštajn, Galtung i drugi), koji su našli zasluženo mesto u svetskoj istoriji i humanim naukama. Poznata je, na primer, Herodotova izreka da niko nije toliko lud da pre izabere rat nego mir, jer u miru deca sahranjuju očeve, a u ratu očevi decu. Slično njemu i Pindar je isticao da je rat sladak onome ko ga nije iskusio, ali kada ga iskusи, onda shvati da je on izvor straha, donosilac bede i neprijatelj zrele mladosti. I Mencijus je osuđivao nasilje napominjući da vladari koji vode svoje narode u rat čine velike zločine. I Sveti Avgustin je isticao da je za odnos moralnog čoveka i Boga mir uređena poslušnost u veri i u skladu s večnim zakonom, a mir među ljudima – uređena zajednička želja. Slično njima i humanist Erazmo Roterdamski otvoreno je istupao protiv krvoprolića i ratova upozoravajući da je rat nešto tako okrutno, da on više pristaje divljim životinjama nego ljudima, nešto tako užasno da pesnici vele da proizilazi iz furija, nešto tako razorno da za sobom povlači opštu pokvarenost običaja, nešto tako nepravedno da ga mogu najbolje voditi samo najgori razbojnici. I Erih From, takođe, smatra da je ubistvo jednog života isto što i ubistvo čitavog sveta i spas jednog života isto kao i spas čitavog sveta...

Zaključak

Na osnovu navedenog može se zaključiti da je „mir veoma složena društvena pojava koju karakterišu procesi i odnosi saradnje; tolerancije; međusobnog dogovaranja; relativne ravnopravnosti; rešavanja suprotnosti i sukoba na miran, civilizovan način; i slobodnog ispoljavanja pojedinaca i društvenih zajednica i udruženja“. Navedena definicija mira izvedena je na osnovu komparativne analize trinaest prethodno navedenih definicija i zahteva metode definisanja. Iskustva, međutim, pokazuju da nijedna definicija ne može u potpunosti, bez ostatka, definisati složene pojave i procese, i to je evidentno i u ovom konkretnom slučaju. Zato prethodno analizirane definicije ili preliminarije (pre definitivnog definisanja mira) imaju veoma značajno mesto u kompleksnom sagledavanju i razumevanju mira.

Kompleksnom sagledavanju mira naročito doprinose opis i eksplikacija osnovnih njegovih karakteristika, a to su: (1) povezanost sa bitnim karakteristikama i vrednostima konkretnih društava ili društvenih skupina; (2) protivurečnost; (3) složenost; (4) dinamičnost; (5) povremenost; (6) hijerarhijnost; (7) konkretnost; (8) humanost; (9) posledičnost; (10) usmerenost; i (11) relativna otvorenost. Kompleksne analize tih karakteristika ukazuju, ne samo na obim i suštinu mira kao pojave, već i na njegov značaj za pojedince, društvene grupe, narode, države i prosperitet čovečanstva u celini. Iz tih karakteristika naročito se može sagledati područje interesovanja mira kao

predmeta nauke o miru i fenomena kojem treba težiti. Mir bi, pre svega, trebalo da postoji u svakom čoveku pojedinačno. Čovek bi prvo trebalo da pronađe mir u sebi, a zatim da to, věstom komunikacijom, prenosi na druge ljude.

Vešta komunikacija, trpeljivost, dijalog i tolerancija i druge odlike savremenog čoveka postižu se, pre svega, pravilnim obrazovanjem i vaspitanjem. Samo obrazovan i vaspitan čovek može strpljivo i pažljivo da sasluša druge ljude, da razume njihove probleme i da njihovu kulturu razume kao dopunu sopstvenoj, a ne kao nešto strano, nevažeće i neprihvatljivo. Samo dobro i pravilno edukovan čovek može da osluškuje različite glasove vremena i različite načine govora kao osnovni preduslov za komparativnu analizu, pravilno zaključivanje i uspešno stvaranje. Dobra i pravilna edukacija je istovremeno i preduslov za dijaloški način mišljenja i življena u kojem nema mesta dogmaticima; tiranima, verskim i drugim fanaticima; i ljudima sirove duše, tromih misli, prljavih osećanja...

Na višim nivoima opštosti područje interesovanja mira znatno je šire i kompleksnije. Ono se odnosi na *probleme*: usaglašavanja interesa i odnosa unutar države i države sa drugim državama i političkim zajednicama i organizacijama; upravljanja državom i drugim strukturama društva; političkog organizovanja; vođenja miroljubive državne politike; ekonomskog razvoja i saradnje; unapređenja međunarodnih odnosa; regulisanja i uvažavanja normi domaćeg i međunarodnog prava; sprečavanja i uklanjanja hegemonije u međunarodnim odnosima; izrade obrazovnih programa i edukacije stanovništva; upravljanja krizama i prevencije sukoba; borbe protiv rasizma i netrpeljivosti prema drugim narodima; borbe protiv terorizma, trgovine ljudima, zlostavljanja dece, trgovine oružjem i drogom, korupcije i prevara; unapređenja načina ophođenja i ponašanja; izgradnje moralu; očuvanja zajedničkih vrednosti, interesa i nezavisnosti; jačanja demokratije; poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda; unapređenja kulturne delatnosti i saradnje; regulisanja zapošljavanja, socijalne zaštite i jednakosti muškaraca i žena; zaštite životne sredine; realizacije konkurenčije na zdravim osnovama; podizanja nivoa i kvaliteta života; i slično. U oblast mira, odnosno predmetnu oblast nauke o miru, svrstavaju se i procesi i akteri odlučivanja i okolnosti u kojima se te odluke donose; procesi i subjekti koji realizuju državne, regionalne i međunarodne sporazume u smeru uspostavljanja i održavanja mira; mirovne institucije; subjekti i aktivnosti radi prevencije sukoba; angažovanje snaga na planu uspostavljanja, razvoja i održavanja mira, i slično.

Na globalnom planu, područje mira prvenstveno obuhvata probleme svetskog mira; ekologije; i borbe za opstanak ljudi, biljnih i životinjskih vrsta; i planete Zemlje – jedine zelene planete Sunčevog sistema.

Bibliografija

1. Banja, P., *Filozofija mira*, Naučna knjiga, Beograd, 1993.
2. Banja, P., *Pedagogija mira*, Odeljenje za kulturu mira, Kruševac, 2005.
3. Huntington, S., *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 1998.
4. Heffermexl, S. F., *Peace is possible*, International Peace Bureau, Oslo, 2000.

5. *Improving the Coherence and Effectiveness of the European Union Action in the Field of Conflict Prevention*, Nice, 2000.
6. Internet, <http://en.wikipedia.org/wiki/Peace>, 11/02/2012.
7. Internet, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/reports/98328.pdf, 12/12/2012.
8. Internet, <http://www.coultureofpeace.co>, 11/02/2012.
9. Internet, http://www.dadalos.org/frieden_hr/, 10/12/2012.
10. Internet, <http://www.unac.org/francais/peacecp/vow/index.html>, 18/03/2012.
11. Koković, D., *Pukotine kulture*, Prometej, Novi Sad, 2005.
12. Lukić, R., *Osnovi sociologije*, Izdanje Saveza udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1962.
13. Lukić, R., *Sociologija morala*, Naučna knjiga, Beograd, 1982.
14. Marković, M., *Dijalektička teorija značenja*, BIGZ, Beograd, 1994.
15. Marković, M., *Filozofski osnovi nauke*, BIGZ, GENES-S štampa, Prosveta, Srpska književna zadruga, Beograd, 1994.
16. *National and Inter-Ethnic Reconciliation And Religious Tolerance In The Western Balkans*, European Center for Peace and Development of the University for Peace established by the United Nations, Belgrade, 2005.
17. Oberg, J., *Does the EU promote Peace?*, TFF, New Agenda, Lund, 2006.
18. Sakan, M., *Metodologija nauke*, NUBL, Banja Luka, 2008.
19. Sakan, M., *Studije mira*, polemologija i irinologija, NUBL, Banja Luka, 2008.
20. *Svetska enciklopedija mira*, tom I, i II, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999.
21. Šesić, B., *Osnovi metodologije društvenih nauka*, Naučna knjiga, Beograd, 1974.
22. Šušnjić, Đ., *Dijalog i tolerancija*, Čigoja, Beograd, 1997.

Prof. dr Momčilo SAKAN

NOTION, CHARACTERISTICS AND VALUES OF PEACE

ABSTRACT

The paper first considers peace. Then it makes a comparative analysis of its numerous definitions. On the basis of such an analysis, the complex definition is given that reflects the scope and the contents of peace. The second part deals with basic characteristics of peace as a phenomenon pursued by the progressive mankind. These are as follows: connections with important characteristics and values of specific societies or social groups, contradiction, complexity, dynamics, temporariness, hierarchism, particularity, humanity, causality, orientation and relative openness. A separate section explains peace as a value that frees of the tutelage and of various prejudices, enables creativity, frees from all forms of slavery and increases the overall power of man, social groups and nations.

Key words: Peace, tolerance, value, thing, reality, process, emergence, social creation.

UDK: 321.01+355.357
Biblid 0543-3657, 64 (2013)
God. LXIV, br. 1149, str. 81-96.
Pregledni članak
Primljen: 17. decembar 2012.

Dr Ljiljana NIKŠIĆ¹

Supremacija velikih sila iz ugla političke teorije i rad Ujedinjenih nacija

SAŽETAK

Sagledavanje supremacije velikih sila iz ugla političke teorije zapravo je nastojanje da se objasne, sa razumljivog nivoa apstraktnosti, sve političke pojave, omogući utvrđivanje svih relevantnih činjenica vezanih za političke pojave, kao i svih zakonitosti koje vladaju u onoj sferi društvene stvarnosti koju smatramo političkom sferom i odnosom snaga i moći. Svet političkih teorija jasno se deli na one koje pripadaju istoriji i na one koje imaju status savremenih, a koristeći obe pokušano je da se odslikava fenomen supremacije u politici i njeni trendovi. Politička filosofija, za razliku od političke teorije koja se zasniva prvo na činjenicama, a tek onda na hipotezama, počiva na moralnim, religijskim i metafizičkim vrednostima koje se nalaze van političke realnosti.² U uslovima unilateralizma diplomacija se pretvara u politiku sile, a regulatori mira – mirovne organizacije pokušavaju da obezbede slobodu u bitisanju i delanju, jer je ona društveni ideal i iskonska težnja, humanistički zasnovana ideja uzvišenosti koja treba da afirmiše život i stvaralaštvo, pravdu i druge univerzalne civilizacijske vrednosti.

Ključne reči: supremacija, politička teorija, nacionalni, supranacionalni faktori, mirovne organizacije.

Definisanje pojma supremacije

Etimološkom analizom reči fenomen (grčki *phenomenon*) i supremacija (latinski *suprematum*), došli bismo do definicije po kojoj je fenomen supremacije pojava koja odražava težnju za postizanjem nadmoćnosti.

Grčki filozof Aristotel je u svom čuvenom radu *Politika* predvideo „mogućnost“ rata neviđenih razmera destrukcije, podvukavši da je „čovek svojim rođenjem obdaren razumom i vrlinom koju primarno koristi protiv

¹ Dr Ljiljana Nikšić, doktor političkih nauka. Email: dun.kim@mfa.rs.

² Prof. dr Dragan Simeunović, *Teorija politike – osnovi političkih nauka*, Udruženje „Nauka i društvo“, Beograd, 2002, str. 64.

svega što je u suprotnosti sa tim". Ukoliko čovek dostigne vrhunac svoje zrelosti postaje najblagorodnije biće od svih bića na kugli zemaljskoj, ali bez zakona i pravde postaje najgore od svih, jer je „NAORUŽANA NEPRAVDA NEŠTO NAJSTRAŠNJE”.

Supremacija može da bude definisana i kao „politika moći” koja ima dva vida ispoljavanja. Jedan, kroz balans super sila – poznatiji kao bipolarni sistem ili blokovska podela sveta, a drugi kroz dominaciju – tzv. unilateralizam. Krajem Drugog svetskog rata, posedovanje atomske bombe bilo je determinirajući faktor sile i moći i odvraćanja od rata, ali i garancija vojne supremacije koja je potom diktirala i ekonomsku i političku supremaciju.

Ako podemo od toga da je supremacija nametanje dominacije silom, te kao takva, sama po sebi „ne-sloboda”, onda najpre treba definisati šta je to sloboda.

Sloboda je odsustvo prinude u delanju i stvaranju, odnosno delatnost po autonomnom izboru između više mogućnosti ispoljena kao dovoljan stepen kontrole nad okolinom da se mogu savladati prepreke ostvarenju svog autonomno izabranog cilja, što zavisi od ukupnog stanja u društvu. Zato što „mislići slobodno ne može se i u lancima”.

Izvestan broj teorija definiše slobodu kao moć prevođenja želja u neprikrivenu akciju i činjenja što neko želi, što je neprihvatljivo.

Na drugoj strani postoje normativni koncepti i teorije slobode po kojima „neko je sloboden ukoliko čini ono što bi trebalo da čini sledeći opšte dobro po ceni zanemarivanja sopstvenog zadovoljstva ili usrećenja”.

Prema subjektu može se praviti razlike između slobode pojedinca, partikularne slobode kao slobode posebnih ljudskih grupa i zajednica i univerzalne ljudske slobode. Takođe postoji razlika između apsolutne i relativne slobode, kao i političke, ekonomske i kulturne slobode.

Sloboda shvaćena dinamički kao razvojni proces, a ne fiksirano stanje, ima svoje nivoe – dimenzije rasta: 1) proširenje polja otvorenih objektivnih mogućnosti, 2) povećanje stepena znanja o otvorenim alternativama i o svim elementima situacije u kojoj treba izvršiti svoj izbor, 3) rast slobode kao razvoj autonomnosti na osnovu produžene kritičke refleksije i kreativnosti, 4) proširenje slobode delovanja u skladu sa izvršenim izborom.

Osnovni antropološki uslov ljudske slobode je sposobnost društvenosti kao sposobnosti kontrole nad neposrednim željama i prohtevima zarad dugoročnih i opštih ciljeva za opšte dobro, i imanja kritičke samorefleksivnosti kao sasmostesti.³

Borba za slobodu je društveni ideal i iskonska težnja, humanistički zasnovana ideja uzvišenosti koja treba da afirmiše život i stvaralaštvo, pravdu i druge univerzalne civilizacijske vrednosti.

³ Ibidem, str. 263–267.

2. Ciklično ponavljanje – borba za supremaciju kao istorijska pojava

Naučni istraživači su došli do zaključka da su ratovi i borba za supremaciju, naročito tokom poslednjih nekoliko decenija XX veka, i to ne samo globalni, već i većina tzv. nacionalnih i subnacionalnih oružanih sukoba, bili prevashodno rezultat aktivnosti velikih sila.

Empirijski podaci posleratnog perioda pokazuju da je učešće velikih sila u ratovima iznosilo oko 80%. Stoga se rat i borba za supremaciju ne mogu više smatrati aktivnošću koja je normalno raspoređena među čitavom skupinom država članica međunarodnog sistema, već je ona vid ponašanja specijalno svojstven onim državama koje zauzimaju položaj velikih sila.⁴

Iz dosadašnjeg iskustva, potkrepljenog istorijskim primerima, proističe da se pitanje kontrole rata i obezbeđivanje mira svodi u krajnjoj liniji na eliminisanje statusa velikih sila u svetskoj politici čiji sukob interesa nužno dovodi do izazivanja sukoba.⁵

U teoriji politike nije moguće razumevati savremene političke i sve druge društvene procese bez poznavanja njihovog prapocetka i toka razvoja, a s druge strane, uranjanje u istoriju zarad razumevanja sadašnjosti mora biti u granicama potreba savremenosti.⁶

U cilju savladavanja i shvatanja odnosa snaga u društvu (i pojava koje su od egzistencijalnog značaja za opstanak i razvoj civilizacije, kao što su rat i mir), 50-ih i 60-ih godina došlo je do ispoljavanja i formiranja brojnih teorijskih i naučno-istraživačkih pravaca u različitim vidovima i stepenu. Tako se u naučno-istraživačkim krugovima došlo do stvaranja sledećih teorija: teorije odlučivanja, teorije funkcionalizma, komunikacione teorije, teorije integracije, kao i teorije sistema na kojoj ćemo se zadržati. Cilj svih ovih istrigačkih pravaca bio je da se pre svega dođe do univerzalnih znanja i ustaniči neka cikličnost u ponavljanju određenih društvenih sukoba i konflikata interesa, kako bi se uzroci koji u međunarodnim odnosima dovode do nasilja i rata trajno proučili i iskustvena znanja ugradila u izgradnju trajnog mira na planeti.

Opšta teorija sistema, po Fon Bertalanffiju (*Von Bertalanffy*), ide za tim da izvede i formulise univerzalne principe koji važe za sve sisteme, bez obzira da li su oni fizičke, biološke, ili sociološke prirode. Ova teorija „ima za cilj da elaborira svojstva, principe i zakone koji su karakteristični za sisteme uopšte, nezavisno od njihove posebne vrste, prirode njihovih sastavnih elemenata i odnosa ili snaga između njih“.

Sam pojam sistema postao je u velikom broju slučajeva ključni analitički i teorijski činilac. Jednu od polaznih teza teorije sistema svakako predstavlja

⁴ Ljubivoje Aćimović, *Nauka o međunarodnim odnosima – teorije i istrigački pravci*, Naučna knjiga, Beograd, 1987.

⁵ George Modelska, "War and the Great Powers", *Peace Research Society (International), Papers*, Vol. XVIII, 1972, pp. 35–59.

⁶ Dr Dragan Simeunović, "Alte und neue Probleme des Historismus in der Theorie der Politik", *Hegels Jahrbuch*, 1998.

činjenica da postoji sveukupnost međunarodnih sistema – prošlih, sadašnjih, budućih i hipotetičkih.

Sistem se definiše kao kompleks elemenata u interakciji, s tim što te interakcije imaju svoj red (nisu slučajne prirode). Opšta teorija sistema je interdisciplinarna, to jest, može se primeniti na pojave u različitim tradicionalnim granama naučnog istraživanja.⁷ Naime, polazi se od toga da treba izvršiti integraciju znanja iz raznih disciplina, polazeći od pretpostavke da postoji niz apstraktnih sistema na koje bi u principu moglo da se svede čitavo znanje.

Tako je, na primer, Ričard Rozkrans (*Richard Rosecrance*) pokušao da na bazi konkretnе istorijske građe ustanovi i definiše određene sisteme međunarodnih odnosa. On deli istoriju između 1740. i 1960. na devet perioda ili sistema, od kojih svaki ima svoja karakteristična svojstva. Njegova osnovna preokupacija je međunarodna stabilnost i u sklopu izučavanja uslova u kojima se ona ostvaruje Rozkrans bira sledeća četiri osnovna elementa:

- input smetnji;
- regulatorni mehanizam koji reaguje na smetnje;
- ograničenja okoline koja utiču na moguće ishode;
- kao i sami ishodi.

Razlikuju se dva osnovna modela međunarodnog sistema. Prvi model karakteriše stabilnost i obuhvata sledećih pet, od njegovih devet sistema: sistem XVIII stoljeća period 1740–1789; evropski koncept 1814–1822; reducirani evropski koncept 1822–1848; Bizmarkov koncept 1871–1890; i posleratni period 1945–1960. U ovim sistemima faktor smetnji bio je na minimumu, a regulator (koncept velikih sila ili neko drugi) bio je u stanju da se bori s tim smetnjama.

Dруги model, za koji je karakteristična nestabilnost, odnosi se na sledeća četiri sistema: revolucionarni imperijum 1789–1814; uzdrman koncept velikih sila 1848–1871; imperijalistički nacionalizam 1900–1918; i totalitarni militarizam, 1918–1945.

Nažalost, tokom čitave istorije naše civilizacije, od njenog nastanka, postojale su tendencije i ambicije pojedinih naroda za uspostavljanje imperije i dominacije nad drugima, misionarski pohodi, nasilno pokrštavanje i asimilacija. Imperije su se tokom vekova stvarale i vremenom urušavale. Najpoznatije svetske imperije su Rimska imperija, Otomanska imperija, Austrougarska imperija i dr.

Religijski ratovi, na primer krstaški ratovi, bili su definisani kao pohodi zapadnih vitezova protiv „nevernika i za spasenje“. Sve se objašnjavalo pojom „misionarstvo“ – verskom misijom pokrštavanja nevernika.

Karakterističnu ambiciju za ostvarivanje supremacije pokazivala je i Napoleonova Francuska i Španija prilikom kolonijalnih osvajanja, pri čemu su španski konkqvistadori potčinili gotovo čitavu Latinsku Ameriku. Prema nalazima naučnih istraživača, pred naletom osvajača nestale su najnaprednije civilizacije Maja i Inkha. Nametanje španskog sistema vrednosti uslovilo je potpuno nestanak tih civilizacija.

⁷ L. Von Bertalanffy, "General Theory of Systems: Application to Psychology", u: *The Social Sciences – Problems and Orientations*, Mouton/UNESCO, The Hague, Paris, 1968, p. 309.

janje tradicionalnih osobenosti stanovnika (jezika, kulture, običaja) tih podneblja koja su potpuno hispanizovana. Takvi i slični primeri dešavali su se i za vreme Turske imperije (nasilna islamizacija), kao i za vreme Austro-Ugarske (nasilno pokatoličavanje). Asimilacija je prinudno pokrštavanje stanovništva, lišavanje svih nacionalnih obeležja i nametanje jezika, običaja i normi ponašanja od strane pobedničke strane.

U XVII veku, u vreme čuvenog kardinala Rišeljea, koji je u međunarodnim odnosima uspostavio tzv. princip DRŽAVNOG RAZLOGA (*raison d'etat*), Francuska je uvela pristup međunarodnim odnosima zasnovan na nacionalnoj državi i motivisan nacionalnim interesom kao najvišim ciljem.⁸

U XVIII veku, Velika Britanija je razradila koncept ravnoteže snaga, koji će narednih dvesta godina dominirati evropskom diplomacijom. Do izbijanja Prvog i Drugog svetskog rata britanska imperijalna i najveća kolonijalna sila svih vremena bila je nedodirljiva i neprikosnovena. Iscrpljena nakon Drugog svetskog rata, 1945. godine, Velika Britanija nikada više nije u potpunosti obnovila svoju vodeću ulogu na svetskoj političkoj sceni. Kao glavni akter pojatile su se Sjedinjene Američke Države.

U XIX veku Metternikova Austrija obnovila je takozvani „Evropski koncept”, koji je Bizmarkova Nemačka razorila time što je evropsku diplomaciju pretvorila u bezobzirnu politiku sile. Imperijalizam se definiše kao širenje državne moći putem osvajanja stranih teritorija.

U ovim sistemima faktor smetnji bio je veoma jak u odnosu na sposobnost regulatora da se bori protiv njega, a sredstva kojima je raspolagao bila su minimalna.⁹

Najzad, Rozkrans, ukazujući na slabosti i bipolarnog i multipolarnog sistema, predlaže kao alternativnu kombinaciju bimultipolarni sistem, u kojem bi dve supersile delovale kao regulatori kod sukoba između ostalih država, a ove, pak, države bi delovale kao regulatori ili „amortizeri” kod sukoba između supersila.¹⁰

Interesantno je, međutim, da je mnogo hvaljeni XX vek, sa jedne strane, vek humanizma, mira, stvaranja svetskih institucija za svetski mir (Lige naroda i Ujedinjenih nacija), vek u kojem je u politici reč „mir” najviše korišćena reč sve do granica sakralnosti i prirodnosti zaklinjanja u njega. S druge strane, to je vek u kojem su se vodili najveći ratovi u istoriji čovečanstva, u kojem je poginulo najviše ljudi u istoriji i u kojem su usavršena nasilja u različitim institucionalnim oblicima, kao i oružje masovnog uništenja (atomska bomba). Paradoks XX veka i početka XXI veka je da je sve više rata što se više priča o miru.¹¹

⁸ Henri Kisindžer, *Diplomatija I*, Verzal press, Beograd, 1999, str. 59–91.

⁹ Richard Rosecrance, *Action and Reaction in World Politics*, Little Brown, Boston, 1963.

¹⁰ R. Rosecrance, “Bipolarity, Multipolarity and the Future”, *Journal of conflict Resolution*, X, September 1966.

¹¹ Prof. dr Dragan Simeunović, *Teorija politike – osnovi političkih nauka*, op. cit.

MIR se u modernoj političkoj teoriji definiše kao odsustvo nasilja. U širem kontekstu mir je stanje jedne zajednice u kome red i pravda preovlađuju, interno između njenih članica i eksterno u njenim odnosima s drugim zajednicama.¹²

Izgleda da i pored svega nismo odmakli od Makijavelija, prvog rodonačelnika realpolitičkog promišljanja vlasti i države, koji se za razliku od mnogih svojih savremenika prevashodno bavio modernom državom. On je odbacivao ne samo hrišćansko, već i svako legalističko ili moralističko poimanje prirode države i vlasti. A u središtu te strukture bila je gola fizička sila. „Svi naoružani proroci su pobedili, a nenaoružani su propali.“¹³ To je zbog toga što je ljudska priroda nepostojana. Ljudi se lako mogu ubediti, ali ih je teško održati u istom ubeđenju. Prilikom uvođenja novog poretku osim siline rečnosti, po Makijaveliju, treba se služiti i silom oružja. Tim dvostrukim putem propagande i nasilja zagarantovana je supremacija. On je bio pobornik ideje da „cilj opravdava sredstvo“ – odnosno da se okrutna dela dobro upotrebljena (*cruelta bene usate*), ako se izvrše odjednom a potom se ne nastavljaju, preobrate u stvari korisne za podanike.¹⁴

Kako projektovati budućnost na osnovu istorijskih iskustava iz prošlosti, bilo je i pitanje kojim se Hegel bavio, a tiče se „večite borbe dobra i zla“ – rata i mira. Da li zlo uvek gubi i da li dobro uvek konačno pobeđuje? U čemu je smisao istorije „učiteljice života“, ako ne uspemo saznajnim metodama da obezbedimo da na buduće izazove preventivno odgovorimo ili bar da stvorimo mehanizme kojima bi dobro uvek moglo da nadjača i pobedi zlo?

Pretnje miru i istraživanje mira

Najkraće rečeno, osnovne pobude koje su navele pojedine naučnike da usmere svoje napore ka istraživanju mira bile su svest o opasnosti od novog svetskog rata i njegovih katastrofalnih posledica, uverenje u neophodnost da i nauka pruži svoj doprinos otklanjanju te opasnosti i nezadovljstvo rezultatima koje su u tom pogledu davale društvene nauke.

Svest o opasnosti od rata bila je višestruko motivisana. Pre svega Drugi svetski rat bio je dvostruka pouka: u pogledu većine posledica svetskih sukoba po čovečanstvo, koje svaki put bivaju sve teže, i u pogledu neefikasnosti institucionalnih rešenja u čiju se delotvornost verovalo prilikom stvaranja Društva naroda, a koja su se i u sistemu Ujedinjenih nacija pokazala nesposobnim da obuzdaju i stave pod kontrolu sile rata. Zatim, pojava nuklearnog oružja učinila je svetsku situaciju krajnje alarmantnom i pitanje mira ili rata pretvorila u alternativu opstanka ili uništenja čovečanstva. U tom smislu, istraživači mira Alan i Hana Njukomb (*Hanna Newcombe*) određuju mir kao stanje u svetu „u kome ne dolazi i ne može da dođe do rata“, s tim što se konflikti pojavljuju, ali se rešavaju putem određenog mehanizma.

¹² Quincy Wright, *A Study of War*, The University of Chicago Press, Chicago, 1942.

¹³ Nikolo Makijaveli, *Vladalac*, Rad, Beograd, 1964, gl. VI, str. 23.

¹⁴ Ibidem, str. 33.

Sadašnje stanje se, pak, ne može u tom smislu nazvati mirom zbog toga što i dalje postoji opasnost od nuklearnog rata i što u čitavom ovom posleratnom periodu nije bilo gotovo nijednog dana u kojem nisu izgubljeni životi u ratnim sukobima.¹⁵ U istom smislu ovo stanje međunarodnih odnosa Kenet Bolding (*Kenneth Boulding*) kvalificuje kao „sistem pretnje” (*threat system*),¹⁶ Sugata Dasgupta kao „stanje bez mira” (*peacelessness*),¹⁷ a Diter Senghas (*Dieter Senghaas*) kao „organizovani ne-mir” (*organisierter Unfrieden*).¹⁸

4. Ponašanje međunarodnih aktera XX veka

Kada govorimo o fenomenu supremacije u politici, da bismo u potpunosti mogli da sagledamo i shvatimo odnose snaga u svetu, najpre moramo da definišemo ko su bili „ključni igrači” na međunarodnoj političkoj sceni XX veka i kakvi su bili njihovi međusobni odnosi.

Međunarodni akteri na svetskoj političkoj sceni su:

Nacionalni – državni (vlade) i nadnacionalni – nedržavni (međunarodne organizacije kao što su NATO i Varšavski ugovor, koji su svrstani u potklasu blokovskih aktera, ili Međunarodni sud pravde i Ujedinjene nacije, koji spadaju u potklasu univerzalnih međuvladinih aktera).¹⁹

Na osnovu poteza i protivpoteza supersila u upravljanju brojnim međunarodnim krizama, koje su usledile odmah nakon Drugog svetskog rata, naučni istraživači su proučavajući istorijske činjenice pokušavali da ustanove određene obrasce ponašanja u konkretnim situacijama, što predstavlja predmet njihovog daljeg analitičkog razmatranja ove materije i pokušaja širih uopštavanja i dolaženja do određenih odgovora, kako bi se uspostavio efikasan regulativni mehanizam kojim se može preventivno delovati, kako ne bi došlo do rata.

5. Supersile kao međunarodni akteri

5.1. Odnosi supersila nakon Drugog svetskog rata

Velike sile – najmoćnije zemlje u vojnom i ekonomskom pogledu u globalnom sistemu. „Velika trojka” vođa – Vinston Čerčil, Frenklin Ruzvelt i Josif Staljin – sastali su se na konferenciji na Jalti februara 1945. da stvore novi svetski poredak, ali neodređeni kompromisi do kojih su došli zaklonili su razlike koje su ključale ispod površine. Nakon bezuslovne predaje Nemač-

¹⁵ Hanna Newcombe, Alan Newcombe, *Peace Research around the World*, Canadian Peace Research Institute, Oakville, Ontario, Canada, 1969, pp. 1, 2.

¹⁶ Kenneth Boulding, „Toward a Theory of Peace”, u: Roger Fisher (ed.), *International Conflict and Behavioral Science*, Basic Books, New York, 1964, p. 70.

¹⁷ Sugata Dasgupta, „Peacelessness and Maldevelopment”, u: *Proceedings of the International Peace Research Association*, Second Conference, VI. II, Assen, Van Gorcum, 1968, pp. 19–42.

¹⁸ Dieter Senghas, *Abrscheckung und Frieden*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt, 1968.

¹⁹ Morton Kaplan (ed.), *New Approaches to International Relations*, St. Martin's Press, New York, 1968, pp. 1–18, 381–404.

ke maja meseca „velika trojka” (u kojoj je SAD sada predstavljao Hari Truman) ponovo se sastala jula 1945. u Potsdamu. Sastanak je završen bez sporazuma, a fasada savezničkog jedinstva počela je da se kruni.

Moć se definiše kao skup činilaca koji omogućavaju jednoj zemlji da princiđi drugu – za realiste, oružje i vojni kapaciteti (vojna moć) predstavlja najvažniji činilac u tome, koja će država pobediti u sporu.

Drugi svetski rat, kao i raniji ratovi između velikih sila, utro je put za transformaciju svetske politike. Saradnja saveznika posle rata radi stvaranja nove međunarodne organizacije, kojom bi se upravljalo posleratnim međunarodnim poretkom, dovela je do stvaranja UN. Svrha Šaveta bezbednosti bila je da garantuje da će sve dominantne države biti zajednički odgovorne za očuvanje mira.

Nakon rata, SAD i SSSR ostale su jedine velike sile, koje su i dalje bile snažne, sa sposobnošću da nametnu svoju volju. Nažalost, u onome što je na kraju postao Hladni rat, Vašington i Moskva koristili su novostvorene UN ne za održavanje mira, nego za međusobno nadmetanje.

Lider i teoretičar komunizma Vladimir Iljič Lenjin opisao je zlu kob za koju je smatrao da se nalazi u osnovi dve ideološki suprotstavljene strane – pro-ročanski, ona se i ostvarila – kada je predviđao: „Sve dok postoje kapitalizam i socijalizam, ne možemo živeti u miru; na kraju će pobediti jedan ili drugi – pogrebna pesma pеваće se ili socijalizmu ili svetskom kapitalizmu.”²⁰

Međunarodni sistem iz 1945. (formiranje Ujedinjenih nacija), kao i onaj prethodni iz 1919. (osnivanje Lige naroda) bio je kompetitivan, a karakterisali su ga destruktivni konflikt, težnje ka ekspanziji i eskalaciji, često nezavisno od specifičnih uzroka, a u osnovi tih impulsa nalazili su se kompetitivan proces (trka u naoružanju i ekonomskom prestižu), pogrešne predstave i predrasude.²¹ Liga naroda se i raspala pod teretom svetske ekonomske recesije i nemoći da se nosi sa izazovima narastajućeg nacionalizma, a Ujedinjene nacije umesto jačanja imaju tendenciju slabljenja uticaja na međunarodne odnose i očuvanje mira u svetu.

6. Izrastanje SAD u nepričekanu supersilu XX veka – unipolarni „momenat”

U XX veku, nijedna zemlja nije tako odlučno i istovremeno tako ambivalentno uticala na međunarodne odnose kao Sjedinjene Američke Države.

Godine 1945, na kraju Drugog svetskog rata, Sjedinjene Države posedovale su takvu moć (u jednom trenutku oko 35 odsto čitave svetske privrede otpadalo je na Ameriku) da im je bilo predodređeno da postanu supersila.

Sjedinjene Države spadaju u zemlje koje snažno insistiraju i tvrde da su njihove sopstvene vrednosti univerzalno prihvatljive i da ih treba globalno primenjivati. Takođe su bile voljne i da se angažuju daleko izvan svojih gra-

²⁰ Č. Kegli, J. Vitkof, *Svetska politika*, Prometej, Beograd, str. 195.

²¹ M. Deutsch, “Conflicts: Productive and Destructive”, *Journal of Social Issues*, Vol. 25, 1969, January, pp. 7-41.

nica, čak i onda kada su stupale u saveze i preuzimale obaveze koje su po obimu i dometu bile bez presedana.

Sovjetski sistem vrednosti je decenijama ustupao pred američkim sistemom vrednosti. Razrušen u Drugom svetskom ratu i upućen da sopstvenim snagama obnovi svoju zemlju, životni standard u SSSR nije dostizao onaj u SAD, ali je u tehničko-tehnološkom smislu u određenim granama bio ispred SAD, kao što je, na primer, bilo istraživanje vaskonskih prostranstava i lansiranje Jurija Aleksejeviča Gagarina, prvog čoveka na putu u kosmos.

Između Istoka i Zapada, američkog i sovjetskog modela narodi sveta su sa njali ostvarenje „iskonskog sna o demokratiji i slobodi“. Amerikanci su tvrdili da su garant ispunjenja tzv. „američkog sna“, a Sovjeti su tvrdili da su garant „ravnopravnosti“, dok su Evropljani sa ponosom isticali civilizacijsko dostignuće Francuske buržoaske revolucije (uspostavljanje republike i tri ključna principa slobode, bratstva i jednakosti – *liberte, fraternite, egalite*) i isticali da se jedino oni istinski bore za univerzalni cilj i težnju svakog politički svesnog građanina.

Tužna činjenica je, da je kroz celu istoriju civilizacije, od perioda pre robovljenja do današnjih dana, istorija naše civilizacije – istorija sukoba.

U međunarodnom poretku, nažalost, zemlje češće slede sopstveni nacionalni interes, nego opšti interes čovečanstva i uzvišene principe, i češće se nadmeću, nego što sarađuju.²²

OSNOVNE KARAKTERISTIKE SUPERSILA SSSR-SAD (1945–1973)	
SSSR	SAD
Društveno uređenje: socijalistička zemlja	Društveno uređenje: kapitalistička zemlja
Parlamentarni sistem: jednopartijski sistem (liderska partija KPSS)	Parlamentarni sistem: višepartijski sistem (liderske partije Republikanska i Demokratska)
Privredni sistem zasnovan na: centralno-planskoj ekonomiji	Privredni sistem zasnovan na: kapitalističkoj tržišnoj ekonomiji
Spoljna politika: lider Istočnog bloka zemalja	Spoljna politika: lider Zapadnog bloka zemalja
Međunarodni angažman: vrši grupisanje ideološki srodnih zemalja u ekonomske i vojne alijanse	Međunarodni angažman: vrši grupisanje ideološki srodnih zemalja u ekonomske i vojne alijanse
Status u OUN: osnivač – stalni član Saveta bezbednosti	Status u OUN: osnivač – stalni član Saveta bezbednosti
Vojna snaga: ima atomsku bombu	Vojna snaga: ima atomsku bombu

²² Č. Kegli, J. Vitkof, *Svetska politika*, op. cit.

7. Nadnacionalni akteri

Brojni primeri iz političke prakse i relativno obimna literatura o interakciji država mogu se smatrati dovoljnom osnovom da se izvedu i određene generalizacije za teorijsko proučavanje i promišljanje. Razvoj ideje o međunarodnoj saradnji kroz stalne ustanove može se pratiti u delima brojnih srednjovekovnih i novovekovnih mislilaca: od Pjera Diboa (1250–1323) do Žan-Zaka Rusoa (1712–1778) i Emanuela Kanta (1724–1804). Prvobitno usmerena očuvanju bezbednosti i organizovanju mira ona se u XIX veku bavi stvaranjem stalnih koordinacionih središta radi olakšavanja onih društvenih delatnosti, koje su prevazilazile državne granice.

Međunarodni mirovni pregovori, sa obeležjima postepenog prihvatanja višestrane diplomatije (Minster-Osnabrik 1648, Sremski Karlovci 1698) dobili su na Bečkom kongresu 1814–1815. instrument za stabilizaciju evropskog poretka, uzdrmanog napoleonovskim ratovima. On je po broju učesnika, značaju donetih odluka, obimu političkih, socijalnih i ekonomskih pitanja, kojima se bavio, i načinu rada prva međunarodna konferencija.²³

Sile učesnice, Velika Britanija, Rusija, Austrija i Pruska formirale su četvorni savez sa uverenjem da je njihov „Evropski koncept“ dužan da kaže poslednju reč o svakom značajnijem pitanju na kontinentu. Skupovi evropskih sila posle raspada saveza za rat protiv Francuske, održavani su prema potrebi do početka Prvog svetskog rata, čije izbijanje je ukazalo na potrebu postojanja stalne organizacije, u kojoj bi se redovno i efikasno raspravljalo o svim spornim pitanjima.

Širi svetski skupovi imali su začetak u Haškim mirovnim konferencijama 1899. i 1907. koje su se bavile utvrđivanjem opšteg dobra i načina njihove zaštite i unapređivanja. Uspešne u kodifikovanju pravnih normi (rešavanje sporova, humanizacija rata), nisu donele značajnija politička rešenja, posebno u pogledu razoružanja, zbog čega su bile sazvane.

7.1. Osnivanje i raspad Društva naroda pred Drugi svetski rat

Posle svetske katastrofe u Velikom ratu 1914–1918. velika ideja stalne svetske organizacije, povezana sa zabranom upotrebe sile u odnosima među državama i sa sankcijama protiv napadača, našla je odraza u Društvu naroda, osnovanom 1919. godine. Tokom dvadesetogodišnjeg postojanja nije uspela da očuva mir, jer je bila prinuđena na kompromise zbog nespremnosti velikih sila da se priklone ideji kolektivne bezbednosti.

Preovlađujući osećaj zbumjenosti usred haosa doveo je do velike neizvesnosti i nepoverenja. Sporazumi koji su regulisali ciljeve, strategiju i obaveze, i kojima su se upravljali Saveznici počeli su da blede već kada je pobeda bila na vidiku. Pobeda je samo uvećala sve veće uzajamno nepoverenje velikih sila u namere onih drugih u uslovima loše definisanih granica, promenjenih naklonosti, vakuma moći i ekonomске propasti.

²³ V. Dimitrijević, O. Račić, *Međunarodne organizacije*, Svremena administracija, Beograd, 1978.

7.2. Osnivanje Organizacije ujedinjenih nacija nakon Drugog svetskog rata

Ideja o osnivanju Ujedinjenih nacija nastala je u vreme svetskog sukoba, započetog izbijanjem Drugog svetskog rata, kada je misao o miru i sreći, koji se nude čovečanstvu, bila jedina uteha za 110 miliona ljudi na bojnom polju. To se nije moglo očekivati u okrilju ideološki isključivog Društva naroda, koje je izgubilo ravnotežu pred zahtevima sila Osovine za svetskom moći. U sastavu Društva naroda nisu se nalazile SAD i SSSR, koje su imale posebno značajnu ulogu u koaliciji, formiranoj protiv fašističke Nemačke, i stvaranju planova za posleratnu saradnju, očuvanje mira, slobode, ravnopravnosti i ljudskih prava.

Ujedinjene nacije stvorene su kao univerzalna međunarodna organizacija svih miroljubivih država na osnivačkoj skupštini u San Francisku od 25. aprila do 26. juna 1945. godine, kojoj su prisustvovale delegacije 50 zemalja.

Predlog osnivačke Povelje pripremili su četiri vodeće savezničke sile SSSR, SAD, Velika Britanija i Kina na konferenciji u Dambarton Oksu.

Prema Povelji, koja je stupila na snagu 24. oktobra 1945. njen osnovni zadatak je:

- osiguranje svetskog mira i bezbednosti;
- razvijanje prijateljskih odnosa između naroda na osnovu uvažavanja principa jednakih prava i samopredeljenja naroda;
- postizanje međunarodne saradnje u rešavanju međunarodnih problema ekonomskog, socijalnog, kulturnog ili humanitarnog karaktera i unapređivanje i podsticanje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve; i
- funkcionisanje u ulozi centra za usaglašavanje delovanja svih naroda na postizanju ovih zajedničkih ciljeva.

Radi ispunjavanja ovog cilja, Povelja Ujedinjenih nacija usvojila je kao svoja opšta načela savremenog međunarodnog prava, na kojima počiva rad većine postojećih međunarodnih organizacija. Takva su načela suverene jednakosti članica, savesnog ispunjavanja obaveza preduzetih na osnovu Povelje, pomaganje Organizaciji i zabrana mešanja Organizacije u pitanja, koja se nalaze strogo u okviru unutrašnje nadležnosti svake države.²⁴

Iz posebnog karaktera Ujedinjenih nacija kao oruđa kolektivne bezbednosti proističu zabrana upotrebe i pretnje silom, dužnost rešavanja sporova mirnim putem i ovlašćenja organizaciji da nastoji da se i nečlanice ponašaju u skladu s nabrojanim načelima, ukoliko je to potrebno zbog održavanja međunarodnog mira i bezbednosti.

Uprkos tome, zemlje članice često nisu poštovale zahtev da „svoje međunarodne sporove rešavaju mirnim sredstvima”, već su ga rešavale oružjem na bojnom polju. Pored toga, mnoge države članice intervenisale su u unutrašnjim ratovima zemalja koje nisu članice i naročito u poslednje dve decenije UN su bile suočene sa teškim izborom šta učiniti sa brojnim etničkim ili verskim građanskim ratovima.

²⁴ Kolektivna bezbednost je bezbednosni režim koji su stvorile velike sile i kojim su postavljena pravila za održavanje mira, na osnovu principa, da će akt agresije bilo koje države naići na kolektivni odgovor ostalih.

Pravo na suverenitet i političku nezavisnost mora se u potpunosti poštovati i ono ne sme biti ugroženo nikakvim vojnim ili paravojnim aktivnostima, koje su zabranjene principima međunarodnog prava, naročito principom da se države u međusobnim odnosima moraju uzdržavati od pretnje ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti bilo koje države i principom nemešanja u stvari pod domaćom jurisdikcijom države.²⁵

Na kraju, konferencija u San Francisku se mora opisati kao odricanje od doktrine kolektivne bezbednosti kao osnove opštег, univerzalno primenjivog sistema upravljanja silom u međunarodnim odnosima. Doktrini je data samo ideološka podrška na rečima i planirano je da se ona učini efikasnom u slučajevima od relativno nezнатне važnosti. Ali nova organizacija je odslikala uverenje da koncept kolektivne bezbednosti nema realističku relevantnost za probleme koje postavlja sukob među glavnim silama.²⁶

Za članstvo u Ujedinjenim nacijama država treba da ispunjava dva uslova: da bude miroljubiva i da je sposobna i voljna da izvršava obaveze po Povelji. Odluku o priјemu donosi Generalna skupština na predlog Saveta bezbednosti.

Po pravilu svaka suverena država koja prihvata dokumente i principe UN može postati njena članica, ali velike sile su često dopuštale da interesi realpolitike diktiraju koje će države biti primljene u članstvo.

Tokom Hladnog rata, i SAD i Sovjetski savez sprečavali su zemlje bliske protivniku da se učlane, a iz tog perioda datira još uvek nerešeno pitanje Tajvana. Pošto Kina insistira da Tajvan nije nezavisna država nego pobunjenička provincija, Tajvan ne može da se pridruži svetskoj organizaciji. Slične prepreke stoje na putu priјema Palestine u UN proglašenjem njene državnosti.²⁷

Do sukoba interesa dolazi usled neslaganja do koga često dolazi u međunarodnim odnosima zbog inkompatibilnosti interesa.

Procesom priјema od početka su upravljali politički sukobi, koji pokazuju stepen u kome organizacija odslikava odnose pet velikih sila, koje su ih stvorile i vladale njima kroz mehanizam veta u Savetu bezbednosti. Zbog stava velikih sila za vreme Hladnog rata politička opredeljenost bila je ispred ovih merila. U takvim okolnostima Kina, kao osnivač i velika sila, ostala je van organizacije, jer je posle revolucije, zalaganjem SAD, dugo održavana fikcija da su predstavnici poraženog režima na Tajvanu njeni legitimni predstavnici. Tek kada je ovaj problem sa Saveta bezbednosti, gde je Tajvan imao pravo „veta”, iznet pred Generalnu skupštinu, uspostavljena su prava Kine kao legitimnog predstavnika u Ujedinjenim nacijama.

Države oslobođene od kolonijalnog ropstva primane su u članstvo odmah po podnetoj molbi. Tako je njihov broj od 51 države potpisnice Povelje porastao do 148 država 1976. godine.

Posle dugogodišnje primene džentlmenskog sporazuma da se van Ujedinjenih nacija drže podeljene države došlo je do probroja: u članstvo Organizaci-

²⁵ New York Times, May 11, 1984, p. 8.

²⁶ Inis L. Claude Jr. "The Balance of Power Revisited", *Review of International Studies*, 15 (January), 1989, p. 77–85; *Power and International Relations*, New York, Random House, 1962.

²⁷ Č. Vitkof, J. Kegli, *Svetska politika*, str. 228–229.

je primljene su istovremeno DR Nemačka i SR Nemačka. Od podeljenih zemalja tada je ostalo otvoreno pitanje Vijetnama, zbog američkog veta, i Koreje. Van organizacije Ujedinjenih nacija bile su neke patuljaste države. Od neutralnih država Austrija je stupila u članstvo, a Švajcarska je tada smatrala da ne bi mogla da ispunjava svoje obaveze.

Usitnjavanje – atomizacija međunarodnih aktera – integracija razvijenih i dezintegracija zemalja u razvoju trend je savremenih transformacionih procesa u svetu.

Došlo je do promene članstva Ujedinjenih nacija 1945–2005. godine. Brojnost članova UN prolazila je kroz periodične skokove počev od 51 države 1945. godine na 190 država 2003. godine kada je primljena Švajcarska – dok je sledeća novoprimaljena, odnedavno nezavisna država Istočni Timor (2005. godine primljena kao 208. suverena država na svetu). Tokom gotovo šest decenija ekspanzije, Ujedinjene nacije su sve više uključivale zemlje Globalnog juga. Ova promena je uticala na interes i pitanja kojima se UN bavi, šireći globalnu agendu od prioriteta velikih sila na Globalnom severu na pitanja značajna za teme u razvoju Globalnog juga.²⁸

Ograničenja UN možda proističu iz načina na koji su organizovane za svoje ambiciozne i dalekosežne ciljeve. Savet bezbednosti je jedan od šest osnovnih organa uspostavljenih Poveljom UN; ostali su Generalna skupština, Ekonomski i socijalni savet, Starateljski savet, Sekretarijat i Međunarodni sud pravde. U Generalnoj skupštini, jedinom organu u kome su zastupljeni svi članovi, odlučuje se po većinskom principu, pri čemu nijedna država nema pravo veta.

Generalna skupština ima najširu nadležnost, ali ne i odgovarajuća ovlašćenja, jer može da donosi isključivo preporuke. Od svih pitanja, kojim može da se bavi, izuzeta je rasprava o zaštiti mira i bezbednosti sve dok se ona nalazi na dnevnom redu Saveta bezbednosti.

Odnosi pet stalnih članica Saveta bezbednosti: Ruske Federacije, SAD, Kine, Velike Britanije i Francuske, su turbulentni i veoma delikatni. U radu Saveta bezbednosti prisutna je činjenica da sve velike sile iz 1945. nisu to ostale i kasnije, dok je u međunarodnim odnosima došlo do ekonomskog i političkog uspona država koje su bile poražene 1945., kao što su Nemačka i Japan, i promene odnosa snaga. Postoji, dakle, inicijativa Indije i Brazila uz Japan i Nemačku za proširenje petorke stalnih članica SB za još četiri članice.

Loši odnosi između stalnih članova (istorijski gledano, pre svega SSSR i SAD) parališu rad Saveta. Veto je upotrebljen više od 230 puta, čime su zaustavljene akcije oko jedne trećine rezolucija Ujedinjenih nacija. S druge strane njegov dobar rad je posledica sporazuma dveju super sila na osnovu ravnoteže, pa Savet bezbednosti prestaje da bude garant kolektivne bezbednosti. Blago rečeno, dostignuća UN u postizanju mira tokom Hladnog rata bila su, u najboljem slučaju, skromna.

Savet bezbednosti (od 15 članova) osnova je sistema kolektivne bezbednosti Ujedinjenih nacija, shvaćene u primarnom smislu regulisanja međunarodne upotrebe sile. Izbor 10 nestalnih članova Saveta bezbednosti u Generalnoj skup-

²⁸ United nations Membership, 2005.

štini nije sasvim sloboden, jer je unapred određen regionalni sastav. Pošto su u Evropi dati politički, a ne geografski regioni, Jugoslavija je često gubila priliku da bude izabrana, jer geografski jeste istočnoevropska zemlja, ali nije članica „socijalističkog lagera“. Pored zadataka da deluje brzo, odlučno i s potrebnim autoritetom, Savet bezbednosti mora da obezbedi i direktorijum velikih sila i ne naruši njihovu ravnotežu. On ima pravo da u ime Ujedinjenih nacija primenjuje prinudu ili odobri njenu primenu u međunarodnim odnosima. Privilegovan položaj pet stalnih članova (velike sile osnivači) ogleda su u pravu „veta“ (svaki predlog može biti odbijen na osnovu njihovog glasa protiv).

Očekivanja od Saveta bezbednosti su protivrečna, pa ni rešenja nisu mogla biti potpuna. Postoji potpuni nesklad u tome da se sistem kolektivne bezbednosti za sve članice Ujedinjenih nacija pomiri sa ravnotežom između petočlane elite. „Nemogućnost da se protiv volje stalnog člana donese odluka Saveta bezbednosti sprečila je, s jedne strane, donošenje odluka koje bi, s obzirom na moć njima suprotstavljenih država, bile neostvarljive, pa čak i opasne, ali je s druge strane – dovela dотле da Savet bezbednosti deluje stalno se krećući između dve opasne krajnosti.“

Zbog toga se Velika Britanija i Francuska veoma uzdržljivo služe mogućnošću da negativnim glasom spreče donošenje odluke, jer Ujedinjene nacije nalaže mogućnost da drugim sredstvima sprovedu suštinski istovetnu odluku. SAD kao najodlučniji pobornik povlašćenog položaja Velikih sila, dugo nije morao da pribegava pravu veta, jer je mogao da računa da će većina uvek glasati u njihovu korist. Promena je nastala sa porastom uticaja nesvrstanih zemalja, koje su, u jednom trenutku, sa socijalističkom činile većinu u organima Ujedinjenih nacija, pa su SAD pribegavale ovom svom pravu, kao u slučaju prijema u članstvo NR Angole i Vijetnama i sl. Tadašnja glasačka nadmoć SAD i saveznika u odnosu na SSSR, koji je bio u poziciji da protivnim glasom onemoćava odlučivanje, donosila mu je propagandističku prednost.

Ustrojstvo i način odlučivanja u Savetu bezbednosti doprinose očuvanju autoriteta odluka i univerzalnosti organizacije, ali stalnim članovima i onima između njih, koji nemaju stvarne moći, daju u ruke oružje koje se može upotrebiti upravo radi daljeg slabljenja kolektivne bezbednosti.

Saveznici stalnih članova mogu se agresorski ponašati znajući da će odluka, kojom se osuđuju, biti sprečena glasom njihovog zaštitnika. Ovakom podrškom, koja ništa ne košta, velike sile mogu pridobijati i nove prijatelje, što može ići na ruku spoljopolitičkim avanturama vlada malih i srednjih zemalja.

Zaključak

Generalna skupština ima ovlašćenja da raspravlja o pitanjima mira i bezbednosti, ali je njeno pravo da rešava pojedinačne slučajeve supsidijarno u odnosu na Savet bezbednosti.

Paraliza Saveta bezbednosti paralizuje celu organizaciju. Mogućnost prevazilaženja ove prepreke stvorena je podrškom jedne supersile. Savet bezbednosti je 1950. proglašio Severnu Koreju za napadača i pozvao članice Ujedinjenih nacija da joj se suprotstave, zahvaljujući tome što je sovjetski de-

legat bio odsutan u znak protesta protiv prisustva kineskog delegata sa Formoze. Zahvaljujući ovoj okolnosti, većina u Generalnoj skupštini usvojila je 1950. rezoluciju „Ujedinjeni za mir”, prema kojoj se Generalna skupština može u roku od 24 sata pozvati na hitno vanredno zasedanje na zahtev većine članica ili proceduralnom odlukom Saveta bezbednosti, koja ne podleže „vetu”. Rezolucija je pored osnovne namene mogla biti upotrebljena da bi se prevazišle loše posledice „veta” uopšte. Rezolucija je olakšala Generalnoj skupštini preduzimanje pojedinih pitanja i omogućila da preporuči rešenja, koja će zavisiti od dobrovoljne podrške članica, a nije joj dala jača ovlašćenja koja bi je približila onim predviđenim za Savet bezbednosti.

I danas, pred sistemom UN stoje brojni izazovi koji stavljuju na test osnovne postulate Povelje UN. Jedan od takvih izazova za sistem UN bilo je protiv-zakonito bombardovanje Jugoslavije 1999. godine, kao i problem zaštite osnovnog ljudskog prava na život i kretanje Srba i nealbanskog življa u južnoj srpskoj pokrajini Kosovu i Metohiji. U tom smislu, uzimajući u obzir sve relevantne globalne promene u okruženju, kao i novu svetsku politiku, njene trendove i transformacije, sve izvesnija je i nužna reforma ove mirovne organizacije.

Bibliografija

1. Deutsch, Karl W., *France, Germany and the Western Alliance*, Charles Scribner's Sons, New York, 1967.
2. Deutsch, Karl W., *The Analysis of International Relations*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1968.
3. Deutsch, Karl W., "The Impact of Communications upon International Relations Theory", u: Said, Abdul (ed.), *Theory of International Relations: The Crisis of Relevance*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1968.
4. Dimitrijević, V., „Eksperimentalna igra i simulacija u izučavanju međunarodnih odnosa“ (Experimental Games and Simulations in International Relations Studies), *Međunarodni problemi* (International Problems), 3, 1968.
5. Dimitrijević, V., Stojanović, Radoslav, *Osnovi teorije međunarodnih odnosa (The Fundamental Theory of International Relations)*, Službeni list SFRJ (The Official Gazette of SFRY), Beograd, 1977.
6. Durocalle, J. B., "L'Etude des relations internationales", *Revue Francaise de science politique*, 4, 1952.
7. Van Dyke, Vernon, *International Politics*, Appleton-Century-Crofts, New York, 1957.
8. Huntington, Samuel P., *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven, 1968.
9. Machiavelli, Nicolo, *Vladalac (The Ruler)*, Beograd, Rad, 1964.
10. Kissinger, Henry, *Diplomacy I, II*, srpsko izdanje, Verzalpress, Beograd, 1999.
11. Simeunović, D., *Novi svetski poredak i nacionalna država (New World Order and National State)*, Ferko, Beograd, 1997.

Ljiljana NIKŠIĆ, Ph.D.

SUPREMACY OF GREAT POWERS FROM THE ASPECT OF POLITICAL THEORY AND WORK OF UN

ABSTRACT

Political theory is trying to explain, from understandable level of abstractedness, all political phenomena enabling research and establishment of all relevant facts related to political phenomena as well as all principles, which rule in this sphere of social reality that is considered political sphere. That overall and complete approach to the subject of political science is the first characteristic of theory of politics. The second characteristic of theory of politics is updating. Political theories are specifically divided into those, which belong to history, and those, which have the status of contemporary that is combined to depict the phenomenon of supremacy in politics. Unlike political theory, which is first founded on facts and only then on hypothesis, political philosophy is based on moral religious and meta-physical values that are outside of the political reality.²⁹

Key words: supremacy, political theory, national, supranational factors, peace organizations.

²⁹ Prof. dr Dragan Simeunović, *Teorija politike – osnovi političkih nauka*, op. cit., str. 64.

UDK: 327:339.92

Biblid 0543-3657, 64 (2013)

God. LXIV, br. 1149, str. 97–110.

Pregledni članak

Primljen: 14. januar 2013.

Dr Slobodan NEŠKOVIĆ¹

Sredstva međunarodne politike sa posebnim osvrtom na ekonomske resurse

SAŽETAK

Subjekti međunarodne politike, prvenstveno države, upotrebljavaju širok konglomerat sredstava radi sproveđenja spoljnopolitičkih ciljeva. Izbor sredstava u okviru procesa donošenja odluke je opredeljivanje za delatnost koja postojeću situaciju u međunarodnoj zajednici treba da promeni u svrsi vlastitih koncepcija. Većina spoljnopolitičkih akcija planira se i realizuje u saradnji sa određenim akterima, s obzirom na to da postoji njihova međuzavisnost na globalnom nivou. U radu se razmatraju najvažnija sredstva u međunarodnoj politici sa akcentom na ekonomske resurse. Autor ukazuje na fenomen ekonomskog ratovanja kao esencijalnog sredstva u savremenoj međunarodnoj konstelaciji.

Ključne reči: međunarodna politika, sredstva, ekonomski resursi, tržište, ekonomsko ratovanje.

Uvod

Međunarodni odnosi označavaju kompleksno područje društvenih odnosa koji se najčešće shvataju kao političko-strategijske relacije između suverenih država i ostalih subjekata međunarodne zajednice. Polazeći od činjenice da je međuzavisnost država jednako značajna kao i njihova nezavisnost, prisutne su prekogranične transakcije u svim vidovima. Pri tome, esencijalnu važnost imaju politički, ekonomski i bezbednosni aspekti spoljnopolitičkog delovanja aktera na globalnom planu.

Međunarodna politika predstavlja užu oblast međunarodnih odnosa, podrazumevajući politički kontekst angažmana subjekata međunarodnih odnosa. To je rezultanta spoljnopolitičkog delovanja država i ostalih subjekata međunarodne zajednice u funkciji ostvarivanja projektovanih

¹ Dr Slobodan Nešković, vanredni profesor Fakulteta za ekonomiju i inženjerski menadžment, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu. E-mail: slobneskovic@gmail.com.

ciljeva. Kao deo nauke o međunarodnim odnosima, međunarodna politika predstavlja specifičnu akademsku disciplinu koja se tek poslednjih decenija koncipira u teorijskom i praktičnom smislu.

Fenomen međunarodne politike razmatra se kroz implementaciju različitih projekata koje u međunarodnom sistemu sprovode raznovrsni nacionalni, međunarodni i transnacionalni subjekti. Oni upotrebljavaju adekvatna sredstva koja su na raspolaganju za ostvarivanje ciljeva, odnosno odluka relevantnih činilaca. Po prirodi to su spoljнополитичка sredstva, čija primena prouzrokuje promenu aktuelnog stanja i utiče na ponašanje ostalih aktera međunarodnih političkih odnosa. Kompetentni društveni faktori vrše izbor najoptimalnijih sredstava radi efikasne realizacije definisanog nastupa u međunarodnom ambijentu.

Sredstva u međunarodnoj politici obuhvataju delatnosti, akcije i postupke različite suštine, pri čemu su uglavnom agresivnog karaktera. Ograničenja pri izboru sredstava za ostvarivanje međunarodnopolitičkih ciljeva manifestuju se tako što su neka od tih ciljeva necelishodna, druga nedozvoljena a treća nedostupna. Određena dokumenta međunarodnog prava sprečavaju primenu nehumanih akcija i postupaka, što se u praksi ne primenjuje. Svedoci smo vođenja ekonomskog rata, gde kreatori Novog svetskog poretku na čelu sa SAD koriste naj sofisticiranija sredstva u svrši obezbeđivanja kompetitivne prednosti na međunarodnom tržištu.

Sredstva međunarodne politike

Sredstva međunarodne politike obuhvataju delatnosti i akcije usmerene na realizaciju spoljнополитичkih ciljeva država i drugih subjekata međunarodne zajednice.² Sredstva delimo na:

- sredstva u suštinskom smislu;
- sredstva u materijalnom smislu; i
- sredstva u formalnom smislu (kombinacija prethodne dve grupe).

Sredstva u suštinskom smislu obuhvataju:

Ubeđivanje – sredstvo kojim jedan subjekt nastoji da drugoga uveri da treba da se ponaša onako kako to prvom subjektu odgovara, uz isključivo korišćenje razloga, tj. argumenata.

Cilj ubedivanja jeste da se stvori uverenje kako je to ponašanje opravdano i ispravno. Traženo ponašanje može biti u skladu sa pravom, moralom, religijom ali se može objasniti i sopstvenim interesom strane koja se ubeduje. Ono je jeftino i bezopasno sredstvo, omiljeno i rasprostranjeno.

Obećanje – stavljanje u izgled koristi drugom subjektu ako se bude ponašao na željeni način. Razmena obećanja je svakodnevna pojava u međunarodnim odnosima povezana sa načelom uzajamne koristi. Karakterističan oblik u kojem se ona utvrđuje jeste međunarodni ugovor, u

kojem se subjekti obavezuju da će se ponašati na opisan način, ali se češće oslanjaju samo na reč šefa strane države ili vlade. Da bi obećanje bilo uspešno mora biti korisno, ostvarljivo i uverljivo. Za obećanje je bitno i poverenje koje se gradi i ruši sopstvenom praksom, kulturne razlike, i razlike društveno-ekonomskog sistema.

Pretnja – stavljanje u izgled štete za drugog subjekta ako se ne povinuje zahtevu pretioca. Ona može biti u obliku primoravanja ili odvraćanja. Klasičan, visoko formalizovan i pravno priznat oblik pretnje je ultimatum, gde se pretilo upotrebom oružane sile (ratom), ukoliko se druga strana ne ponaša na željeni način. Manje formalan način jeste npr. uskraćivanje podrške na međunarodnim konferencijama, ukidanje carinskih i drugih privilegija, ekonomske pomoći. Da bi bila uspešna, pretnja mora biti stvarna (da postupci kojima se preti zaista mogu da štete drugoj strani), ostvarljiva (pretilac treba da učini ono što najavljuje, inače će pretnja biti prazna), uverljiva (teško je proceniti hoće li pretilac ostvariti pretnju jer za njega takođe ona ima cenu).

Nagrada – sastoji se u postupcima povoljnim po drugog subjekta, preduzetim sa namerom da se oda priznanje njegovom prošlom ponašanju i tako podrži da nastavi s njim.

Nagrada ima i dejstvo prečutnog obećanja budućih nagrada, te nagrađivač očekuje da će odlučiocu nagrađenog subjekta prilikom donošenja budućih odluka uzimajući u obzir interes nagrađivača u očekivanju njegove „zahvalnosti”. Ona po pravilu ne sadrži upotrebu sile i pritisak. Zbog toga se smatra da uzajamno nagrađivanje može da bude jedini izlaz za krajne zategnute situacije. To je, u stvari, razmena gestova kao pokazivanje dobre volje za primenu drugih sredstava: kad npr. jedna strana oslobodi uhapšene državljane druge, a druga povuče trupe sa granice.

Kazna – je nanošenje štete subjektu koji se nije ponašao po volji kaznitelja. Razlozi za kažnjavanje mogu biti traženje zadovoljenja i osveta, ali jedini razuman razlog je nastojanje da se neželjeno ponašanje izmeni. Kazna treba da posluži opštim interesima onda kada ima prirodu pravne sankcije zbog kršenja međunarodne norme. Prirodu kazne imaju samo *retributive* sankcije, a ne one *restitutive* koje se sastoje u ništenju posledica kršenja norme, povraćaju u pređašnje stanje ili naknadi štete. Restitutivne su one o kojima odlučuje Međunarodni sud pravde, kao i reparacije, koje predstavljaju naknadu ratnim operacijama nanete štete, koju treba da pruži strana koja je izazvala rat. Danas, restitutivnim sankcijama raspolažu međunarodne organizacije. Savet bezbednosti UN može kazniti svaku državu.

Prinuda – sredstvo koje se razlikuje od ostalih po tome što isključuje opredeljenje subjekta na koga je primenjeno, on se ne navodi na željeno ponašanje nego ga na to primorava prinuditelj. U stvari, prinuda je kombinacija neposrednog fizičkog pritiska s teškim pretnjama, sračunatim na to da subjekte potpuno onesposobi za otpor.

Zbog toga granice između prinude i teške pretnje i kazne nema. Iako međunarodno pravo zabranjuje primenu sile, nje u međunarodnim odnosima svakako ima i ona je nužni pratalac međunarodnih odnosa. Prema

nekom shvatanju prinuda se koristi slobodno između subjekata, dok je unutar države zabranjena i onemogućena postojanjem vrhovnog autoriteta, koga pak u međunarodnoj zajednici nema. Prinuda je uspela ako posle izvesnog vremena suprotna strana, u suštini nepromenjena, pristane na zahteve koje u početku nije prihvatile. U novije vreme, cilj primene prinude sve češće je ideoološki, i sastoji se u težnji da se promeni društveno uređenje napadnute zemlje i pogled na svet njenog stanovništva. Ovo je oblik intervencije. imaju veliku količinu moći.

Sredstva u materijalnom smislu (posrednici) su:³

Ljudska bića – su osnovni posrednici u primenjivanju spoljnopolitičkih sredstava. Bez njih su ova sredstva mrtva, a ostali posrednici su samo oruđa kojima oni rukuju. Pored samih odlučilaca, koji mogu učestvovati i u primenjivanju odluka, npr. pregovarači, posrednici mogu biti ljudi koji su u službi subjekta ili oni koji to nisu (državni službenici).

Materijalna sredstva – koja služe kao posrednici veoma su raznovrsna. Tu spadaju naprave za komuniciranje, kojima se prenose poruke na daljinu. Naročito su karakteristična oružja, municija, transportna sredstva, pomoću kojih se uglavnom ostvaruje prinuda, ali se njima može pretiti i obećavati. Takođe, ovde spadaju i sirovine, industrijski proizvodi, kapital.

Nematerijalna dobra – obuhvataju sadržaje koji se prenose jezikom ili drugim znakovima i preko ljudi ili materijalnih oruđa. To su: pojmovi, simboli, moralna, pravna pravila, verske dogme, znanja, pronalasci, patenti, licence. Najčešće se koriste za ubedivanje, a moguće ih je koristiti i radi pretrpe i nagrađivanja.

Sredstva u formalnom smislu obuhvataju:

- a) **postupke vezane za komuniciranje** – pregovaranje, propaganda, psihološki rat i subverzija;
- b) **postupke vezane za privredu** – carine, kvantitativna i kvalitativna spoljnotrgovinska ograničenja, monopol država, zabrana uvoza i izvoza, ekonomski pomoći; i
- c) **postupke vezane za prinudu** – zastrašivanje, pojedinačni akti nasilja (terorizam, sabotaža, diverzija), oružana intervencija, rat.

Kao što je i bio plan, temu ćemo da razradimo, dobar uvod smo već napravili, a sada ćemo reći poneku reč i o konkretnim sredstvima, ali se nećemo zadržavati već ćemo staviti akcenat na suštinu, a to je u ovom radu ekonomski potencijal kao i propaganda.

Vratićemo se na prethodnu podelu. *Sredstva – postupci vezani za komunikaciju* su:

- **pregovaranje** – sastoji se u slanju poruka odlučiocima, u cilju da se navedu na donošenje odgovarajućih odluka. Pregovaranje je razmena predloga, zahteva, obaveštenja, argumenata i pitanja neposrednim komuniciranjem.

³ S. Nešković, „Ekonomski špijunaža u savremenoj međunarodnoj konstelaciji“, *Ekonomija – teorija i praksa*, broj 1, FIMEK, Novi Sad, 2011, str. 109.

U modernoj državi, pregovaranjem se bave posebno obučeni ljudi, zato se zove diplomacija, jer su diplomatе najčešći pregovarači. Zatim, pod diplomatijom se podrazumeva skup profesionalnih službenika za održavanje međunarodnih odnosa i sve što oni rade;

- **propaganda** – ali pošto je to praktično tema, o tome više kasnije;
- **psihološki rat** – je vrsta propagandne akivnosti koja ili teče uporedo sa ratom ili treba da ga zameni. To je agresivna propaganda koja treba da smrvi moral protivnika, a kod sopstvenog naroda pobudi mržnju, osvetu i fanatizam. Cilj joj je da protivnik bude uništen i temeljno izmenjen, zato raspiruje rasizam, nacionalizam i insistira na produbljivanju sukoba;
- **subverzija** – skup delatnosti koje treba da podriju napadnuti subjekt međunarodnih odnosa i da dovedu do promene njegovog ustrojstva. Kada je reč o državi, teži se promeni društveno-političkog sistema ili bar obaranju vlade. Propagandna delatnost je ovde kombinovana sa oružanim akcijama ili s ekonomskim pritiskom. Karakteristično za ovu propagandu jeste oslanjanje na odane grupe unutar stanovništva, pomoću kojih se propaganda predstavlja kao unutrašnja a ne međunarodna. Takve grupe rasturaju letke, štampaju glasila. Ove grupe se isključivo ravnaju prema interesima stranog nalogodavca, pa se, kad njemu to zatreba, iznenada i umiruju.

Najznačajniji *postupci vezani za privredu* su:

- **carine** – su najstariji i najrasprostranjeniji način za regulisanje ekonomskih odnosa sa inostranstvom. Njih koriste sve države i on se svodi na posredne poreze koji se naplaćuju na robu koja prelazi tzv. carinsku granicu, koja se uglavnom poklapa sa državnom (osim kod carinske unije). Pod carinama se uglavnom podrazumevaju uvozne carine. Visina carine određuje se carinskom stopom za pojedine artikle, sadržanom u carinskoj tarifi. Carinsku stopu može odrediti sama država svojim aktima (autonomne), ili međunarodnim ugovorom (konvencionalne). Npr., sve članice GATT (generalni sporazumi o tarifama i trgovini) daju u načelu jedna drugoj status najpovlašćenije nacije. Diskriminacija robe iz određenih država je suština;
- **kvantitativna spoljnotrgovinska ograničenja** – regulišu količinu robe koja se može uvesti u jednu zemlju ili izvesti iz nje. Dok kod carina prelaz robe preko granice nikada nije ograničen (ali se sa visokim stopama postiže ograničenje), dotle kod ovih postupaka nema potpune slobode spoljne trgovine. Ova se ograničenja postižu sistemom kontigenata ili dozvola;
- **kvalitativna spoljnotrgovinska ograničenja** – mogu da olakšaju ili otežaju uvoz ili izvoz time što će se uticati na način plaćanja. Ovaj se uticaj, pre svega, ogleda u određivanju zvaničnog kursa nacionalne valute, koji može pogodovati uvozu (ako je valuta precenjena) ili izvozu (ako je potcenjena). Takođe, mogu se nametati standardi koje mnoge zemlje ne mogu dostići, poput ekoloških standarda;

- **spoljnotrgovinski monopol država** – postoji onda kada država nije samo regulator spoljne trgovine nego i njen nosilac. Državna preduzeća koja se bave izvozom i uvozom su državni organi kao i svi drugi. Kada se želi izvršiti pritisak na drugu državu, državno preduzeće će jednostavno odbiti da uđe u posao ili odustati od ugovorenog posla. Potpuni monopol države karakterističan je za zemlje socijalizma;
- **zabrana uvoza i izvoza** – umesto da se otežava, ograničava, uvoz i izvoz se može odlukom državnih organa izričito zabraniti. Ako je zabrana opšta, za njenog trajanja nema nikakvog uvoza ni izvoza određenog artikla. Ovakva je zabrana obično uslovljena ekonomskim ili drugim unutrašnjim potrebama. Kad je zabranjen izvoz samo za jednu, reč je o *embargu*, koji ima politički cilj da protivnika liši proizvoda koji su mu potrebni, da ometa razvoj i oslabi vladu, vojnu moć i sl. Zabrana uvoza iz određene zemlje naziva se *bojkotom*. Zabrane uvoza i izvoza zajedno, dovode do ekonomske blokade, najoštrijeg postupka iz ove skupine. Ona se upotpunjava i zabranom tranzita, kojoj su naročito izložene zemlje bez izlaska na more;
- **prodiranje na strano tržište** – spoljnopolitički ciljevi mogu se postizati i pojačanim prisustvom na tržištu zemlje na koju se želi uticati. *Damping* je prodaja robe na inostranom tržištu po ceni nižoj od one na domaćem, čak nižoj od cene koštanja. Damping je omiljeno sredstvo velikih preduzeća, jer na taj način mogu da zauzmu monopolistički položaj. Kada svaka konkurenca bude uništena, potrošači ostaju na milost i nemilost jedinom snadbevaču, koji tada podiže cene. *Izvozne premije* su nagrade koje država daje izvoznicama nekih vrsta roba;
- **ekonomska pomoć** – kao obećanje ili nagradu subjekti međunarodnih odnosa mogu stavljati drugima u izgled izvesne ekonomske pogodnosti. Kada te pogodnosti nisu simetrične, ekonomski neuravnotežene, može se govoriti o ekonomskoj pomoći u najširem smislu. Ekonomska pomoć se malo razlikuje od uobičajenog međunarodnog ekonomskog odnosa (krediti). Kod ekonomske pomoći jedna strana dobija ekonomsku korist, dok se druga strana lišava koristi ili nekog postojećeg dobra. Neekonomski ciljevi radi kojih se podnose ekonomske žrtve su: opšti ciljevi, vezani za celu međunarodnu zajednicu kao što je prevazilaženje jaza između razvijenih i nerazvijenih, i uži, posebni ciljevi, tj. da dajući pomoći hoće da za uzvrat dobiju neposredne političke koristi. Primer je Maršalov plan.

Navećemo sada i *postupke vezane za prinudu*:

- **zastrašivanje** – je pretnja upotrebot instrumenata za razaranje, tj. oružanom silom. Kao i kod svake pretrje, cilj treba da se postigne bez izvršenja, što daje strategiji zastrašivanja svojevrsna obeležja. Oružana sila je oduvek imala funkciju zastrašivanja, te se razvijala. Pronalazak nuklearnog oružja učinio je da zastrašivanje dođe u središte pažnje i da dominira odnosima između velikih sila. Njegove dve najvažnije karakteristike su: *razorno dejstvo* i *učinak* koji se može samo prepostaviti ali ne i u potpunosti predvideti. Nuklearno oružje poseduje mali broj država, ali se njima

pridružuje širi krug država koje raspolažu sposobnošću da ga proizvedu. Često se koristi u svrhe „zastrašivanja”, dostignuća se ne kriju već se saopštavaju protivniku kako bi delovali na njega. Ovakav odnos supersila stvorio je među njima ravnotežu koja se naziva „ravnoteža straha”.

Države koje se uzdaju u nuklearno zastrašivanje mogu se podeliti u dve grupe:

1. prvu grupu čine *države koje se uzdaju u sopstveni nuklearni potencijal*, koji se ne može porebiti sa ruskim i američkim. Ovde spadaju: Francuska, Velika Britanija, Švedska, Kina i Indija; i
2. *zemlje koje se oslanjaju na zaštitu moćnog saveznika* koji iznad njih drži „nuklearni kišobran”. Takve zemlje su se odrekle nuklearnog oružja, ili im je njegovo posedovanje onemogućeno, kao npr. bivšim silama osovine. Države nikada nisu sigurne da li će veliki saveznik postupiti prema svom obećanju i izvršiti pretnju, tj. da li je njegova pretnja dovoljno uverljiva za drugu stranu. U svetu se, inače, ne poštuje zabrana upotrebe sile i pretrje silom, pa su mnoge države upućene na to da radi odbrane svoje bezbednosti jačaju oružane snage, iako nemaju nameru da se na njih oslanjaju radi sprovođenja svoje redovne spoljne politike. Ovakve snage imaju dvostruku funkciju: one treba da odvrate napadača od upotrebe sile i da onemoguće njegov uspeh ako do primene sile ipak dođe (odvraćanje i odbrana);⁴

- **terorizam** – u širem smislu je napad na život i telo pojedinaca ili manje grupe ljudi s ciljem da se postignu političke promene. Ukoliko je cilj napada da se ukloni politički odlučilac, reč je o političkom ubistvu.

Ukoliko je žrtva napada politički manje značajna ili sasvim beznačajna, radi se o terorizmu u užem smislu, koji kao cilj ima izazivanje straha, panike i pometnje u široj vladajućoj grupi i u stanovništvu, i skretanje pažnje na prisustvo snage u čije ime istupaju teroristi, da ohrabri njihove saveznike i tako omogući postizanje ciljeva.

Teror je kada te postupke primenjuje država, tj. vladajuća klasa, ili njen deo koji u rukama ima državni aparat. Oni proganjaju političke protivnike i ugledne ljude koji bi to mogli biti.

Političko ubistvo koristi se kada postoji uverenje da izvesna uticajna ličnost ima odlučujući uticaj na spoljнополитичко odlučivanje, tako da se njenim uklanjanjem želi obustaviti određen kurs politike. Ukoliko vlada želi da ukloni neugodnog odlučioca u stranoj zemlji, ona će se najpre povezati s političkim grupama u njoj, koje su već sklone da izvrše atentat. Strani subjekti međunarodnih odnosa mogu inspirisati terorističke akte, podržavati ih i pomagati iz dva razloga:

- korišćenje terorista radi unošenja pometnje u državu čija se otporna moć želi oslabiti, ili čija se vlada želi svrgnuti. Npr. u pogodenoj zemlji postoji sigurno neki radikalni opozicioni pokret, koji se može osposobiti za

⁴ Ibidem, str. 110.

- terorističke akcije i one će se kasnije pripisati njemu. Tako se pokazuje da u državi postoji unutrašnji oružani otpor, a kriju se pravi pokretači; i – vezivanje za naddržavne subjekte. Njime se želi postići unutrašnji cilj ugrožavanjem opštег ili stranog dobra. Za ovakve terorističke akte tipične su otmice vazduhoplova, u kojima se putnici i posada drže kao taoci dok se ne ispune određeni zahtevi;
- **sabotaža** – sastoji se u uništavanju materijalnih dobara ili ometanju proizvodnih procesa s ciljem da se oslabi privredni potencijal i dovede do poremećaja u nacionalnoj privredi. Tako se mogu uništiti čitava postrojenja, pokvariti važne mašine, potrovati stoka, onemogućiti dovod vode, struje. Ona je najčešće uvod u druga sredstva. Iza akata sabotaže mogu stajati strani subjekti, posebno kada pripremaju otvoreni napad svojih oružanih snaga;
 - **diverzija**– slična je sabotaži, ali je prvenstveno usmerena na objekte od značaja za oružane snage. Diverzijom se smatraju napadi na utvrđenja, oružje, municiju, puteve, železnice, mostove, aerodrome. Usamljeni diverzantski akt približava se terorističkom delu, jer u prvom redu treba da deluje psihološki, pokazujući ranjivost oružanih snaga, koje su zaštitnik i simbol države. Za preuzimanje diverzantskih akcija potrebna je izvesna mera opremljenosti i pripremljenosti, koje ne poseduju male grupe, pa je pomoć inostranstva važnija i češća;
 - **oružana intervencija** – predstavlja najintenzivniji oblik intervencije, koji podrazumeva odašiljanje sopstvenih udruženih snaga u stranu državu da bi se nametnuo željeni politički ishod.

Glavni oblik oružane intervencije sastoji se u oružanoj pomoći strane države jednoj strani u unutrašnjem sukobu, bilo da se on tek rasplamsao ili započeo. U zavisnosti od interesa intervenijenata, njegove oružane snage nastoje da odbrane postojeću vladu od pobunjenika, ili da ovima pomognu da tu vladu svrgnu. Sila koja interveniše želi da postigne svoje ciljeve bez opasnosti da bude proglašena za agresora, jer ona ne primenjuje prinudu na subjekt međunarodnih odnosa u celini, već samo na njen deo. Kako bi zbulila javno mnjenje, država se pravda da ne želi da okrni teritorijalni integritet.

Postoje mnoga opravdanja za intervenciju. Jedno od njih, na koje se rado pozivaju SAD, jeste *zaštita sopstvenih državljana u stranoj zemlji*, koji su ugroženi „neredima“. Ovakva situacija znači odašiljanje trupa koje treba da smire situaciju i pomognu sugrađanima. Pod tim izgovorom obezbeđuje se pobeda one političke grupe koja će štititi interes SAD i voditi politiku koja njoj odgovara. Slično se opravdava i tzv. *humanitarna intervencija*, kojom treba da se izbave iz životne opasnosti grupe ljudi koje strana vlada ugrožava ili nije u stanju da štiti, bez obzira jesu li sopstveni državljeni ili ne. Pored klasne i ideološke solidarnosti, prava namera velikih sila sastoji se u želji da se zaštiti ili proširi sfera sopstvenog uticaja. Ukoliko interesne sfere nisu jasno određene, ili je jedna od zainteresovanih sila željna da promeni odnos snaga, obe strane u unutrašnjem sukobu mogu da dobiju oružanu pomoć, što državu u pitanju čini poprištem prikrivenog rata između stranih

sila, a stanovništvo izlaže velikim patnjama i gubicima. Na taj način jednostrana intervencija eskalira u dvostranu i konačna u ograničeni rat.

Učestalost intervencija svedoči i o istrajanju velikih sila u uverenju da imaju svetsku misiju i da unutrašnja zbivanja u manjim i srednjim državama nisu isključiva stvar njihovog stanovništva, već se moraju prilagođavati interesima hegemon-a;

- **ograničeni rat** – je oblik otvorenog oružanog sukoba između država, gde se sredstva za prinudu i razaranje upotrebljavaju samo dole dok se od druge države ne oduzme željeno dobro ili se ne iznude određeni ustupci. Rat s ograničenim ciljem nije isto što i ograničeni rat, mada je ograničeni rat uvek rat sa ograničenim ciljem. Ovde se poštuju neka ograničenja koja nisu vezana samo za ratno pravo, već se ide i dalje. Glavna ograničenja u novijim ograničenim ratovima odnose se na prostor na kojem će se voditi rat i na ratna sredstva (oružje) koja se mogu upotrebiti. Što se tiče oružja, osnovno obeležje savremenih ograničenih ratova je izbegavanje upotrebe nuklearnog oružja u bilo kom obliku. U pozadini ovakvih ograničenja je, pored samog ograničenog cilja rata, i strah od eskalacije, od izazivanja sveopštег nuklearnog sukoba. S obzirom na osobine nuklearnog oružja, postoji mogućnost ograničenog nuklearnog rata, ali samo teoretski;
- **rat** – u međunarodnim odnosima, rat je postupak u kojem se neograničeno koriste raspoloživi instrumenti za prinudu i razaranje kako bi se postigli ciljevi. U ratu se mobilisu sva sredstva i koriste svi postupci koji mogu da dovedu do preduslova za ostvarenje cilja, a to je poraz protivnika, njegova nemoć da se odupre zahtevima pobednika i da spreči njegove dalje poteze. Rat se, pored prinudovanja, sastoji i u ubedivanju, obećavanju, prečenju, nagrađivanju i kažnjavanju. Zato je bolje rat opisivati kao stanje, kojem spremnost na korišćenje neograničene prinude daje posebno obeležje. Pod ratom podrazumevamo totalni rat, u kojem može prema potrebi učestvovati celo stanovništvo, i koji se može voditi protiv celog stanovništva, svim raspoloživim sredstvima i na svakom mestu. Dosadašnje iskustvo pokazuje težnju da se i u vođenju totalnog rata poštuju izvesna opšta dobra i vrednosti ostalih subjekata. Norme koje to regulišu spadaju u domen *ratnog prava*, tj. prava oružanih sukoba. *Pravo neutralnosti* štiti interes država koje nisu umešane u sukob, te time u prvom redu ograničava prostor na kojem se mogu preduzimati ratna dejstva.

Hegel je jednom napisao da rat održava i povoljno deluje na etičko zdravlje naroda. Ljudi se navodno u ratu čeliće, ispoljavaju svoje najbolje osobine, a dugi mir izaziva učmalost i pokvarenost. Pred nedacama raste solidarnost u zajednici.⁵

A taj isti Hegel, rodonačelnik čitave zapadnjačke filozofije, pisao je i o tzv. „ligama naroda”, pritom ne aludirajući na skupove zemalja po nekom

⁵ V. Gavranov, M. Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1972, str. 35.

geografskom aspektu već po rasističkom, da ne kažem nacističkom shvatanju po kojem je svrstao nas, Slovene, u poslednju ligu naroda u Evropi, smatrajući nas predodređenim za podređeni položaj, za robeve naroda iz „viših liga“ kao što su Germani. Zato ni njegovo shvatanje rata i njegove opravdanosti etičkim zdravljem ne bih baš uzimao „zdravo za gotovo“.

Sada smo još korak bliže našoj temi. U prethodnim izlaganjima objasnili smo strukturu međunarodne zajednice, aktere, kao i sredstva i ciljeve koji se žele postići upotrebatim tih sredstava. Shvatili smo da čitava priča ne počiva na nekim opštim interesima i željama i nadama u bolje sutra, već se sve „vrti“ oko novca. Plastično rečeno i politička dominacija, sfere uticaja, pa čak i naizgled dobri odnosi, svoju pozadinu imaju u ekonomskim odnosima.

Naročito plastično se to vidi na spoljnoj politici SAD, pod plaštom zaštite ljudskih prava, brige za čovečanstvo, razvoj demokratije i demokratskih društava i ostalih pravih vrednosti, one rade upravo suprotno – brane svoju državu hiljadama kilometara daleko od svojih granica, vrše oružane intervencije u cilju širenja interesnih sfera, zauzimanja prirodnih bogatstava i raznih vrsta obmana međunarodne zajednice a sve samo zbog traganja za novim izvorima prihoda. To je pravi primer države koja krši sve norme i sva pravila i još ubedjuje sve ostale da radi pravu stvar za dobrobit čovečanstva;

- **ekonomsko ratovanje** – današnje vreme karakteriše sticanje nadmoći u globalnim razmerama, što predstavlja rezultat ne samo vojne, već i ekonomske, tehnološke i razvojne supremacije nad konkurentom. Ono što je nekad bilo oružje, danas je informacija, koja postaje četvrti obavezni činilac proizvodnje, pored kapitala, radne snage i tehnologije. Upravo je informacija najznačajnija za obezbeđenje prednosti nad suparnikom u međunarodnoj zajednici. Zbog toga najrazvijenije zemlje sveta koriste najsofisiciranija sredstva (ESELON i druge) i metode radi pribavljanja brižljivo čuvanih industrijskih, proizvodnih i finansijskih informacija.⁶

Na međunarodnom tržištu, samim tim i u međunarodnoj politici, nema mesta za nekonkurentne činioce, pri čemu se primenjuju pravila surovog ekonomskog nadmetanja. Metodi ovog specifičnog načina vođenja rata protiv neke države, ponekad su daleko razorniji od klasičnog oružanog ratovanja, mada ima i pozitivnih primera kao u slučaju da se nekoj tranzicionoj zemlji omogućava ubrzani ekonomski razvoj. Ekonomsko ratovanje, čije glavno sredstvo predstavlja ekonomska špijunaža, podrazumeva primenu svih legalnih, ali i nelegalnih, najčešće brutalnih mera i postupaka radi postizanja kompetitivne prednosti na svetskoj ekonomskoj i političkoj sceni.⁷

⁶ S. Nešković, „Ekonomska špijunaža u savremenoj međunarodnoj konstelaciji“, op. cit., str. 112.

⁷ S. Nešković, „Ekonomske implikacije informacionog ratovanja u savremenim međunarodnim odnosima“, *Ekonomija – teorija i praksa*, broj 2, FIMEK, Novi Sad, 2012, str. 5.

Ekonomska resursa kao sredstvo međunarodne politike

Tipična savremena država predstavlja ekonomsku celinu. Ekonomski pojam društva još nije univerzalan, te se privrednim ili ekonomskim sistemom smatra takav sistem u jednoj državi.⁸ Za nauku o međunarodnim odnosima su veoma važne one osobine nacionalnih ekonomija koje mogu da olakšaju zaključivanje o ekonomskom potencijalu, tj. moći države da ekonomskim sredstvima ostvaruje i podržava svoje interesu. Radi toga se prikupljaju podaci o preduslovima za privrednu moć, koji su tu u vidu stanovništva i osobina teritorije. Ako pođemo od toga da ovi podaci predstavljaju mogućnost, tj. potencijal a ne stvarno stanje, važno merilo su nam i obim i struktura proizvodnje.

Najčešće korišćen ekonomski pokazatelj obima proizvodnje jeste bruto domaći proizvod ili BDP (engl. *Gross Domestic Product – GDP*) koji predstavlja sve ono što je jedna ekonomija proizvela u toku jedne kalendarske godine, ukupnu vrednost svih proizvoda i usluga proizvedenih u jednoj godini u jednoj državi. BDP sam po sebi ne ukazuje na bogatstvo i razvijenost, pa se iz njega deriviraju drugi pokazatelji, kao što je *GDP per capita*, tj. BDP po glavi stanovnika. Ovaj pokazatelj služi kao osnovni pokazatelj i merilo ekonomske snage države. Treba imati na umu da se BDP prikazuje u nacionalnim valutama pa treba obratiti pažnju da se pri komparaciji izraze u nekoj zajedničkoj valuti, najčešće je to američki dolar. Njegove brojne nedostatke trebalo bi uzeti u obzir pre nego što se pristupi proučavanju podataka o BDP.

Ipak, da bismo predložili razlike između najrazvijenijih i najmanje razvijenih zemalja dajemo u prilogu tabelu sa pregledom deset zemalja sa najvišim i najnižim bruto domaćim proizvodom po glavi stanovnika za 2011. godinu.⁹

Razvijene zemlje

1.	Luksemburg	113.533
2.	Katar	98.329
3.	Norveška	97.255
4.	Švajcarska	81.161
5.	UAE	67.008
6.	Australija	65.477
7.	Danska	59.928
8.	Švedska	56.956
9.	Kanada	50.436
10.	Holandija	50.355

Izvor: Međunarodni monetarni fond; vrednosti su izražene u američkim dolarima (USD), Internet, www.imf.org.

⁸ V. Gavranov, M. Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, op. cit., str. 40.

⁹ Međunarodni monetarni fond; vrednosti su izražene u američkim dolarima (USD), Internet, www.imf.org.

Zemlje u razvoju

1.	DR Kongo	216
2.	Burundi	279
3.	Liberija	298
4.	Malavi	351
5.	Etiopija	360
6.	Sijera Leone	366
7.	Niger	399
8.	Centralnoafrička Republika	456
9.	Madagaskar	459
10.	Eritreja	475

Izvor: Međunarodni monetarni fond; vrednosti su izražene u američkim dolarima (USD), Internet, www.imf.org.

Kao što se može videti, u posebnom su položaju zemlje bogate naftom, naročito ako imaju mali broj stanovnika. Ali kod njih visina BDP po glavi stanovnika nije neophodno znak razvijenosti. Privreda nekih od tih zemalja nije u stanju da upije ta sredstva, te ona stoje deponovana u stranim bankama.

A kada bi se za osnov rangiranja uzeo BDP u nominalnom iznosu za 2011. godinu, na vrhu bi bio sledeći raspored:¹⁰

1. SAD – 15.094.025
2. Kina – 7.298.147
3. Japan – 5.869.471
4. Nemačka – 3.577.031
5. Francuska – 2.776.324
6. Brazil – 2.492.908
7. Velika Britanija – 2.417.570

Srbija je na 79. mestu liste MMF sa 45.064 miliona američkih dolara, a po istom izvoru po BDP po glavi stanovnika je na 81. mestu sa 6.081 američkim dolarom.

Kada posmatramo međunarodni položaj države važni su oni podaci koji ukazuju na to u kolikoj je meri njena ekonomija diverzifikovana, tj. da li je proizvodnja ravnomerno raspoređena na sve grane ili je isključivo usredsređena na jednu privrednu granu. Stanje nacionalne ekonomije, koja nimalo ne zavisi od razmene sa inostranstvom i može sama da podmiri sve potrebe društva, naziva se *autarkija*. Autarkija je dobra samo u izuzetnim slučajevima, ali se smatra neracionalnom jer se država odriče uporednih prednosti u svetskoj podeli rada.¹¹

Ekonomski instrument kao resursi u međunarodnoj politici podrazumeva svaku mogućnost, instituciju ili politiku, koja se primenjuje radi postizanja

¹⁰ Izvor je takođe MMF, a iznosi su izraženi u milionima američkih dolara.

¹¹ V. Gavranov, M. Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, op. cit. str. 41.

spoljnopolitičkih ciljeva i ima odgovarajuća međunarodna obeležja. Od razvoja ekonomske osnovice i privrednih sposobnosti zavisi i ponašanje države u međunarodnim odnosima, što je istovremeno i naznaka opšte moći države i drugih subjekata međunarodne zajednice. Ekonomski snaga, sa svim ekonomskim instrumentima koji se mogu odražavati u ekonomskoj bazi, važni su pokazatelji mogućnosti akcije država u međunarodnoj politici.

Za međunarodne odnose posebno je važno kojim se konkretnim pravcima razvijaju ti ekonomski instrumenti spoljne politike, gde se oni manifestuju i kakva su to sredstva uticaja. Pri tome, država može delovati na nekoliko načina, i to:¹²

- jačanjem svoje ekonomske snage i razvoja;
- primenjujući svoje ekonomske instrumente koji joj stoje na raspolaganju;
- pružajući određenu ekonomsku pomoć državama za koje smatra da su joj saveznici, ili mogu postati potencijalni saveznici;
- ekonomskim delovanjem i upotrebotom određenih mera i postupaka radi slabljenja svojih suparnika.

U sklopu ekonomskih instrumenata prvorazrednu ulogu ima trgovina, sa svojom tradicijom od starih Feničana i Grka pa do današnjih modaliteta. Usmeravanje trgovine vrši se prema odgovarajućim nacionalnim interesima, pri čemu se privatni kapital kanališe u političke svrhe. Aktuelni procesi globalizacije inkorporiraju međunarodne ekonomske institucije u sveobuhvatni projekat amerikanizacije, na štetu malih i siromašnih zemalja. Instrumenti i tehnike inostrane tehničke pomoći u potpunoj su kompatibilnosti sa interesima nosilaca Novog svetskog poretku. Sredstva ekonomskog ratovanja označavaju novi instrument u realizaciji ciljeva multinacionalnih kompanija svetskih hegemoni i potpune dominacije na svetskom tržištu, odnosno kreiranju procesima u međunarodnoj politici.

Zaključak

Sredstva međunarodne politike predstavljaju delatnosti i akcije koje planiraju i realizuju države i ostali subjekti međunarodne zajednice u svrsi odluka svojih relevantnih institucija. Ovo obuhvata širok spektar metoda i postupaka, najčešće agresivnog karaktera, radi ostvarivanja spoljnopolitičkih ciljeva. Primjenjuju se klasične političke aktivnosti, materijalne i komunikacijske u privredi i svim ostalim sferama društva. Pri tome, najveću primenu imaju ekonomska sredstva iz raspoloživog konglomerata ekonomskih resursa država.

Procesi globalizacije i Novog svetskog porekta, pored ostalog, karakterišu se i upotrebotom savremenih sredstava međunarodne politike, a u funkciji apsolutne dominacije na svetskom tržištu. Ekonomsko ratovanje označava angažman svih razvojnih, tehnoloških i ekonomskih resursa najrazvijenijih

¹² R. Vukadinović, *Međunarodni politički odnosi*, CID, Fakultet političkih nauka, Podgorica, 2009, str. 227.

država u smislu ostvarivanja konkurenčijske prednosti i eliminisanja suparnika na međunarodnom tržištu. Najrazvijenije zemlje ulazu ogromna sredstva u izradu sofisticiranih sistema radi praćenja i preuzimanja informacija, korišćenjem legalnih i nelegalnih metoda. Na ovaj način, realizuju se koncepti nacionalnih interesa nosilaca svetskog poretku i kreiraju savremeni međunarodni odnosi. Male i siromašne zemlje kao žrtve procesa globalizacije, moraju insistirati na međusobnoj saradnji i redefinisanju aktuelnog koncepta međunarodnog sistema.

Bibliografija

1. Dimitrijević, V., Stojanović, R., *Međunarodni odnosi*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996.
2. Gavranov, V., Stojković, M., *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Beograd, Savremena administracija, 1972.
3. Međunarodni monetarni fond, Internet, www.imf.org.
4. Nešković, S., „Ekonomski špijunaža u savremenoj međunarodnoj konstellaciji”, *Ekonomija – teorija i praksa*, broj 1, FIMEK, Novi Sad, 2011.
5. Nešković, S., „Ekonomski implikacije informacionog ratovanja u savremenim međunarodnim odnosima”, *Ekonomija – teorija i praksa*, broj 2, FIMEK, Novi Sad, 2012.
6. Vukadinović, R., *Međunarodni politički odnosi*, CID, Fakultet političkih nauka, Podgorica, 2009.

Slobodan NEŠKOVIĆ, PhD.

MEANS OF INTERNATIONAL POLITICS WITH A SPECIAL FOCUS ON ECONOMIC RESOURCES

ABSTRACT

Subjects of international politics, especially the state, use a wide conglomerate of resources to implement foreign policy objectives. The choice of funds within the decision-making process is the choice of activity that should in the current situation make change in the international community for the purpose of its own conceptions. Most of the foreign policy actions are planned and implemented in cooperation with certain actors, since there is interdependence on a global scale. The paper discusses the most important means in international affairs with a focus on economic resources. The author points to the phenomenon of economic warfare as essential tools in modern international constellation.

Keywords: international politics, resources, economic resources, market, economic warfare

UDK: 343.85:343.9.02
Biblid 0543-3657, 64 (2013)
God. LXIV, br. 1149, str. 111-119.
Osvrt
Primljen: 11. februar 2013.

Mr Goran NIKOLIĆ¹

Agencija za borbu protiv ozbiljnog i organizovanog kriminala

SAŽETAK

Rad sadrži pregled postojeće policijske organizacije u Velikoj Britaniji, sa osvrtom na reformske zahvate u okviru sektora bezbednosti. Posebna pažnja posvećena je analizi činjenica, koje su uslovile formiranje Agencije za borbu protiv ozbiljnog i organizovanog kriminaliteta (*Serious Organised Crime Agency – SOCA*), kao centralne policijske organizacije, sa izvršnim policijskim ovlašćenjima i pravom da svoja ovlašćenja primenjuje na celoj teritoriji Velike Britanije, sa primarnim zadatkom da se suprotstavi izvršiocima krivičnih dela ozbiljnog i organizovanog kriminala. Takođe u ovom radu, autor je obradio i agencije koje su inkorporirane u sastav SOCA, njene organe, strukturu i oblasti delovanja, kao i načine unutrašnje i spoljašnje kontrole njenog rada.

Ključne reči: Velika Britanija, Ministarstvo unutrašnjih poslova (*Home Office*), Metropoliten policija, Služba bezbednosti (*Security Service – SS (MI5)*), Združeni centar za analizu terorističkih pretnji (The Joint Terrorism Analysis Centre – JTAC) i Služba za borbu protiv ozbiljnog i organizovanog kriminala (*The Serious Organised Crime Agency – SOCA*).

Uvod

Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Severne Irske ima složen, decentralizovan policijski sistem, koji je koordiniran, odnosno postoji podela teritorijalne nadležnosti između pojedinih policijskih snaga. Uz to, treba naglasiti da policijski sistem nije isti u svim delovima zemlje. Engleska, Vels i Škotska imaju lokalnu policiju na koju se obično misli kada se govori o engleskom modelu policije. Policia je obično organizovana u grofovijama ili okruzima (*counties*), u gradovima (*cities*), distrikta (*districts*) i parohijama (*parishes*).² Policie u grofovijama imaju nadležnost u granicama grofovija i stoje

¹ Samostalni policijski inspektor Uprave granične policije, Regionalni centar granične policije prema BiH. Email: goran76nikolic@gmail.com.

² Sada u Engleskoj i Velsu ima oko 43 grofovijskih, gradskih i kombinovanih policijskih snaga.

pod neposrednim rukovodstvom šefa policije (*Chief of Constable*). Šefa grofovije bira i kontroliše poseban grofovski komitet za policiju. Gradske policije (*City and Borough Forces*) obrazuju se u gradovima koji imaju više od 75.000 stanovnika. Šefa policije bira i kontroliše Nadzorni komitet (*Watch Committee*). Takođe postoje i kombinovane policijske snage (*Combined Police Forces*) koje nastaju spajanjem više grofovskih ili gradskih policija. Parohijske policije počivaju na tradicionalnoj ustanovi konstabla (*Constable*), i obično se sastoje od jednog ili nekolicine policajaca. Pored redovnih policijskih snaga postoje i specijalizovane policijske snage na dokovima, železnici, rečnim putevima, aerodromima, za obezbeđenje zatvora, univerzitetskih kampusa itd.³

Metropoliten policija predstavlja gradsku policiju za područje Londona i bližu okolinu, ali istovremeno i najznačajniju policijsku organizaciju u zemlji. Osnovana je 1829. godine i pokriva teritoriju od 1.250 km.² Procenjuje se da ima oko 30.000 zaposlenih. Sem redovnih policijskih zadataka, borbe protiv klasičnog kriminaliteta i očuvanja javnog reda i mira, bezbednosti imovine itd., Metropoliten policija obezbeđuje članove kraljevske porodice, vlade, diplomatsko-konzularna predstavništva, strane funkcionere koji su u poseti Velikoj Britaniji; prikuplja obaveštajne podatke o izvršiocima krivičnih dela, vrši naučna istraživanja, vodi evidencije i organizuje obuku za potrebe svih policija, suprotstavlja se terorizmu, i na zahtev lokalnih policija istražuje teža krivična dela na njihovom području. Tako da, na izvestan način, ima ulogu centralne policijske organizacije.

U okviru Ministarstva unutrašnjih poslova (*Home Office*), nalaze se još i Služba bezbednosti (*Security Service – SS (MIS)*), Združeni centar za analizu terorističkih pretnji (*The Joint Terrorism Analysis Centre – JTAC*) i Služba za borbu protiv ozbiljnog i organizovanog kriminala (*The Serious Organised Crime Agency – SOCA*).

1. Osnivanje Agencije za borbu protiv ozbiljnog i organizovanog kriminala (SOCA)

Agencija za borbu protiv ozbiljnog i organizovanog kriminala SOCA je obaveštajna agencija sa izvršnim ovlašćenjima i obavezom da umanji štetu koju trpi zajednica zbog organizovanog kriminaliteta.

Formirana je 2005. godine na osnovu Zakona o ozbilnjom, organizovanom kriminalu i policiji (*Serious Organised Crime and Police Act 2005 – SOCAP*), a nastala je spajanjem Nacionalne obaveštajne službe za kriminal – NCIS i Nacionalnog odreda za borbu protiv kriminala – NCS, Nacionalne jedinice za borbu protiv visokotehnološkog kriminala (*National Hi-Tech Crime Unit – NHTCU*), kao i delova Carinske i poreske službe, koji su se borili protiv trgovine drogom i pranja novca, i onih iz Imigracione službe koji su se borili protiv organizovanog imigracionog kriminala. U skladu sa istim zakonom SOCA je u martu 2008. godine svojim sastavom obuhvatila i Agenciju za povraćaj imovine (*Asset Recovery Agency – ARA*).

Ideja za osnivanje ove službe rodila se nakon niza veoma ozbiljnih ugrožavanja bezbednosti, terorističkih napada izvedenih u Sjedinjenim Američkim Državama, na njihove interese i građane u svetu, a posebno 11. septembra 2001. godine. Potreba za jednom takvom službom, naročito je došla do izražaja posle terorističkog napada na podzemnu železnicu u Londonu 7. jula 2005. godine.⁴

Takođe, greške obaveštajnih službi prilikom procene da Irak ima oružje za masovno uništenje, nemogućnost pronalaženja Osame Bin Ladena i neposedovanje preciznih informacija o oružju za masovno uništenje u Iranu i Severnoj Koreji, doveli su do toga da se u Velikoj Britaniji počne ozbiljno razmišljati o reformi obaveštajno-bezbednosnog sektora. Pored ovih faktora značajno je navesti otvorene granice i bezcarinsku trgovinu u okvire evrozone. Ekonomski integracije zemalja članica EU, omogućile su slobodno kretanje radne snage i kapitala, ali su olakšale i sprovođenje kriminalnih aktivnosti.

Prvi reformski zahvat izvršen je formiranjem SOCA. Izuzetak u obaveštajnoj istoriji je, da se o formiranju jedne obaveštajne službe povede javna debata. U njoj su učestvovali parlament, mediji, stručna javnost, nevladine organizacije i zainteresovani pojedinci.

Policjske organizacije i druge konstitutivne agencije koje su inkorporirane u sastav SOCA

Kako bismo bolje razumeli organizaciju, nadležnosti i ulogu SOCA u britanskom obaveštajno-bezbednosnom sistemu, neophodno je da se pozabavimo različitim policijskim organizacijama, kao i drugim konstitutivnim agencijama, koje su inkorporirane u sastav SOCA.

Najpre, tu je Nacionalna obaveštajna služba za kriminal (*National Criminal Intelligence Service – NCIS*). Ona je aprila 1992. godine sa ciljem da objedini analizu svih obaveštajnih podataka o kriminalu, kao i da poboljša rad na planu istraživanja delovanja kriminalnih organizacija, i da razvija ukupne britanske potencijale i poboljša rezultate u borbi protiv ozbiljnog i organizovanog kriminala.⁵

Život je počela kao Nacionalna jedinica za prikupljanje obaveštajnih podataka o drogama – NDIU (*National Drugs Intelligence Unit*), 1991. godine. Ona je bila jedna od prvih takvih službi osnovanih u Evropi. U njoj je bilo zaposleno oko 500 službenika, dovedenih iz policijskih službi, carine i Ministarstva unutrašnjih poslova. Angažovana je na pružanju obaveštajne i druge podrške drugim agencijama u zemlji i inostranstvu na planu sprovođenju zakona, putem obrade i ustupanja neophodnih informacija,

⁴ Napade na podzemnu železnicu u Londonu i autobus gradskog prevoza, izveli su pripadnici „Alkaidine“ terorističke celije iz Londona: *Linds Džermejn, Mohamed Sidik Kan, Šezad Tanvir i Hasib Husein*. Tom prilikom poginule su 52 osobe, uključujući i teroriste. A više osoba je ranjeno.

⁵ Zakon o policiji (*Police Act*) iz 1997. godine predviđao je mogućnost centralizovane analize obaveštajnih podataka o kriminalu.

davanja uputstava i usmeravanja, kao i analizom delovanja većih kriminalnih organizacija i njihovih aktivnosti. Glavni produkt rada NCIS bila je Godišnja procena pretnji Ujedinjenom Kraljevstvu.

NCIS je bio sastavljen iz tri odeljenja: Glavnog štaba (*Headquarters*), odeljenja za Veliku Britaniju (*United Kingdom*), i Međunarodnog odeljenja (*International Division*). Glavni štab bio je organizovan u jedinice za operativnu podršku, koordinaciju obaveštajnog rada, istraživanje i politiku, kao i ogranki za strateški i specijalistički obaveštajni rad.

NCIS je blisko saradivao sa Nacionalnim odredom za borbu protiv kriminala – NCS (*National Crime Squad*). Ovaj odred osnovan je 1998. godine spajanjem šest regionalnih odreda za borbu protiv kriminala. Glavni zadaci NCS bili su otkrivanje i presecanje kriminalnih aktivnosti u okviru ozbiljne trgovine drogama, oružjem, pranja novca, naručenih ubistava, falsifikovanja novca, kidnapovanja i iznuda. Za vreme svog postojanja, Odred je izveo preko dvesta operacija, a njegove pripadnike činili su najbolji policajci, njih 1.333, odabrani iz 43 policijske organizacije iz Engleske i Velsa. Kao njihova podrška u okviru NCS bilo je i 432 službenika.

Aprila 2001. godine formirana je Nacionalna jedinica za borbu protiv visokotehnološkog kriminala – NHTCU (*National Hi-Tech Crime Unit*). Ova jedinica formalno se nalazila u sastavu NCS, i predstavljala je prvu takvu organizaciju, formiranu na centralnom nivou, čiji je prevashodni zadatak bio suprotstavljanje ozbiljnom i organizovanom sajber kriminalu, na nacionalnom i međunarodnom nivou. Od svog osnivanja, oktobra 2001. godine do inkorporacije u SOCA, ova jedinica sprovela je preko osamdeset operacija, u kojima je bilo uhapšeno preko dvesta ljudi.

Sem ove jedinice koja je bila deo NCS, a nastavila je da postoji u okviru SOCA, tu su bile i sledeće jedinice:

- Policijska jedinica za borbu protiv droga i organizovanog kriminala (*Project Reflex*);
- Tim za borbu protiv internet pedofilije – POLIT (*The Paedophile On Line Investigation Team*), osnovan januara 2003. godine; i
- Komanda za finansijske operacije – FOCU (*The Financial Operational Command Unit*), osnovana da rukovodi i usmerava rad finansijskih istražitelja, iz Timova za istraživanje pranja novca MLITs (*Money Laundering Investigation Teams*). Ovi timovi su pre inkorporacije u SOCA bili deo Poreske i carinske službe.⁶

Januara 2002. formiran je **Tim za borbu protiv imigracionog kriminala** – ICT (*Immigration Crime Team*). Njegov zadatak bio je borba protiv organizovanih ilegalnih migracija u Ujedinjeno Kraljevstvo. Operativci u ovom timu bili su mešovitog sastava, odnosno činili su ih preuzeti službenici iz NCS i Imigracione službe. Pod organizovanim ilegalnim migracijama, policijski službenici ICT podrazumevali su ilegalne migracije

⁶ Poreska i carinska služba – HMRC nastala je spajanjem Službe za carine i akcije i Poreske uprave.

u kojima su učestvovale najmanje tri osobe, kada se kriminalne aktivnosti odvijaju u dužem vremenskom periodu, kada je glavni motiv kriminalaca novac ili moć, i kada je učinjen veći broj krivičnih dela. ICT je svoje jedinice imao na aerodromima „Hitrou“ i „Gatvik“.

2. Organi, struktura i oblast delovanja SOCA

Služba se nalazi u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova, i odgovorna je direktno ministru unutrašnjih poslova. Ministar unutrašnjih poslova postavlja strateške zadatke u radu službe i ocenjuje njen rad. U okviru tih smernica SOCA uspostavlja svoje prioritete, i načine na koje će ih postići. Iako je u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova, ona nije resorna služba, već izvršno javno telo.

Službom rukovode generalni direktor i Upravni odbor. Upravni odbor je odgovoran za ispunjavanje statutarnih obaveza agencije, i za to da se SOCA u svom radu pridržava prioriteta uspostavljenih od strane ministra unutrašnjih poslova. Upravni odbor ima jedanaest članova, uključujući i generalnog direktora, direktore četiri uprave SOCA i šest direktora koji nemaju izvršna ovlašćenja.

Predsedavajućeg Upravnog odbora postavlja ministar i on je odgovoran za ukupno postupanje SOCA i za njen odnos sa ostalim ministrima i Vladom uopšte. Sa Upravnim odborom deli odgovornost za nadzor nad operativnim performansama agencije. Generalnog direktora postavlja ministar unutrašnjih poslova i on je odgovoran za sve što čini SOCA, operativno i administrativno, za svakodnevno rukovođenje agencijom, rukovodeći sastav, i za postavljanje, akreditaciju i smer delovanja njegovih službenika. Takođe, on je odgovoran i za troškove službe, kao i za računovodstvo.

Centrala SOCA podeljena je u četiri direktorata, od kojih je svaki usko specijalizovan za oblast koju pokriva. Ukoliko je problem sa kojim se agencija suočava multidisciplinaran, zaposleni iz tri direktorata će se zajednički, u timovima, suočiti sa njim.

Direktorati su:

- *Obaveštajni*. Zaposleni u ovom direktoratu zaduženi su za prikupljanje i procenu informacija, bilo da potiču iz otvorenih bilo tajnih izvora. Te informacije koriste se kako bi se bolje razumeo organizovani kriminal, kao i da se uspostave prioriteti službe i da se informacije podele sa drugim službama zaduženim za sprovođenje zakona.
- *Izvršni*, koji obezbeđuje fleksibilan operativni odgovor na određenu pretnju, prikupljajući kvalitetne dokaze za sudski postupak, protiv ključnih meta u organizovanim kriminalnim grupama. U svom radu ovaj direktorat koristi nove metode sa ciljem da potkopa finansijsku moć kriminalnih grupa. Takođe, izvršni direktorat ima širok spektar stručnjaka iz oblasti kriminalistike, i pruža podršku različitim organizacijama i partnerima.

– *Interventni* direktorat ima cilj da „zagorča život“ kriminalcima, otkrivajući imovinu stečenu kriminalnim aktivnostima i saradnjom sa privatnim sektorom. Preko ovog direktorata odvija se i međunarodna saradnja.

– *Direktorat za korporativne usluge* obezbeđuje logistiku SOCA i dalje razvija njene mogućnosti.⁷

Na čelu svakog direktorata je direktor, koji je i član Upravnog odbora.

Soca ima svoje ogranke na pedeset lokacija širom Ujedinjenog Kraljevstva, ali i u inostranstvu. U njenom sastavu nalazi se i Nacionalni centralni biro, koji održava veze sa Interpolom, Europolom i šengenskim informacionim sistemom, kako za potrebe SOCA tako i za više drugih bezbednosnih struktura u okviru Velike Britanije. Nacionalni centralni biro koordinira sprovođenje zahteva za prekogranično prisluškivanje od strane zemalja potpisnica Šengena, i u okviru njega nalazi se jedinica koja se stara o postupanju po evropskim poternicama EAW (*European Arrest Warrants*).⁸

Funkcije SOCA precizirane su Zakonom o ozbilnjom, organizovanom kriminalu i policiji iz 2005. godine. Glavni zadaci SOCA su prevencija i otkrivanje ozbiljnog i organizovanog kriminala; rad na njegovom smanjivanju, ali na drugačiji način nego baveći se samo njegovim posledicama i prikupljanje, arhiviranje, analiza i distribuiranje informacija o kriminalu. Takođe, zadatak agencije je i da pruži podršku drugim službama koje se bave sprovodenjem zakona, posebno policiji, Carini i Poreskoj službi.

Resursi SOCA najviše su angažovani u suprotstavljanju ilegalnoj trgovini drogama, posebno A klasi: kokainu, heroinu i sintetičkim drogama 40%, zatim organizovanom imigracionom kriminalu 25%, prevarama pojedinaca i privatnog sektora 10%, drugim granama organizovanog kriminala 15%, i 10% resursa angažovano je u podršci partnerima.⁹

Kontrola nad radom agencije obavlja se slično kao i kod ostalih policijskih organizacija u zemlji. Odeljenje za profesionalne standarde vrši funkciju unutrašnje kontrole, odnosno zaduženo je za prijem, postupanje i praćenje napretka postupka po žalbama građana na postupanje službenika SOCA. Žalbe na teže prestupe pripadnika SOCA, kao i funkciju spoljašnje kontrole rada službe, obavlja Nezavisna komisija za žalbe na rad policije (*Independent Police Complaints Commission – IPCC*). Agencija trenutno ima oko 4.000 zaposlenih. Generalni direktor agencije je Bil Hjuz (*Bill Hughes*), a godišnji budžet iznosi oko 470 miliona funti sterlinga.

⁷ Videti: Internet, <http://www.soca.gov.uk/>, 15/01/2013.

⁸ Videti: Internet, www.wikipedia.org/, 14/01/2013.

⁹ „Serious Organised Crime Agency, Annual Plan 2008/2009“, Internet, www.soca.gov.uk, 15/01/2013.

Zaključak

Na početku trećeg milenijuma izdiferencirao se čitav niz savremenih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji („netradicionalnih”), među kojima najveći značaj imaju međunarodni terorizam, proliferacija (nekontrolisano širenje) nuklearnog, hemijskog i biološkog oružja za masovno uništenje, nedozvoljena trgovina drogama i transnacionalni organizovani kriminal – koji su, mada se navode odvojeno, često neraskidivo povezani.

Ti globalni izazovi – pretnje bezbednosti, deluju kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu, kao jake integrativne sile, zahtevajući jače povezivanje i saradnju, jer činjenica je da nijedna država, ma koliko moćna bila, ne može samostalno da se „uhvati u koštač” sa tim problemom. Kristalno je jasno da borbu protiv „globalnog kriminaliteta” može dobiti jedino dobro koordinisana, unutaragencijska saradnja u okviru nacionalnih granica, uz regionalnu i globalnu saradnju na međunarodnom nivou. Ovu potrebu je danas, više nego ikada do sada, nametnuo proces globalizacije, koji čini da događaji u udaljenim delovima sveta imaju fizičke, socijalne i ekonomске posledice po bezbednost zemlje.¹⁰

U skladu sa ovim načelima, Velika Britanija koja je tradicionalno negovala decentralizovani policijski sistem, koji se sastojao od čitave mreže lokalnih i regionalnih policijskih snaga, morala je da pristupi reformi obaveštajno-bezbednosnog sektora. Naime, u toj zemlji postoje 43 takve policijske organizacije u Engleskoj i Velsu, osam u Škotskoj i posebna policijska organizacija za Severnu Irsku, Vojna policija, itd. Veliki broj lokalnih i regionalnih policija, njihova nadležnost, kao i različiti načini za vođenje operativnih evidencija, stvorili su ozbiljne poteškoće u koordinaciji razmene podataka, posebno za krivična dela kao što su terorizam i organizovani kriminal, koji nisu vezani samo za jednu regiju ili grad. Takođe, pošto Tajna služba i Služba bezbednosti nemaju izvršna policijska ovlašćenja, bilo je potrebno na tlu Ujedinjenog Kraljevstva napraviti jednu centralnu policijsku organizaciju, sa izvršnim policijskim ovlašćenjima i pravom da svoja ovlašćenja primenjuje na celoj teritoriji Velike Britanije, a koja bi se suprotstavljala izvršiocima krivičnih dela ozbiljnog i organizovanog kriminala.

Bibliografija

1. Atkins, Charles, "Intelligence Transformation: Beyond Paradigm Shifts, Changes in Ethos", *Military Intelligence Professional Bulletin*, Oct-Dec, 2000, Internet, http://www.fas.org/irp/congress/2004_cr/hr4104.html.

¹⁰ Ministar unutrašnjih poslova Republike Srbije Ivica Dačić je u intervjuu za *Politiku*, 3. aprila 2010. godine, izjavio: „Akcija *Niva* rezultat je upravo saradnje sa SOK, specijalizovanom agencijom u okviru britanskog bezbednosnog sistema koja se bavi borbot protiv teških oblika kriminala. Akcija *Niva* delom je završena u prethodnom periodu. Reč je o otkrivanju i hapšenju velike grupe ljudi koja se bavila trgovinom narkoticima. Do sada je uhapšeno više od 60 ljudi. Na čelu te grupe je bio Ivan Pavlović, zvani Iker, koji je takođe uhapšen. Zaplenjena je velika količina narkotika, a u samo jednoj zapleni bilo je više od 200 kilograma droge.”

2. Bennett, M. Richard, Bennet, Katie, "UK Intelligence and Security Report", AFI Research, August 2003, Internet, www.atimes.com.
3. Centralna obaveštajna mašinerija, izveštaj iz 1996.
4. Đorđević, dr Obren, *Leksikon bezbednosti*, Privredapublik, Beograd, 1989.
5. Hack, K., "Corpses, Prisoners of War and Captured Documents: British and Communist Narratives of the Malayan Emergency, and the Dynamics of Intelligence Transformation", *Intelligence and National Security*, Vol. 14, No 4, 1999, pp. 211–241, Internet, http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0ibs/is_4_26/ai_78413212.
6. Internet, <http://www.politics.co.uk/issueoftheday/conservatives-organised-crime-bill-welcome-but-slow-in-coming>, 15/01/2013.
7. Internet, <http://www.soca.gov.uk/>, 14/01/2013.
8. Milosavljević, Bogoljub, *Nauka o policiji*, Policijska akademija, Beograd, 1997.
9. Milošević, dr Milan, *Sistem državne bezbednosti*, Policijska akademija, Beograd, 2001.
10. Stajić, dr Ljubomir, Gilanović, Čedomir, *Osnovi bezbednosti*, Policijska akademija, Beograd, 1994.
11. The Guardian Q&A, The Serious Organised Crime Agency, 9 February 2004, Internet, <http://www.official-documents.co.uk/document/cm61/6167/6167.pdf>, 15/01/2013.
12. "The United Kingdom's Strategy for Countering International Terrorism", March 2009.
13. UK Government, "One Step Ahead A 21st Century Strategy to Defeat Organised Crime" (London: The Stationery Office, 2004), Internet, http://www.homeoffice.gov.uk/n_story.asp?Item_id=814, 14/01/2013.
14. UK Government, "Serious Organised Crime and Police Act", 2005. (London: The Stationery Office 2005), Internet, <http://www.durhamlabour.org.uk/dclp/lords050314.htm>.
15. Zakon o dostupnosti informacija iz 2000. godine.
16. Zakon o kontroli primene policijskih ovlašćenja (RIPA) iz 2000. godine.
17. Zakon o obaveštajnim službama (*Intelligence Services Act*) od 26. maja 1994. godine.
16. Zakon o prevenciji terorističkih dela iz 1974. (*Prevention of Terrorism Act of 1974*).
17. Zakon o prisluškivanju iz 1985.
18. Zakon o Službi bezbednosti (*The Security Service Act*) od 27. aprila 1989.
19. Zakon o službi bezbednosti (*The Security Service Act*) od 27. aprila 1989, sa amandmanima iz 1996. godine.
20. Zakon o zaštiti podataka iz 1998. godine.
21. Zakona o terorizmu iz 2006. godine.

Mr Goran NIKOLIĆ

SERIOUS ORGANISED CRIME AGENCY - SOCA

ABSTRACT

The paper contains an overview of the existing police organisation in Great Britain, also treating the reforms taken in the security sector. Special attention is devoted to the analysis of facts that led to the establishment of Serious Organised Crime Agency – SOCA as a central police organisation with executive police powers and rights to execute them throughout Great Britain. Its primary goal is to fight against perpetrators of criminal acts belonging to serious and organised crime. The author has also analysed the agencies which are incorporated in SOCA as well as its bodies, structure, fields of acting and modes of its internal and external control.

Key words: Great Britain, Home Office, Metropolitan Police Service, Security Service-SS (M15), Joint Terrorism Analysis Centre – JTAS, Serious Organised Crime Agency – SOCA

UDK: 364.334(497.1)
Biblid 0543-3657, 64 (2013)
God. LXIV, br. 1149, str. 120–136.
Izvorni naučni rad
Primljen: 14. januar 2013.

Prof. dr Predrag GORANOVIĆ¹

Osiguranje za slučaj nezaposlenosti u zemljama regiona

SAŽETAK

Zaposlenost je jedan od ključnih interesa svake države i uz inflaciju, najupečatljiviji indikator ekonomskog i socijalnog stanja države. Sistem zaštite od nezaposlenosti ima veliku važnost u ekonomiji svake zemlje. Problem nezaposlenosti predstavlja primarni društveni i individualni problem koji ima mnoge implikacije, ne samo na ekonomsko-socijalni razvoj, već i na pojedinačne i porodične egzistencije.

Iz jednog opštijeg određenja zaposlenosti kao: indikatora ekonomskog, kulturnog i socijalnog prosperiteta zajednice, izvora egzistencije najšireg kruga populacije, stabilizacije socio-ekonomskog statusa pojedinaca i zajednice, a nezaposlenosti kao: sinonima siromaštva, socijalne marginalizacije, nepotrebnog i nepovratnog prosipanja ljudskih resursa, može se sagledati suštinski značaj pitanja zaposlenosti za svakog pojedinca, a i za određenu zajednicu. Kao društveni problem nezaposlenost ima planetarne razmjere jer je prisutna u većoj ili manjoj mjeri kako u zemljama razvijene tržišne privrede, tako i u zemljama takozvane tranzicije, odnosno zemljama u razvoju.

U prvom dijelu rada osvrnuli smo se na sami sistem osiguranja od nezaposlenosti i na tržište rada u Crnoj Gori, a potom smo ukratko sagledali stanje u zemljama bivše Jugoslavije sa aspekta nezaposlenosti.

Ključne riječi: Nezaposlenost, socijalno osiguranje, novčana naknada, stopa doprinosa, socijalno pravo, ex Jugoslavija.

Uvod

Istorijsko, kulturno nasljeđe, dostignuti nivo standarda, različita zakonodavna regulativa, kao i niz okolnosti koje određuju karakter društveno-ekonomskog sistema definišu i pojам socijalnog osiguranja.

I pored nepostojanja jedinstvenog značenja sa teorijskog i praktičnog aspekta socijalnog osiguranja, zajedničko određenje u najvećem broju zemalja obuhvata:

- penzijsko-invalidsko osiguranje;
- zdravstveno osiguranje; i
- osiguranje od nezaposlenosti.

Karakteristike sistema socijalnog osiguranja u osnovi obuhvataju:

- obaveznost;
- uslovjenost ostvarenih prava realizacijom određenih doprinosova;
- povezanost nastanka prava sa određenim okolnostima (penzionisanje, bolest, invalidnost itd.);
- nepostojanje direktnе povezanosti imovinskog stanja korisnika i naknada po osnovu socijalnog osiguranja.

Osiguranje za slučaj nezaposlenosti podrazumijeva učešće zaposlenog lica, poslodavca, državnih i drugih organa i organizacija u obezbjeđivanju sredstava za produktivno zapošljavanje i ostvarivanje prava po osnovu nezaposlenosti.

Osiguranje od nezaposlenosti u većini zemalja predstavlja obavezan vid osiguranja.² Ovaj vid osiguranja odnosi se na sva lica, koja su u radnom odnosu, i lica koja na drugi način ostvaruju pravo na rad, i primjenjuje se od momenta kad se lice zaposli ili počne da se bavi određenom djelatnošću kojom ostvaruje pravo na rad koje povlači obavezu osiguranja. Finansiranje sistema osiguranja nezaposlenih je takođe različito uređeno u okviru pojedinih država. Najčešće se primjenjuju rješenja koja predviđaju finansiranje iz više izvora, odnosno na račun doprinosova zaposlenih, poslodavaca i države. Novčana naknada predstavlja veoma važno pravo u sistemu obaveznog osiguranja nezaposlenih lica.³ Pri tome se visina novčane naknade određuje u zavisnosti od neto zarade osiguranika, u određenom vremenskom periodu. Svi sistemi određuju donju granicu trajanja osiguranja, tj. uplate doprinosova u određenom vremenu. Da bi ostvarilo pravo na novčanu naknadu, lice mora da ispuni uslove koji se tiču uzroka prestanka radnog odnosa.

Sistem osiguranja u slučaju nezaposlenosti predstavlja dva tipa osiguranja:

Obavezno osiguranje – kojim se obezbjeđuju prava za slučaj nezaposlenosti, i to: novčana naknada, zdravstveno osiguranje i penzijsko i invalidsko osiguranje, kao i druga prava u skladu sa zakonom. Obavezno osiguranje je obavezno učešće zaposlenog, poslodavca i lica koje samostalno obavlja djelatnost u obezbjeđivanju sredstava za ostvarivanje prava po osnovu nezaposlenosti. Obaveznim osiguranjem zaposleni obezbjeđuje sebi i članovima porodice sve oblike socijalnog osiguranja, uključujući i osiguranje od nezaposlenosti.

Dobrovoljno osiguranje – je osiguranje lica, koje nije obavezno osigurano za slučaj nezaposlenosti, kao i lica koje je obavezno osigurano za slučaj nezaposlenosti, radi obezbjeđenja većeg obima prava koja se ostvaruju obaveznim osiguranjem.

² Detaljnije: Dejan Popović, *Nauka o porezima i poreska prava*, Beograd, 1997, str. 702.

³ Detaljnije: Barbara Jelčić, Božidar Jelčić, *Poreski sustav i poreska politika*, Zagreb, 1998, str. 353.

Nezaposlenim licem smatra se lice od 15 do 65 godina života koje se nalazi na evidenciji Zavoda za zapošljavanje Crne Gore i aktivno traži zaposlenje, kao i strani državljanin ili lice bez državljanstva, koje ima odobrenje za stalno nastanjenje i odobrenje za zasnivanje radnog odnosa u Republici Crnoj Gori. Nezaposlena lica imaju pravo na:

- informisanje o mogućnostima i uslovima zapošljavanja;
- posredovanje u zapošljavanju i radnom angažovanju;
- uključivanje u programe aktivne politike zapošljavanja;
- pripremu za zapošljavanje;
- osiguranje za slučaj nezaposlenosti;
- novčanu nakanadu;
- novčanu pomoć;
- zdravstveno osiguranje; i
- druga prava, u skladu sa Zakonom o zapošljavanju.

Javna ovlašćenja, kao i organizacione, stručne i druge poslove u oblasti zapošljavanja propisane Zakonom o zapošljavanju obavlja *Zavod*. Zavod je javna služba sa svojstvom pravnog lica sa pravima, obavezama i odgovornostima utvrđenim zakonom i statutom Zavoda. Zavod za zapošljavanje Crne Gore ostvaruje sredstva po osnovu:

- *doprinos za zapošljavanje* – kao izvornim prihodom, sredstva se ostvaruju po stopi od 1% na bruto zarade (0,5% na teret zaposlenog i 0,5% na teret poslodavca);
- *takse na zapošljavanje nerezidenata* (koji nemaju prebivalište ili centar poslovnih i životnih interesa na teritoriji Crne Gore) – koja se uplaćuju Zavodu i iznose 2,5 € dnevno po jednom licu, s tim što se za oblast poljoprivrede umanjuju za 50%;
- *transferi iz budžeta Crne Gore* – vrše se Zavodu namjenski za isplatu materijalnog obezbjeđenja nezaposlenih (neto novčane naknade, doprinos fondu PIO i doprinos fondu zdravstva) za učešće u finansiranju zarada pripravnika sa visokom stručnom spremom;
- *privatizacijom* – prodajom preduzeća, Zavodu se uplaćuje dio neidentifikovanog kapitala; ova sredstva se angažuju za rješavanje problema nezaposlenosti kroz stimulisanje samozapošljavanja i preduzetništva putem kredita i realizacije programa za pripremu radnika (stručno ospozobljavanje i prekvalifikacija, javni radovi, zapošljavanje invalidnih lica, itd.); i
- *donacije, poklona i drugih izvora*, u skladu sa zakonom.

Osiguranje za slučaj nezaposlenosti u Crnoj Gori

Tržište rada ima najvažniju ulogu u određivanju životnog standarda građana, kao i u iznosima i vrstama pomoći, koje trebaju pružiti ustanove socijalnog osiguranja i zaštite. Fleksibilno tržište rada (sa što manje ograničenja u ponudi i potražnji za radom), može osigurati uslove za visoke stope i brzo zapošljavanje, kao i porast plata po toj osnovi.

Nakon skoro desetogodišnjeg perioda smanjenja nezaposlenosti, usporavanje ekonomске aktivnosti usled globalne ekonomске krize u 2009. godini, od četvrtog kvartala se počelo naglašenije odražavati i na crnogorskem tržištu rada, mada uz veću fleksibilnost u poređenju sa zemljama okruženja. Aktivnosti koje je do sada sprovela Vlada, uključujući pored ostalog i sprovodenje projekta „Posao za vas“, smanjenje poreza i doprinosa na zarade i realizaciju aktivnih mjera za zapošljavanje, doprinijele su da se izbjegnu drastičnije posledice na tržištu rada. No i pored toga, ekonomска kriza je uticala da su indikatori tržišta rada na kraju 2010. godine nepovoljniji u odnosu na prethodnu godinu, bilo da se sagledavaju iz ankete o radnoj snazi ili iz administrativnih izvora.

U cilju reforme i stvaranja fleksibilnijeg tržišta rada i unapređenja poslovnog ambijenta u prva tri mjeseca 2011. godine, Vlada je utvrdila Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o radu, i s tim u vezi zadužila tripartitnu radnu grupu da nastavi aktivnosti u cilju poboljšanja postojećeg zakonskog rješenja kojim se uređuje pitanje rada ili pripreme novog prijedloga zakona o radu, čije će se rješenje u narednom periodu preispitivati. Utvrđen je i Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o strancima i Prijedlog o izmjenama Zakona o zapošljavanju i radu stranaca. Donesen je Program o zapošljavanju pripravnika i stimulisanju poslodavaca za zapošljavanje pripravnika na neodređeno vrijeme.⁴

Aktuelnim Vladinim programom obezbijedeno je stručno ospozobljavanje 3.926 visokoškolaca. Korisnici Programa primaće, u toku stručnog ospozobljavanja, naknadu u iznosu od 50% prosječne zarade u Crnoj Gori za prethodnu godinu. Za potrebe realizacije ovog programa Vlada će u 2013. godini obezbijediti oko 10 miliona eura. Stručnim ospozobljavanjem u trajanju od 9 mjeseci, koje će se računati kao 12 mjeseci radnog iskustva, osim sticanja praktičnih znanja, korisnici Programa stecić će i uslov za polaganje stručnog ispita (osim kada je riječ o polaganju ispita za rad u sudu, državnom tužilaštvu, advokaturi, kod javnog izvršitelja ili notara).

Ukupan broj zaposlenih u periodu 2005–2009. raste u kontinuitetu, što potvrđuje podatak da je prosječna stopa rasta broja zaposlenih u ovom periodu iznosila 3,6%, a ukupan broj zaposlenih lica je na kraju 2009. godine iznosio 169.859 (u odnosu na 169.160 osoba na kraju 2008. i 159.223 na kraju 2007). Ovo ukazuje na značajne pozitivne efekte sistemskih mjera podrške preduzetništvu i povećanje broja registrovanih privrednih društava i preduzetnika. Pad zaposlenosti, karakterističan za drugu polovicu 2010. godine kao odložen efekat ekonomске krize iz prethodnog perioda zaustavljen je početkom 2011. godine, kada je ostvareno povećanje u odnosu na decembar 2010. godine, što je pokazatelj koji ukazuje na postepen izlazak iz krize. Najveća nezaposlenost bila je u julu 2000. godine kada je iznosila 86.163, a najmanja u avgustu 2009. kada je bila 26.692.

⁴ P. Goranović, M. Radović, A. Čorić, *Analiza funkcionisanja penzionog sistema Crne Gore sa posebnim osvrtom na zemlje u regionu*, Podgorica, 2011, str. 33.

Na dan 31.12.2012. broj nezaposlenih u Crnoj Gori iznosi je 31.232, za 711 više u odnosu na isti dan prethodne godine. Od toga su žene 14.812, što je za 495 više u odnosu na prethodnu godinu. Stopa nezaposlenosti je 31.12.2012. iznosi 13,46%. Broj novozaposlenih u periodu od 1.1.2012. do 31.12.2012. je 20.696 od čega se 9543 odnosi na sezonsko zapošljavanje. Broj zaposlenih pripravnika u istom periodu je 1.498.

Visina materijalnog obezbjeđenja za porodicu koja nema prihod iznosi mjesечно: za jednočlanu porodicu 63,50 €, za porodicu sa dva člana 76,20 €, za porodicu sa tri člana 91,50 €, za porodicu sa četiri člana 108,00 €, a za porodicu sa pet i više članova 120,70 €. Pravo na ličnu invalidninu, kaže ministar, ima lice kod koga je nesposobnost za samostalan život i rad nastala prije navršene 18 godine života. Radi se o licima koja se ni pod posebnim uslovima ne mogu ospособiti za samostalan život i rad. Novčana naknada iznosi 108,80 € mjesечно. Pravo na njegu i pomoć drugog lica može ostvariti lice pod uslovom da ovo pravo nije ostvarilo po drugom osnovu. Novčana naknada iznosi 63 €.

Tabela 1:

	Prosječan broj lica koja su tražila zaposlenje Average number of employment claimants							Lica koja su krajem godine ostala nezaposlena Persons remained unemployed at the end of year							
	ukupno Total	žene Women	NKV, PKV, NSS UQW, HFQ, PE	VKV i KV HQ and QW	VSS, VŠ, SSS HE, HRE, SE	ukupno Total	žene Women	NKV, PKV, NSS UQW, HFQ, PE	VKV i KV HQ and QW	VSS, VŠ, SSS HE, HRE, SE	ukupno Total	žene Women	NKV, PKV, NSS UQW, HFQ, PE	VKV i KV HQ and QW	VSS, VŠ, SSS HE, HRE, SE
2007	34 396	15 513	8 838	11 204	14 354	31 469	14 017	7 994	10 256	13 219					
2008	29 514	13 193	7 824	9 306	12 384	28 378	12 758	7 659	8 759	11 960					
2009	28 385	12 756	7 392	8 633	12 360	30 169	13 704	7 573	9 023	13 573					
2010	31 864	14 270	7 770	9 304	14 790	32 106	14 383	7 668	9 231	15 207					
2011	30 875	14 105	7 215	8 498	15 163	30 552	14 341	6 821	8 145	15 586					

Izvor: Zavod za zapošljavanje Crne Gore

Source: Employment Bureau of Montenegro

Izvor: Zavod za zapošljavanje, Internet, www.zzzcg.org.

Tabela 2:

	5 – 13. NEZAPOSENNA LICA PREMA STEPENU OBRAZOVANJA I POLU, CRNA GORA 2011			UNEMPLOYED PERSONS BY SCHOOL ATTAINMENT AND SEX, MONTENEGRO 2011			% Žene % Women	
	ukupno Total	muškarci Men	žene Women	ukupno Total	muškarci Men	žene Women		
Ukupno	48,1	26,5	21,6	100,0	100,0	100,0	44,9	Total
Bez škole i nepotpuna osnovna šk.	(1,0)	((0,4))	(0,6)	((2,1))	.	(2,9)	62,8	Less than primary education
Osnovna škola	5,8	3,3	2,6	12,2	12,4	11,8	43,7	Primary education
Sručno obrazovanje nakon osnovne škole	9,6	6,2	3,5	20,0	23,2	16,1	36,0	Vocational education after primary school
Srednje opšte obrazovanje	(2,3)	((1,0))	(1,3)	(4,9)	((3,9))	(6,0)	55,7	Secondary general education
Srednje stručne škole	21,4	11,9	9,5	44,6	44,9	44,2	44,5	Secondary vocational educat.
Više i visoko stručno obrazov. od toga	(7,8)	(3,7)	4,1	(16,3)	(14,1)	19,0	52,2	Tertiary education of which
Više stručno obrazovanje	(1,7)	.	((0,6))	(3,5)	.	((2,6))	.	First stage of tertiary educat.
Fakultet, akademija ili visoka škola, doktori i magistri nauka	(6,2)	(2,6)	3,5	12,8	(9,9)	16,4	57,5	Second stage of tertiary education, bachelors', masters', or doctors' degree

Izvor: Anketa o radnoj snazi

Source: Labour Force Survey

Nezaposlenost u Crnoj Gori je već duže vrijeme prisutan društveni problem sa krupnim posljedicama na društveno-ekonomski razvoj, porodične i individualne egzistencije. Ovaj društveno-ekonomski problem je prije svega prouzrokovao ekonomskim činiocima, a posljedice njegove prisutnosti manifestuju se u sferi politike, ekonomskih odnosa, kolektivnoj i individualnoj psihologiji, na planu ličnog, porodičnog i društvenog morala, u sistemu socijalne sigurnosti i realizaciji ličnosti svih odraslih, koji su sposobni ili djelimično sposobni za rad. Ekspanzija ovog problema počinje od devedesetih godina prošlog vijeka sa stopom od preko 30%, što je predstavljalo veliki procenat i svrstavalo nas u zemlje savremenog svijeta sa najvećom stopom nezaposlenosti.

5 -7. ZAPOŠLJAVANJE

	Zaposleni posredstvom Zavoda za Zapošljavanje ¹⁾ Employed through Employment Bureau ¹⁾	Stanje prijavljenih radi zaposlenja krajem godine Employment claimants registered during a calendar year					Podnijete prijave Submitted notifications	
		ukupno Total	žene Women	prvi put traže zaposlenje Seeking work for the first time	stručni ²⁾ Skilled ²⁾	s pravom na zdravstvenu zaštitu Entitled to health care	o prestanku rada u decembru About work stoppage in December	o slobodnim radnim mjestima u decembru About job vacancies in December
2007	2 658	31 469	14 017	8 388	23 475	31 469	339	5 299
2008	2 257	28 378	12 758	6 664	20 719	28 378	413	3 009
2009	1 228	30 169	13 704	6 618	22 596	30 169	681	1 477
2010	1 152	32 106	14 383	7 036	24 438	32 106	441	1 191
2011	1 396	30 552	14 341	7 318	23 731	30 552	458	876

Izvor: Zavod za zapošljavanje Crne Gore

¹⁾ Mjesečni prosjek²⁾ Obuhvaćeni su i KV i VKV radnici

Source: Employment Bureau of Montenegro

¹⁾ Monthly average.²⁾ Qualified and highly qualified workers included

Izvor: Zavod za zapošljavanje, Internet, www.zzzcg.org.

Prema podacima Monstata:

- od radno aktivnog stanovništva *starosti od 15 do 24* godine radno je angažovano samo 12,3 odsto, dok ih je 44,6 odsto nezaposlenih;
- u kategoriji *starosti od 25 do 49* godina zaposleno je 60,2 odsto, a nezaposleno 20,6 odsto; i
- u kategoriji *starosti od 50 do 65* je veći broj zaposlenih, ukupno 45,4 odsto, dok je nezaposleno 11,2 odsto.

Osiguranje za slučaj nezaposlenosti u Srbiji

Obaveznim osiguranjem obezbeđuju se prava za slučaj nezaposlenosti, i to:

1. novčana naknada;
2. zdravstveno osiguranje i penzijsko i invalidsko osiguranje u skladu sa zakonom; i
3. druga prava u skladu sa zakonom.

Pravo na novčanu naknadu ima nezaposleno lice koje je bilo obavezno osigurano za slučaj nezaposlenosti najmanje 12 meseci neprekidno ili s

prekidima u poslednjih 18 meseci. Neprekidnim osiguranjem smatra se i prekid osiguranja kraći od 30 dana.

Osnovica za utvrđivanje visine naknade je prosječna zarada, odnosno plata ili naknada zarade nezaposlenog u skladu sa zakonom u posljednjih šest mjeseci koji prethode mjesecu u kojem je prestao radni odnos, odnosno osiguranje. Ona se utvrđuje u visini od 50% osnovice utvrđene zakonom. Novčana naknada ne može biti viša od 160% niti niža od 80% minimalne zarade utvrđene u skladu sa propisima o radu za mjesec u kojem se vrši isplata. Osnovica doprinosa za zaposlene i za poslodavce je zarada. Osnovica doprinosa ne može biti niža od najniže mjesecne osnovice doprinosa, koju čini iznos od 35% prosječne mjesecne zarade u Republici, isplaćene u prethodnom kvartalu. Stope doprinosa po kojima se obračunavaju i plaćaju doprinosi date su u sljedećoj tabeli:⁵

	Stope doprinosa koje plaća zaposleni	Stope doprinosa koje plaća poslodavac	Ukupno
Doprinosi za penzijsko i invalidsko osiguranje	11%	11%	22%
Doprinosi za zdravstveno osiguranje	6,15%	6,15%	12,3%
Doprinosi za osiguranje za slučaj nezaposlenosti	0,75%	0,75%	1,5%
UKUPNO	17,9%	17,9%	35,8%

Izvor: Zakon o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje, *Službeni glasnik RS*, br. 84/04, 61/05, 62/06.

Sa zbirnom stopom od 35,8% Srbija je na nivou zemalja u našem regionu, a stopa je nešto niža nego u drugim bivšim Republikama SFRJ. Međutim, u poređenju sa razvijenim zemljama ta stopa je prilično visoka i prema preporukama Savjeta Evrope, upravo je smanjenje stope doprinosa jedan od načina za podsticanje zapošljavanja u Srbiji.

Pravo na penzijsko i invalidsko osiguranje nemaju sva nezaposlena lica koja se vode na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje, već samo nezaposlena lica koja su korisnici novčane naknade. Na iznos novčane naknade plaćaju se doprinosi za penzijsko i invalidsko osiguranje i njihov obračun i uplatu vrši NSZ. Prava iz zdravstvenog osiguranja po osnovu nezaposlenosti mogu ostvariti:

- lica koja imaju pravo na novčanu naknadu po osnovu nezaposlenosti prema propisima o zapošljavanju; i
- nezaposlena lica i druge kategorije socijalno ugroženih lica čiji su mjesечni prihodi ispod prihoda utvrđenih u skladu sa ovim zakonom.

⁵ Zakon o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje, *Službeni glasnik RS*, br. 84/04, 61/05, 62/06.

Poslove zapošljavanja obavlja Nacionalna služba za zapošljavanje i agencije za zapošljavanje. *Nacionalna služba* obavlja djelatnosti javne službe u izvršavanju poslova zapošljavanja i osiguranja za slučaj nezaposlenosti. Djelokrug rada Nacionalne službe je: obavještavanje o uslovima i mogućnostima za zapošljavanje, posredovanje u zapošljavanju, profesionalna orijentacija i savjetovanje o izboru zanimanja, posredovanje za zapošljavanje u inostranstvu, izdavanje dozvole za rad strancu i licu bez državljanstva, osiguranje zaposlenog, ostvarivanje prava po osnovu osiguranja, itd.

Agencije za zapošljavanje osnivaju pravna i fizička lica radi obavljanja poslova zapošljavanja, i to:

- obavještavanje o uslovima i mogućnostima za zapošljavanje;
- posredovanje u zapošljavanju u zemlji i inostranstu;
- profesionalnu orijentaciju i savjetovanje o izboru zanimanja; i
- sproveđenje pojedinih mjera aktivne politike zapošljavanja, na osnovu ugovora sa Nacionalnom službom.

Stopa nezaposlenosti u Srbiji u aprilu 2012. iznosila je 25,5 %, što je 3,3 procentna poena više nego u istom mjesecu prošle godine i najviša od 1998. godine kada je statistika počela da se vodi, saopštilo je 29. juna Republički zavod za statistiku. Od izbijanja krize 2008. do danas nezaposlenost se povećala za više od 11 procenatnih poena, a bez posla je ostalo oko 600.000 ljudi. Stopa zaposlenosti koja predstavlja procenat zaposlenih u ukupnom stanovništvu starosti 15 i više godina, takođe je pala. Podaci za Srbiju dobijeni su anketom o radnoj snazi na uzorku od 8.000 domaćinstava. Anketirano je 21.402 građana, a za 19.017 prikupljeni su podaci o njihovoj radnoj aktivnosti. Stopa zaposlenosti se mjeri učešćem nezaposlenih u ukupnom broju radno sposobnih stanovnika.

Ovo je rekordna stopa nezaposlenosti u poslednjih 14 godina otkad Republički zavod za statistiku objavljuje rezultate ankete. Za muškarce je stopa nezaposlenosti 25%, a za žene 26,1%. Stopa zaposlenosti u aprilu je iznosila 34,3 %, što je 1,9 % manje nego u aprilu 2011. Za muškarce je stopa zaposlenosti 41,5 %, a za žene 27,7 %.

Osiguranje za slučaj nezaposlenosti u Hrvatskoj

Prava nezaposlenih osoba ostvaruju se putem Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, koji predstavlja tijelo javne vlasti i koje sprovodi programe zapošljavanja.

Pravo na novčanu naknadu stiče nezaposlena osoba koja u trenutku prestanka radnog odnosa ima najmanje 9 mjeseci rada u posljednja 24 mjeseca. Kao vrijeme provedeno na radu smatra se vrijeme obaveznog osiguranja po propisima o penzijskom osiguranju ostvareno na temelju radnog odnosa u Republici Hrvatskoj i vrijeme koje je radnik proveo na bolovanju, odnosno trudničkom, usvojiteljskom ili starateljskom dopustu nakon prestanka radnog odnosa, odnosno službe, ako je za to vrijeme primao naknadu plate prema propisima o zdravstvenom osiguranju. Osnovicu za utvrđivanje visine novčane

naknade čini prosjek obračunate plate, umanjen za doprinose za obavezna osiguranja ostvaren u tromjesečnom razdoblju koje je prethodilo prestanku radnog odnosa, odnosno službe. U osnovicu ne ulaze naknade plate ostvarene po posebnim propisima. Ako se osnovica za utvrđivanje novčane naknade ne može utvrditi prema plati, nezaposlenoj osobi se utvrđuje osnovica u visini minimalne plate, umanjene za doprinose za obavezna osiguranja utvrđene posebnim propisom, zavisno od procenta. Novčana naknada za prvih 90 dana korištenja iznosi 70%, a za preostalo vrijeme korištenja 35% od osnovice.

Pravo na penzijsko osiguranje, prema Zakonu o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti, ima nezaposlena osoba koja je ostvarila novčanu naknadu i koja ima godine života, a nedostaje joj najviše 5 godina penzijskog staža do ispunjenja uslova za starosnu penziju.

Doprinos za osiguranje u slučaju nezaposlenosti čine:⁶

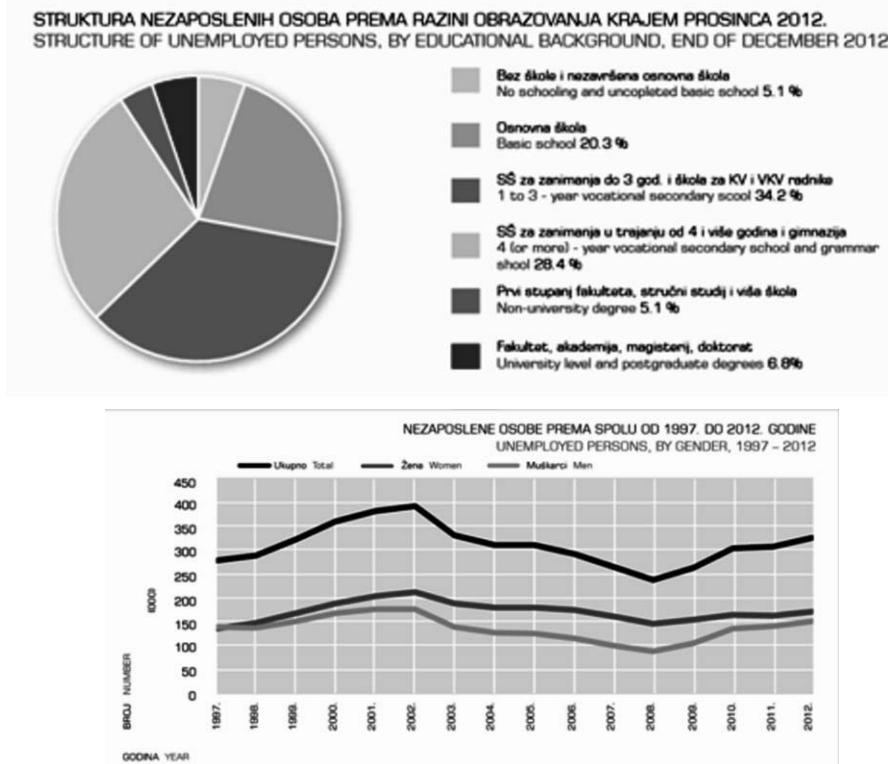
- doprinosi za zapošljavanje, i
- poseban doprinos za podsticanje zapošljavanja osoba sa invaliditetom.

Doprinosi se ubiraju iz plate (tj. na teret zaposlenog), i na platu (tj. na teret poslodavca), tako da se doprinosi za penzijsko osiguranje plaćaju na teret zaposlenog, a doprinosi za zdravstveno osiguranje i zapošljavanje na teret poslodavca.

Doprinosi	Doprinosi iz plate (na teret zaposlenog)	Doprinosi na platu (na teret poslodavca)
Za osobe osigurane samo u I stubu penzijskog osiguranja	20% I stub	
Za osobe osigurane u I i II stubu penzijskog osiguranja	15% I stub 5% II stub	
Osnovni zdravstveni doprinos		15%
Poseban doprinos za osiguranje od posljedica nesreće na radu i profesionalnog oboljenja		0,5%
Za zapošljavanje		1,7%
UKUPNO	20%	17,2%

⁶ Pero Jurčić, *Javne finansije*, Zagreb, 2001, str. 299.

Grafikon 1 i 2

Izvor: Hrvatski zavod za zapošljavanje, Internet, www.hzz.hr.

U Hrvatskoj je trenutno registrovana nezaposlenost od 358.214 ljudi, od čega žene čine 189.856. Mladih do 24 godine bez radnog iskustva ima 36.502, dok dugotrajno nezaposlenih ima 150.980. Korisnika novčane naknade ima 85.194, od toga su žene 44.075. Prosječan iznos isplaćene novčane naknade je 1.698,21 kn.

Osiguranje za slučaj nezaposlenosti u Sloveniji

Pored obaveznog osiguranja za slučaj nezaposlenosti, u Sloveniji postoji i sistem dobrovoljnog osiguranja. Stopa doprinosa za obavezno osiguranje za slučaj nezaposlenosti koju plaća zaposleni je 0,14%, a koju plaća poslodavac 0,06%.

Prava koja proizilaze iz nezaposlenosti:

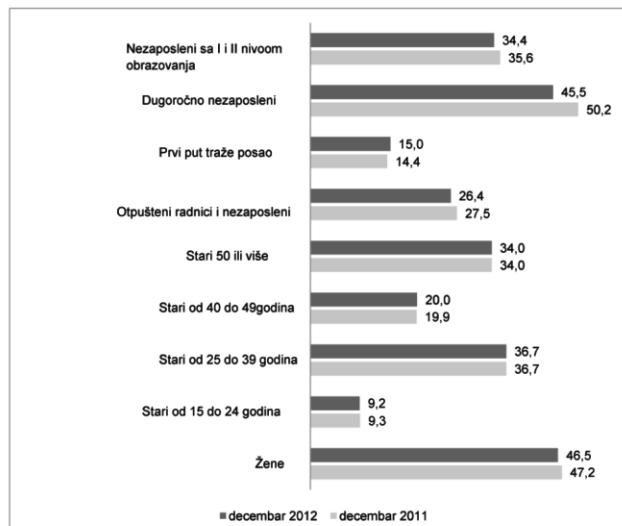
- novčana naknada;
- pomoć u traženju poslova;
- nadoknada putnih troškova; i
- pravo na zdravstveno i penzijsko-invalidsko osiguranje.

Pravo na novčanu naknadu ostvaruju svi osiguranici koji su ostali bez posla protiv svoje volje. Pravo da dobijaju novčanu naknadu ostvaruju svi osiguranici koji su bili zaposleni najmanje 12 mjeseci za posljednjih 18 mjeseci, prije prestanka radnog odnosa, i da su za to vrijeme uplaćivali doprinose za obavezno socijalno osiguranje. Nacionalni Zavod za zapošljavanje (ESS) je samostalna javna ustanova koja je zadužena za operativni dio politike tržista rada. Politiku zapošljavanja sprovodi 12 regionalnih ustanova Zavoda za zapošljavanje i 59 lokalnih kancelarija za zapošljavanje.

Krajem decembra 2012. godine bilo je 118.061 prijavljenih na Institutu nezaposlenih lica, 6.590 lica više nego u novembru. U poređenju sa stopom nezaposlenosti, u novembru su najviše porasli nezaposleni koji su stariji od 50 godina. U 2012., 7,2% je više nezaposlenih nego u 2011. godini. U decembru, struktura nezaposlenosti u poređenju sa strukturom u novembru pokazuje povećanje razmere nezaposlenih lica starosti od 40 do 49 godina, a stariji od 50 ili više godina povećavaju udio nezaposlenih, stalnim otpuštanjem, pa je i stopa nezaposlenosti na najnižem stepenu. Obrazovna struktura u odnosu na decembar 2011. pokazuje najveći pad nezaposlenih sa najnižim obrazovanjem (I-II nivo), na 34,4%, a najveći porast udjela nezaposlenih sa visokim obrazovanjem (VI stepen ili više), 14,3%. Udio nezaposlenih sa stručnim obrazovanjem (treći i četvrti stepen) isti je kao i prije, dok je udio nezaposlenih sa V stepenom smanjen za 26,3%.

Osiguranje za slučaj nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini

Obračun, obustavu i uplatu doprinosa za obveznike doprinosa vrši isplatitelj zarada i drugih ličnih primanja, i to mjesečno ili prilikom svake isplate. Zavod za platni promet Federacije BiH dužan je da obustavi isplatu plata ako nijesu obračunati i istovremeno sa isplatom plate, uplaćeni doprinosi. Stope doprinosa po različitim vidovima osiguranja date su u tabeli:

Izvor: Federalni zavod za statistiku Bosne i Hercegovine, Internet, www.fzs.ba.

	Stope doprinosa koje plaća zaposleni	Stope doprinosa koje plaća poslodavac	UKUPNO
Doprinosi za penzijsko i invalidsko osiguranje	17%	7%	24%
Doprinosi za zdravstveno osiguranje	13%	5%	18%
Doprinosi za osiguranje za slučaj nezaposlenosti	2%	1%	3%
UKUPNO	32%	13%	45%

Stope doprinosa u Republici Srpskoj:

	Visina stope doprinosa
Doprinosi za penzijsko i invalidsko osiguranje	17%
Doprinosi za zdravstveno osiguranje	11,5%
Doprinosi za osiguranje za slučaj nezaposlenosti	0,7%
Za dječiju zaštitu	1,4%
UKUPNO	30,6%

Sistem socijalnog osiguranja pati od stalno prisutnih problema nepoštovanja propisa, izbjegavanja poreskih obaveza, slabe naplate i niskog nivoa zaposlenosti u formalnom smislu. Uslijed neefikasnog funkcionisanja sistema obaveznog socijalnog osiguranja u Bosni i Hercegovini, bila je evidentna neophodnost sproveđenja reforme u oblasti socijalne zaštite. Sama primjena reforme u socijalnom sektoru počela je 2007. godine. Neke od preporuka su: smanjiti stope doprinosa za socijalno osiguranje, uz istovremeno proširenje osnovice za obračun doprinosa i harmonizaciju stopa doprinosa između entiteta, itd.

Po osnovu osiguranja za slučaj nezaposlenosti, osiguranik ima pravo na:

- novčanu naknadu;
- zdravstveno osiguranje; i
- penzijsko osiguranje.

Pravo na novčanu naknadu stiče osoba koja je u trenutku prestanka radnog odnosa imala najmanje 8 mjeseci rada neprekidno ili 8 mjeseci sa

prekidima u posljednjih 18 mjeseci. Visina novčane naknade utvrđuje se kao 40% prosječne neto plate isplaćene u zemlji u posljednja tri mjeseca prije prestanka radnog odnosa nezaposlene osobe, koju objavljuje Zavod za statistiku. *Penzijsko osiguranje* osigurava se nezaposlenoj osobi kojoj nedostaju do tri godine penzijskog staža do sticanja uslova za starosnu penziju, u skladu sa propisom o penzijsko-invalidiskom osiguranju.

Na nivou BiH veoma je složen institucionalni okvir, u kome su definisane nadležnosti iz oblasti rada i zapošljavanja. U toku 2003. zakonom su definisane nadležnosti Agencije za rad i zapošljavanje BiH. U Republici Srpskoj oformljen je Zavod za zapošljavanje Republike Srpske, koji svoje aktivnosti obavlja preko 6 regionalnih filijala. U Federaciji Bosne i Hercegovine postoji složeniji oblik organizacione strukture – Federalni zavod za zapošljavanje na nivou Federacije BiH, kontrolne službe za zapošljavanje, koje su organizovane kao javne ustanove i samostalni su pravni subjekti.

Tabela 3:

	2011.												2012.		
	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III		
Ukupno / Total	530.053	529.446	526.791	525.978	528.509	531.058	529.994	530.897	532.476	536.728	541.374	543.647	542.742		
<i>Muškarci / Men</i>	265.003	263.891	261.909	261.241	261.911	262.466	262.207	262.452	263.468	266.500	269.564	271.318	270.231		
<i>Žene / Women</i>	265.050	265.555	264.882	264.737	266.598	268.592	267.787	268.445	269.008	270.228	271.810	272.329	272.511		
Fakultet / University	22.640	23.161	23.410	23.640	25.476	27.450	26.393	27.498	28.522	29.584	30.286	30.294	30.226		
<i>Muškarci / Men</i>	8.183	8.356	8.424	8.508	9.065	9.645	9.412	9.812	10.161	10.536	10.798	10.853	10.844		
<i>Žene / Women</i>	14.457	14.805	14.986	15.132	16.411	17.805	16.981	17.686	18.361	19.048	19.488	19.441	19.382		
Viša / Higher	7.286	7.338	7.279	7.245	7.428	7.803	7.466	7.439	7.466	7.513	7.611	7.579	7.549		
<i>Muškarci / Men</i>	2.778	2.780	2.759	2.754	2.818	2.934	2.830	2.816	2.825	2.838	2.869	2.864	2.857		
<i>Žene / Women</i>	4.508	4.558	4.520	4.491	4.600	4.869	4.636	4.623	4.641	4.675	4.742	4.715	4.692		
Srednja / Secondary	129.699	129.640	128.858	129.494	130.292	130.736	131.859	132.431	132.686	133.415	134.555	135.299	135.379		
<i>Muškarci / Men</i>	50.939	50.706	50.263	50.575	50.944	51.131	51.747	52.211	52.492	53.036	53.682	54.181	54.136		
<i>Žene / Women</i>	78.760	78.934	78.595	78.919	79.348	79.605	80.112	80.220	80.194	80.379	80.873	81.118	81.243		
VKV i KV / Highly skilled, skilled	192.471	191.845	190.488	189.782	190.014	190.155	189.743	189.437	189.622	191.121	192.876	193.913	193.464		
<i>Muškarci / Men</i>	116.161	115.604	114.522	114.038	114.052	114.026	113.732	113.388	113.666	114.979	116.459	117.312	116.798		
<i>Žene / Women</i>	76.310	76.241	75.966	75.744	78.962	76.129	76.011	76.049	75.956	76.142	76.417	76.601	76.666		
Polukvalifikovani / Semi-skilled	13.673	13.642	13.601	13.517	13.468	13.434	13.369	13.307	13.261	13.310	13.409	13.482	13.401		
<i>Muškarci / Men</i>	7.778	7.744	7.732	7.684	7.668	7.635	7.588	7.551	7.539	7.588	7.656	7.710	7.654		
<i>Žene / Women</i>	5.895	5.898	5.869	5.833	5.800	5.799	5.781	5.756	5.722	5.722	5.753	5.772	5.747		
Nekvalifikovani / Unskilled	164.284	163.820	163.155	162.300	161.831	161.480	161.164	160.785	160.919	161.785	162.637	163.080	162.723		
<i>Muškarci / Men</i>	79.164	78.701	78.209	77.682	77.354	77.095	76.898	76.665	76.785	77.523	78.100	78.398	77.942		
<i>Žene / Women</i>	85.120	85.119	84.946	84.618	84.477	84.385	84.266	84.120	84.134	84.262	84.537	84.682	84.781		

Izvor: Federalni zavod za statistiku Bosne i Hercegovine, Internet, www.fzs.ba.

U martu 2012. godine broj nezaposlenih u BiH iznosio je 542.742. To je rast nezaposlenosti od 2,4 indeksnih poena ili u apsolutnom iznosu, broj osoba koje se vode kao nezaposlene povećao se za 12.689. Ako poredimo nezaposlene po kvalifikacionoj strukturi uočava se da je najveći broj nezaposlenih osoba sa VKV i KV kvalifikacijom – 193.464, zatim slijede osobe sa NK 162.723 i sa srednjom stručnom spremom 135.379 osoba. Kao nezaposleni vodi se najmanji broj osoba višeg obrazovanja, tj. VŠS 7.549, a slijede ih osobe sa visokom školskom spremom 30.226 (uključujući i doktore nauka i magistre). Udio ženske populacije u nezaposlenima iznosi 50,2 procenata ili u apsolutnom iznosu 272.511 osoba ženskoga pola. U ženskoj

populaciji najveći broj nezaposlenih osoba je nekvalifikovanih – 84.781, sa srednjom spremom – 81.243 i sa VKV i KV kvalifikacijom 76.666 osobe.

Osiguranje za slučaj nezaposlenosti u Makedoniji

U Republici Makedoniji, obavezni doprinosi za socijalno osiguranje su temeljni prihodi, kojima se finansiraju izdaci za penzijsko osiguranje, zdravstveno osiguranje i osiguranje od nezaposlenosti. Osnovica doprinosa za socijalno osiguranje je bruto plata, i ono što je karakteristično u Makedoniji je da doprinose plaćaju samo poslodavci. Aktuelne stope doprinosa u 2009. godini, kao i u 2010. i 2011. date su u sljedećoj tabeli:

	2008.	2009.	2010.	2011.
Penzijsko i invalidsko osiguranje	21,2%	19%	16,5%	15%
Zdravstveno osiguranje	9,2%	7,5%	7%	6%
Osiguranje od nezaposlenosti	1,6%	1,4%	1,2%	1%
UKUPNO	32%	27,9%	24,7%	22%

Pravo na novčanu naknadu ima nezaposlena osoba koja je bila zaposlena najmanje 9 mjeseci neprekidno ili 12 mjeseci sa pauzama u posljednjih 18 mjeseci prije prestanka radnog odnosa. Visina novčane naknade za vrijeme nezaposlenosti iznosi 50% prosječne neto plate radnika za posljednjih 12 mjeseci pred prestanak radnog odnosa, a za lice koje uživa novčanu naknadu duže od 12 mjeseci 40% prosječne neto plate.

Pravo na penzijsko i invalidsko osiguranje imaju korisnici novčane naknade kojima nedostaje najviše pet godina da bi stekli pravo na starosnu penziju, a koji nemaju 15 godina staža u osiguranju, i imaju pravo na penzijsko-invalidsko osiguranje u skladu sa Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju, do sticanja 15 godina staža u osiguranju.

Pravo na zdravstveno osiguranje je takođe jedno od prava koja imaju lica za vrijeme nezaposlenosti.

Agencija za zapošljavanje Republike Makedonije je javna ustanova, preko koje se uređuju i rješavaju sva pitanja iz oblasti tržišta rada, prava i obaveze za poslodavce i nezaposlene, kao i osiguranje za slučaj nezaposlenosti. Agencije za zapošljavanje posluje na teritoriji Republike Makedonije preko svoje Centralne službe i 30 centara za zapošljavanje.

U Makedoniji koja je od 2005. kandidat za prijem u EU, stopa nezaposlenosti skočila je u 2010. na 32,3 odsto, pokazali su podaci Evrostata. Nezaposlenost među mlađim ljudima dospjela je čak 50 odsto. Tendencija rasta stope nezaposlenosti u Makedoniji nastavljena je i u 2011. godini, pa je u prvom tromesečju iznosila 33,6 odsto. U 2012. u Makedoniji stopa

nezaposlenosti iznosi 31 posto, što i ovu zemlju svrstava u grupu evropskih država koje imaju najveći broj nezaposlenih građana. Agencija za statistiku Makedonije nedavno je objavila da je ta zemlja zvanično u recesiji, pošto je drugi kvartal uzastopno zabilježila negativan privredni rast.

Aktuelne stope nezaposlenosti u regionu:

	Stopa nezaposlenosti u 2012.
Crna Gora	12,36%
Srbija	25,5%
Makedonija	31%
Hrvatska	17,7%
Bosna i Hercegovina	43,9%
Slovenija	8,4%

Zaključak

Naći odnos između pravednog socijalnog sistema koji predstavlja zaštitu i sigurnost građana koji je koriste, s jedne, i istovremeno privrednog rasta s druge strane, princip je kome teže sve zemlje. Uskladiti ta dva povezana, ali po funkciji različita sistema, ni u jednom vremenu nije bilo lako ostvariti.

Različite istorijske okolnosti u kojima su nastajale i razvijale se države, njihova ustavna uređenja, dostignuti nivo ekonomskog i kulturnog nasljeđa, pripadnost određenim međunarodnim organizacijama, uticali su da ne postoje dvije države sa istovjetnim sistemima i načinima rješavanja ovih pitanja, što ne znači da između njih nema sličnosti i uporedivosti.

Socijalni problemi ukazuju na posljedice nezadovoljenja potreba ljudi zbog nepovoljnih socijalno-ekonomskih uslova života, čime se produkuju „socijalni slučajevi“. U najčešće socijalne probleme ubraja se nezaposlenost. Nastajanje „socijalnih slučajeva“, pa time i socijalnih problema, je normalna činjenica imanentna prirodi čoveka i društva. Zato je moguće ovakve okolnosti preventivno smanjivati, neke od njih suzbiti, dok se kod nekih od njih organizovanim društvenim intervencijama mogu sprečavati samo nepovoljne posljedice. Socijalni problemi, kao skup nepoželjnih manifestacija po pojedinca i grupe, kompleksni su i često dugoročno destabilizujući za društvenu zajednicu, što zahtijeva kompleksne mjere socijalne politike za njihovo prepoznavanje, prevenciju i rješavanje. Nezaposlenost je najteži ekonomski, socijalni i politički problem koji izaziva socijalnu nesigurnost, ličnu i porodičnu ugroženost, beznađe i besperspektivnost, asocijalna ponašanja i sl. Zbog toga sve zemlje preuzimaju organizovane društvene mjere, kako bi što

veći broj radno sposobnih uključili u proces rada. Promatrujući volju radnika da radi pri određenoj visini plate, razlikujemo: dobrovoljnu nezaposlenost i prisilnu nezaposlenost. Dobrovoljna nezaposlenost nastaje onda kada radnici ne žele raditi po trenutnim tržišnim platama. Za radnike kažemo da su prisilno nezaposleni kada žele raditi za plate kakve prevladavaju na tržištu, ali ne mogu naći posao.

Većina zemalja Zapadnog Balkana svakodnevno se suočava sa porastom nezaposlenosti, što je direktna posljedica globalne ekonomske krize. Države mogu preduzimati aktivne mјere za suzbijanje nezaposlenosti, koje možemo podijeliti na indirektne i direktne. Indirektne mјere zasnivaju se na podsticanju proizvodnje. Na taj se način stvara potreba za otvaranjem novih radnih mјesta. Jedna od takvih mјera je privatizacija društvene/državne imovine, to jest prodaja te imovine privatnim ili pravnim osobama. Međutim, važno je da sam proces privatizacije bude sproveden korektno (uz veću kontrolu države, raspisivanje javnih natjecanja, prodaju po tržišnim cijenama, kompetentnost preduzetnika za upravljanje preduzećem), inače su mali izgledi da dugoročni pozitivni učinci dođu do izražaja i može se dogoditi upravo suprotno od željenog: da dođe do još veće nezaposlenosti. Ostale indirektne mјere su na primjer fondovi za kreditiranje malih i srednjih preduzeća, smanjeni porezi poslodavcima, naročito za svakog novozaposlenog radnika, i sl. Pod direktnim aktivnim mjerama zapošljavanja misli se na one koje podižu kupovnu moć građana. Tako nešto je nužno da bi porasla ukupna potražnja za uslugama i proizvodima, jer inače povećana proizvodnja (npr. kroz otvaranje novih radnih mјesta) ne bi imala smisla. U te mјere ubrajaju se otvaranje novih radnih mјesta kroz javne rade, posredovanje i savjetovanje od strane službi zapošljavanja, stručno ospozobljavanje, prekvalifikacija, pomoć kod samozapošljavanja i sufinanciranje zapošljavanja; zatim podsticanje geografske, profesionalne i ekonomske aktivnosti i smanjenje iznosa naknade za nezaposlene. Svaka od ovih mјera ima svoje prednosti i nedostatke (zavisno od aktuelnih prilika u državi). Država treba da razvija svoju socijalnu politiku kao svjesnu delatnost kojom se razrješavaju socijalne protivurečnosti, usmjeravaju socijalne pojave i procesi ka socijalnom razvoju i rješavaju socijalni problemi.

Bibliografija

1. Goranović, Predrag, Radović, Milivoje, Čorić, Andrijana, *Analiza funkcionisanja penzionog sistema Crne Gore sa posebnim osvrtom na zemlje u regionu*, Podgorica, 2011.
2. Elektronska uprava Crne Gore, Internet, <http://www.euprava.me/>.
3. Employment service of Slovenia, Internet, www.ess.gov.si.
4. Federalni zavod za statistiku Bosne i Hercegovine, Internet, www.fzs.ba.
5. Federalni zavod za zapošljavanje Bosne i Hercegovine, Internet, www.fzzz.ba.
6. Hrvatski zavod za zapošljavanje, Internet, www.hzz.hr.
7. Zavod za statistiku Crne Gore, Internet, www.monstat.org.
8. Nacionalna služba za zapošljavanje Srbije, Internet, www.nsz.gov.rs.

9. Agencija za zapošljavanje Republike Makedonije, Internet, www.zvrm.gov.mk.
10. Zavod za zapošljavanje Crne Gore, Internet, www.zzzcg.org.
11. Jelčić, Barbara, Jelčić, Božidar, *Poreski sustav i poreska politika*, Zagreb, 1998.
12. Jelčić, Božidar, *Finansijsko pravo i finansijska znanost*, Zagreb, 2002.
13. Jurčić, Pero, *Javne finansije*, Zagreb, 2001.
14. Popović, Dejan, *Nauka o porezima i poreska prava*, Beograd, 1997.
15. Zakon o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje, *Službeni glasnik RS*, br. 84/04, 61/05, 62/06.
16. Zakon o radu, *Službeni list RCG*, br. 49/08.
17. Zakon o zapošljavanju, *Službeni list RCG*, br. 5/02.

Prof. Predrag GORANOVIĆ, Ph.D.

UNEMPLOYMENT INSURANCE IN THE COUNTRIES IN THE REGION

ABSTRACT

Employment is one of key interests of any state and together with inflation, it is the most striking indicator of the economic and social situation of a state. Unemployment protection system plays a primary social and individual problem that has many implications not only for the economic and social development, but also for the existence of individuals and their families.

One can perceive the essential significance of employment for every individual and for some community by taking into consideration the general definition of employment such as indicators of economic, cultural and social prosperity of the community, a source of existence of the broadest circle of population, stabilisation of the socio-economic status of an individual and the community and unemployment such as a synonym of poverty, social marginalisation, unnecessary and irreversible waste of human resources.

In the first part of the paper, we have considered the unemployment insurance system itself and labour market in Montenegro, and then we have briefly perceived the unemployment situation in the countries of the former Yugoslavia.

Key words: unemployment, social insurance, unemployment compensation, social right, former Yugoslavia.

UDK: 330.14.01:368
Biblid 0543-3657, 64 (2013)
God. LXIV, br. 1149, str. 137-156.
Izvorni naučni rad
Primljen: 18. decembar 2012.

Međunarodna politika br. 1149, januar-mart 2013. godine

Dr Vladimir NJEGOMIR¹

Dr Rajko TEPAVAC²

Dr Milan POČUĆA³

Kapacitet međunarodnog sektora osiguranja i reosiguranja: implikacije katastrofalnih šteta

SAŽETAK

Kapital kao razlika između imovine i obaveza osiguravajućim društvima omogućava zaštitu od negativnog odstupanja stvarnih šteta, troškova ili investicionih rezultata od planiranih veličina i predstavlja kapacitet, odnosno ključni ograničavajući faktor ponude usluga osiguranja, kako na lokalnom tako i na globalnom nivou. Posebnu problematiku u upravljanju osiguravajućim i reosiguravajućim društvima u svetu predstavljaju katastrofalne štete s obzirom na njihov izuzetan uticaj na međunarodne odnose, raspoloživi kapital i ograničavanje kapaciteta u osiguranju. Sa češćim ispoljavanjem događaja povećanog intenziteta štetnih posledica sve češće se ispoljava problematika ograničene osigurnjivosti rizika i nedovoljnosti ne samo pojedinačnih već i zbirnog kapaciteta sektora osiguranja i reosiguranja na međunarodnom nivou. Osnovni zaključak sprovedenih istraživanja jeste da osiguranje i reosiguranje u savremenim uslovima i međunarodnim tokovima, više nisu dovoljni za pokriće posledica ostvarenja katastrofalnih šteta upravo zbog ograničenosti kapaciteta za prihvat rizika. Nameće se neophodnost korišćenja alternativnih rešenja, koja uključuju mehanizme kontrole rizika i mehanizme finansiranja štetnih posledica koje obuhvataju transfer rizika na investitore na međunarodnom tržištu kapitala i državnu intervenciju, odnosno korišćenje sredstava javnih fondova i različitih oblika javno-privatnog partnerstva, uključujući učešće i međunarodnih institucija.

Ključne reči: Međunarodni kapital, globalni, kapacitet, osiguranje, katastrofalne štete, reosiguranje, međunarodno tržište kapitala, država.

Institut za međunarodnu politiku i privedu (IMPP)

¹ Dr Vladimir Njegomir, docent, Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad.

² Dr Rajko Tepavac, docent, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad. Email: rajko.tepavac@dunav.com.

³ Dr Milan Počuća, docent, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe Novi Sad. Email: pocucamilan@gmail.com.

1. Uvod

Osiguranje je najvažnija i najzastupljenija tehnika upravljanja rizicima, koja se ostvaruje transferom rizika sa pojedinaca na grupu, odnosno udruživanjem rizika u zajednice pojedinaca koji su izloženi istoj vrsti opasnosti. Osiguranje ne obezbeđuje, međutim, samo posrednu ekonomsku zaštitu, već ostvaruje i brojne druge funkcije koje uključuju unapređenje kredita, razmene i trgovine, mobilizaciju i efikasnu alokaciju novčanih sredstava i socijalnu funkciju. Kontinuitet ostvarenja delatnosti osiguranja u interesu je svakog društva zbog čega je osiguranje i postojalo u svakoj društveno-ekonomskoj formaciji ali se najviše razvijalo i razvija se u tržišnoj privredi. Međutim, zahvaljujući ekonomskom razvoju, tehničkom i tehnološkom napretku, razvoju medicine, globalizaciji poslovanja, povećavanju broja stanovnika i ekonomskih vrednosti, pojedinci, privredni subjekti i čitavo društvo danas su izloženi rizicima više nego ikada do sada. Ostvarenje događaja kao što su teroristički napadi u SAD iz 2001. godine, katastrofalne sezone uragana iz 2004. i 2005. godine, zemljotresa i cunamija u Japanu iz 2011. ali i zemljotresa u Kraljevu iz 2010. godine, poplava, šumskih požara, suša i drugih elementarnih nepogoda, usmeravaju pažnju javnosti na pitanja raspoloživosti finansijskih sredstava za saniranje posledica njihovog ostvarenja. Imajući u vidu značaj osiguranja, analiziramo efekte ostvarenja katastrofalnih događaja na raspoložive kapacitete i kontinuitet sprovođenja delatnosti osiguranja. Takođe, dajemo i odgovor na pitanje iznalaženja najboljeg načina finansiranja posledica ostvarenja katastrofalnih događaja koje se nameće kao jedno od ključnih pitanja današnjice. U radu analiziramo raspoložive kapacitete osiguravajućih društava, ulogu osiguranja i reosiguranja u finansiranju posledica katastrofalnih događaja, uticaje ostvarenja katastrofalnih događaja na raspoložive kapacitete osiguravača i reosiguravača kao i raspoložive alternative.

2. Kapital u poslovima osiguranja

Kapital u osiguravajućim društvima predstavlja razliku između imovine, koju uglavnom čine gotovina i investicioni plasmani u različite oblike finansijske i nefinansijske aktive kao što su akcije, obveznice i nekretnine, i obaveza koje uglavnom čine rezerve osiguranja, garantna rezerva i tehničke rezerve u koje spadaju rezerva prenosnih premija, rezervisane štete, rezerve za izravnjanje rizika (samo kod neživotnih osiguranja), kao i rezerve za učešće u dobiti i matematička rezerva (samo kod životnih osiguranja). Suštinski posmatrano, osiguravajuća društva prodajom usluga osiguravajućeg pokrića „rentiraju“ kapital osiguranicima. Naime, u zamenu za premiju osiguranja kapital osiguravajućih društava postaje raspoloživ za pokriće šteta osiguranika kada se ostvari osigurani slučaj. Mogućnost prihvatanja rizika u osiguravajuće pokriće u direktnoj je zavisnosti od veličine raspoloživog kapitala jer veće zadržavanje rizika po pravilu zahteva rezervisanje većeg iznosa kapitala za pokriće rizika, čime kapital predstavlja ključni ograničavajući faktor ponude usluga osiguravajućeg pokrića (Njegomir, 2011a).

Obezbeđenje solventnosti jedno je od osnovnih načela poslovanja osiguravajućih i reosiguravajućih društava. Prema Međunarodnom udruženju supervizora osiguranja (IAIS, 2000), osiguravajuće društvo je solventno ukoliko je sposobno da ispunи sve svoje obaveze po svim ugovorima u bilo koje vreme, pri čemu se kao sinonimi pojmu solventnosti mogu koristiti adekvatnost kapitala i finansijsko zdravlje. Tri su ključna razloga regulacije solventnosti (Njegomir, 2011a). Prvo, premije se plaćaju unapred a period osiguravajuće zaštite proteže se u budućnost. Ukoliko osiguravajuće društvo prestane da postoji i ukoliko se buduće štete ne isplate osiguranicima, onda je plaćanje za osiguravajuću zaštitu unapred bilo bezvredno a sama osiguravajuća zaštitna koja je posledica želje osiguranika da se osigura od rizika i koja kao cilj ima prenos rizika na osiguravajuće društvo, gubi smisao. Drugi razlog naglašavanja solventnosti jeste činjenica da će u slučaju da im se od strane osiguravajućeg društva štete ne isplate osiguranici biti izloženi velikoj finansijskoj nesigurnosti. Konačno, u slučaju kada osiguravajuće društvo postane nesolventno nastaju određeni socijalni i ekonomski troškovi. Primeri za to su gubitak posla zaposlenih u osiguravajućem društvu, smanjenje poreza na premije koji se plaća državi, te nedostatak slobodnih novčanih sredstava na finansijskom tržištu što dalje ima multiplikativne efekte.

Međunarodna politika br. 1149, januar-mart 2013. godine

Adekvatno upravljanje kapitalom u osiguravajućim društvima nužan je preduslov obezbeđenja njihove solventnosti. U cilju obezbeđenja solventnosti osiguravajuća društva moraju posedovati adekvatnu veličinu kapitala koja treba da obezbedi pokriće za neočekivano visoke odštetne zahteve ali i pokriće za negativna odstupanja investicionih rezultata, vrednosti imovine i troškova sprovođenja osiguranja kao i podršku razvoju poslovnih aktivnosti, odnosno dovoljno kapitala za pokriće izloženosti svim rizicima koji se javljaju u poslovanju. Integralno upravljanje rizikom i kapitalom neophodno je kako bi se na adekvatan način odredila potrebna veličina kapitala za pokriće ukupne izloženosti riziku osiguravajućeg društva, a imajući u vidu da posedovanje viška kapitala umanjuje profitabilnost osiguravača i reosiguravača. Prava mera koju osiguravajuća društva mogu koristiti radi ostvarenja ovog cilja jeste ekonomski kapital kako bi se unapredilo upravljanje rizikom, obezbedilo kvalitetnije poslovno odlučivanje, a u krajnjem ishodištu, kako bi se obezbedio veći prinos vlasnicima kapitala (Njegomir, 2007). Optimalna veličina kapitala jeste ona koja odgovara stvarnim rizicima osiguravača jer se u suprotnom može usvojiti strategija koja će tokom vremena da dezavuiše kapital i da rezultira neefikasnim korišćenjem raspoloživih sredstava (Njegomir, 2006a).

Institut za međunarodnu politiku i privrednu (IMP)

Jedno od ključnih pitanja koja se postavljaju pred osiguravajućim društvima u osiguranju rizika čije ostvarenje može rezultirati ostvarenjem katastrofnih šteta jeste obezbeđenje dovoljnog obima kapitala koji će sprečiti zapadanje u nesolventnost ali i obezbediti vlasnicima adekvatan prinos na angažovani kapital. Veći rizik od ostvarenja velikih šteta po pravilu povlači potrebu većeg obima kapitala. Ukoliko je za određeno osiguravajuće pokriće neophodan veći obim kapitala osiguravačima nastaju dodatni troškovi kapitala zbog čega i premija osiguranja koja će se naplatiti osiguranicima mora biti veća ili ponuda osiguranja mora biti obustavljena.

Imajući to u vidu, evidentan je značaj razmatranja problematike ostvarenja katastrofalnih šteta i njihovog uticaja na poslovanje osiguravajućih i reosiguravajućih društava.

3. Trendovi ostvarenja katastrofalnih šteta na međunarodnom nivou

Katastrofalne štete odlikuje istovremeno ostvarenje jedne ili više katastrofalnih opasnosti (zemljotres, uragan, požar, poplava, saobraćajna nezgoda, atomski rizici) kod veoma velikog broja objekata, odnosno rizika sa visokim ljudskim i novčanim gubicima (Marović & Žarković, 2002: 110). Prema određenju *Insurance Information Institute* (III, 2012), katastrofalne štete predstavljaju štete prouzrokovane prirodnim ili ljudskim faktorom koje su neuobičajeno velike i koje utiču na veliki broj osiguravača i osiguranika. Kunrojter (*Kunreuther*, 2001) naglašava suštinu ukazujući da je ključni koncept u geografskoj oblasti kao i snažnoj korelaciji između šteta u portfeljima osiguravača. U cilju nastojanja za davanjem kvantitativnog određenja pojma katastrofalnih šteta, *Property Claims Services*, deo *Insurance Services Office* iz SAD, pod katastrofalnim štetama podrazumeva svaki štetni događaj čija je vrednost osiguranih šteta na imovini jednaka ili veća od 25 miliona dolara i koje negativno utiču na značajan broj osiguranika i osiguravača (ISO, 2012). U periodu pre 1997. godine ovaj iznos bio je određen na nivou od 5 miliona dolara. Povećanje iznosa pravda se inflacijom kao i porastom vrednosti materijalnih dobara. Dakle, osnovna karakteristika događaja koji uslovjavaju nastanak katastrofalnih šteta jeste da uvek utiču na veliku populaciju osiguranika što posledično dovodi do akumuliranja rizika različitih vrsta osiguranja čime je ugrožena mogućnost atomizacije rizika osiguravača. Katastrofalni događaji negativno utiču i na privatni i na javni sektor uzrokujući značajne imovinske štete i prekide poslovanja. Posebno je značajan njihov negativan uticaj na zemlje u razvoju gde njihovo ostvarenje može uzrokovati dugoročnu nemogućnost izlaska iz siromaštva (*Carter et al.*, 2007).

Prema procenama OECD (2003: 37), ponavljanje zemljotresa u Tokiju iz 1923. godine izazvalo bi štete veličine i do 75% japanskog bruto domaćeg proizvoda, odnosno štete u visini do 3.000 milijardi dolara. Slična situacija desila bi se i sa ponavljanjem uragana istog intenziteta kakav je bio uragan koji je pogodio Majami 1926. godine, koji bi zahvaljujući rastu populacije i koncentraciji vrednosti materijalnih dobara mogao u bliskoj budućnosti, u periodu kraćem od 15 godina, prouzrokovati štete u visini od više od 500 milijardi dolara (*Pielke et al.*, 2008). Procene su da su katastrofalni događaji razmera šteta u visini od 50 do 100 milijardi dolara sve izvesniji (*Froot*, 2001).

Istorijski posmatrano, od 1950. godine zabeležen je dugoročni trend porasta broja i vrednosti ukupnih ekonomskih i osiguranjem pokrivenih šteta. Dok je u pedesetim godinama dvadesetog veka bilo približno dva katastrofalna događaja godišnje, nakon 2000. godine prosek ostvarenja katastrofalnih događaja povećao se na šest godišnje. Takođe, došlo je i do značajnog povećanja vrednosti šteta uslovljenih ostvarenjem katastrofalnih događaja. Naime, ukupni ekonomski troškovi uslovljeni prirodnim katastrofama su poslednjih

godina u odnosu na period šesdesetih godina dvadesetog veka porasli za 5,3 puta, a osiguranjem pokrivene štete su se povećale za oko 9,6 puta, prvenstveno zahvaljujući poplavama i olujama, odnosno katastrofama uslovljenim vremenskim ekstremima. Grafikonom 1 predstavljen je rastući uticaj, u pogledu veličine materijalnih šteta, katastrofalnih događaja prouzrokovanih dejstvom prirodnih sila i čovekovim delovanjem na tržište osiguranja u periodu od 1970. do 2011. godine.

Grafikon 1: Osiguranjem pokrivene štete katastrofalnih događaja u svetu u periodu 1970–2011. godine (u milijardama dolara, indeksirano na vrednost dolara iz 2011)

Izvor: Bevere et al. (2012)

Kao što se vidi sa grafikona, prisutan je trend porasta vrednosti šteta izazvanih ostvarenjem katastrofalnih događaja, posebno izražen početkom novog milenijuma i tokom devedesetih godina dvadesetog veka. Dok su osiguranjem pokrivene katastrofalne štete u periodu između 1970. i 1989. godine koštale tržište osiguranja u proseku 8,3 milijardi dolara godišnje, u periodu između 1990. i 2007. godine njihovo ostvarenje je ovo tržište koštalo u proseku 32 milijarde dolara godišnje. Osim povećavanja intenziteta štetnih posledica prisutan je i trend povećanja broja štetnih događaja sa katastrofalnim posledicama, nezavisno od toga da li su uzrok prirodne sile ili čovekovo delovanje (videti Grafikon 2).

Grafikon 2: Broj katastrofalnih događaja u svetu ostvaren u periodu između 1970. i 2011. godine

Izvor: Bevere et al. (2012)

Kao što pokazuje grafikon, broj katastrofalnih događaja prouzrokovanih ljudskim faktorom povećao se sa 60 u 1970. godini na 248 događaja u 2005. godini, dok se u istom periodu broj katastrofalnih događaja prouzrokovanih negativnim dejstvom prirodnih sila povećao sa 30 na 50. Učestalost pojavljivanja katastrofalnih događaja sa sve štetnijim posledicama, međutim, naročito se povećala u poslednje vreme s obzirom da je od deset najvećih šteta ikada ostvarenih za tržište osiguranja njih osam ostvareno u poslednjih deset godina a čak pet u 2004. i 2005. godini. U periodu poslednjih tridesetak godina, počev od 1980. godine, ukupan broj šteta sa značajnjim uticajem porastao je sa oko 400 na oko 1.000 na godišnjem nivou, pri čemu je 2011. godina bila među prvih šest sa 820 štetnih događaja.

4. Uloga osiguranja u finansiranju posledica katastrofalnih šteta

Osiguranje je oblik upravljanja rizikom koji podrazumeva obeštećenje osiguranika u slučaju ostvarenja šteta. Osiguravajuća društva kao institucionalizovane zajednice rizika obezbeđuju usluge osiguranja za kojima tržanja nastaje usled averzije prema riziku ili usled zakonske ili ugovorne obaveznosti zaključenja ugovora o osiguranju. Posmatrano iz perspektive osiguranika osiguranje omogućava transfer rizika na osiguravajuća društva. Osiguravajuća društva nastoje da udružuju dovoljno nezavisnih i balansiranih rizika u portfelje kako bi zahvaljujući primeni teorije verovatnoće i zakona velikih brojeva atomizirali rizik na agregatnom nivou. Takođe, oni poseduju i određene viškove kapitala za moguća odstupanja stvarnih od očekivanih vrednosti, a deo sredstava prikupljenih premija investiraju sa ciljem generisanja gotovinskih tokova za isplatu budućih odštetnih zahteva. Međutim, osiguravajuća društva ne prihvataju sve rizike. Neophodno je da rizici ispune

uslove osigurljivosti, pri čemu bi u idealnom slučaju trebalo da budu ispunjeni sledeći uslovi: rizik mora biti moguć, mora postojati veliki broj rizika, oni moraju biti homogeni, međusobno nezavisni, ne smeju biti u suprotnosti sa javnim interesom i idealno ne smeju biti katastrofalni, štete bi trebalo da budu male (u idealnom slučaju za osiguravača), njihov nastanak mora biti neizvestan i nenameravan a ekonomске posledice i verovatnoća ostvarenja odredivi (Njegomir, 2011a).

Osiguranje kao oblik zaštite od rizika najbolje funkcioniše, dakle, u uslovima postojanja rizika koje karakteriše mali intenzitet mogućih posledica, koji su statistički nezavisni i čija je distribucija verovatnoća nastanka relativno stabilna tokom vremena. Većina rizika koji se pojavljuju nezavisno u masi slučajeva i koji nisu katastrofalni ima karakteristike pouzdane predvidivosti. Problem nastaje u slučaju ostvarenja katastrofalnih rizika koji narušavaju fundamentalne pretpostavke osigurljivosti rizika, odnosno narušavaju se i aktuarska i ekomska osigurljivost koje je zajedno sa pravnom osigurljivošću definisao Berliner (1982). Usled otežane predvidivosti i postojanja visokog stepena korelacije u ostvarenju šteta nije moguće korišćenje istorijskih podataka o kretanjima šteta, što onemogućava osiguravačima adekvatno upravljanje ovim rizicima. Imajući u vidu da je reč o događajima čija je verovatnoća ostvarenja relativno mala, čak ni kada bi se istorijski podaci mogli koristiti njihova raspoloživost ne bi bila dovoljna. Na primer, Banham (1995) u praćenju globalnih klimatskih aktivnosti ukazuje na to da podaci postoje za oko 110 godina, što je nedovoljno za pouzdane projekcije adekvatnog nivoa premija osiguranja.

Katastrofalne štete mogu dovesti do gubitka solventnosti, kreditnog rejtinga, neposredne redukcije prihoda i zakonski propisanog minimuma potrebnog kapitala, i potrebe prisilne likvidacije finansijske i realne imovine, kako bi se moglo odgovoriti obavezama po odštetnim zahtevima. Poseban problem predstavlja činjenica sve češćeg ostvarenja katastrofalnih šteta sa sve razornijim posledicama s obzirom na to da takvo stanje karakteriše drugačije ispoljavanje rizika, što utiče na povećavanje varijabilnosti u rezultatima osiguravača, odnosno dolazi do povećavanja rizičnosti. Takođe, osim značajnog finansijskog pritiska ostvarenje katastrofalnih šteta uslovjava i veliki broj odštetnih zahteva, što zahteva operativnu spremnost osiguravača (Njegomir, 2009). Događaji kao što su uragani (posebno sezone uragana iz 2004. i 2005. godine), poplave (na primer, u Velikoj Britaniji poplave iz 2007. godine izazvane su štete nezapamćene u poslednjih 60 godina), zemljotresi (zemljotres u okolini Los Andelesa iz 1994. godine, zemljotres u gradu Kobe, Japan iz 1995. i u oblasti Nagano iz 2011. godine i zemljotres u provinciji Sečuan, Kina iz 2008. godine), cunamiji (na primer, cunamiji koji su pogodili Tajland 2004. godine i Mjanmarsku Uniju 2008. godine), teroristički napadi (na primer, napad na Svetski trgovinski centar od 11. septembra 2001. godine u SAD) sve češće se dešavaju i produkuju sve intenzivnije negativne posledice za tržiste osiguranja. Bitno je naglasiti da na primer u SAD nijedan katastrofalni događaj pre 1989. godine nije dostigao iznos od milijarde dolara a usled ostvarenja uragana Hugo, koji je premašio taj maksimum, najgori scenario ostvarenja šteta postaje

8 milijardi dolara. Ovaj maksimalni iznos štete zadržao se do ostvarenja uragana Endriju (*Andrew*) koji je 1992. godine koštao sektor osiguranja više od 15 milijardi dolara. Uticaj ovog uragana na sektor osiguranja ilustruje i činjenica da je devet osiguravajućih društava postalo nesolventno (*Kunreuther & Michel-Kerjan, 2009*). Konačno, percepcija o maksimalnoj veličine štete i potencijalnom uticaju na kapacitet sektora osiguranja menja se drastično 2005. godine kada su ukupne ekonomski posledice dostigle 125 milijardi dolara od čega je 62 milijarde dolara bilo pokriveno osiguranjem. Ova promena uslovila je i brojne druge uključujući i promene u domenu modeliranja rizika, procenjivanja potrebnog kapitala od strane reiting agencija i pristupa strategijama određivanja premija i upravljanja kapitalom. Zahvaljujući povećanju veličine šteta s jedne i ograničenih kapaciteta s druge strane, kao i nemogućnosti geografske diverzifikacije rizika, usled sve veće povezanosti rizika na globalnom planu, postaje evidentno da osiguravajuća društva rizik moraju diverzifikovati. Još od prvog pisanog traga iz 1370. godine i formiranja prvog profesionalnog reosiguravača 1846. nakon velikog požara u Hamburgu iz 1842, reosiguranje predstavlja ključni oblik upravljanja rizicima osiguranja osiguravajućih društava i omogućava otklanjanje njihovih ograničenja u pogledu kapitala.

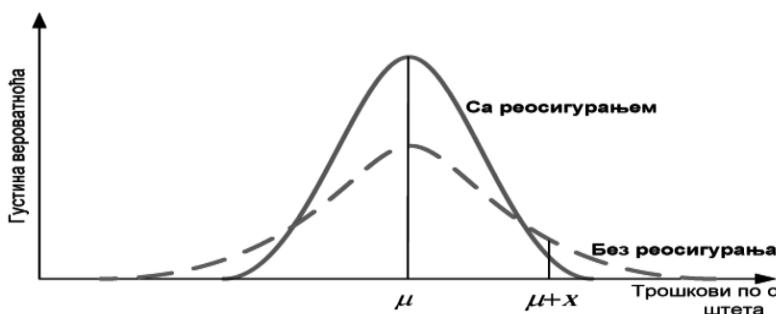
5. Mogućnosti i ograničenja primene reosiguranja kao međunarodnog mehanizma disperzije rizika u finansiranju posledica katastrofalnih šteta

Poslovi reosiguranja podrazumevaju transakcije transfera rizika ili delova rizika osiguravača, koje su osiguravajuća društva inicijalno prihvatile od osiguranika, na reosiguravajuća društva. Iako se osim reosiguravajućih društava kao nosioci ponude reosiguranja javljaju i osiguravači, *Lloyd's* sindikati, reosiguravajući pulovi, keptivi i klubovi za zaštitu i obeštećenje, najvažniju ulogu imaju reosiguravači. Reč je o mehanizmu atomizacije rizika, odnosno dodatnom mehanizmu disperzije rizika na veći broj subjekata i geografski koje osiguravači ne bi mogli nositi usled ograničenosti raspoloživog kapitala. Na najjednostavnije razumevanje pojma reosiguranja ukazuje samo korišćenje prefiksa „*re*”, koji implicira da se nešto ponovno događa, a u ovom slučaju javlja se osiguranje rizika već prihvaćenih u osiguravajuće pokriće (*Marović, Purić & Njegomir, 2012*). Reosiguranjem se suštinski ostvaruje prostorna disperzija rizika, na taj način što reosiguravač preuzeti deo rizika osiguravača dalje distribuira i prenosi na druge reosiguravače u zemlji, srazmerno sopstvenom kapacitetu, odnosno kapacitetima domaćih reosiguravača, a potom se višak „izvozi” u inostranstvo. Najvažniji razlozi za reosiguranje uključuju (*Njegomir, 2006b*): povećanje kapaciteta za prihvrat novih rizika, stabilizaciju profita izbegavanjem godišnjih fluktuacija finansijskih rezultata, smanjenje rezervi i obezbeđenje zaštite od katastrofalnih šteta.

Sa finansijskog aspekta, reosiguranje suštinski predstavlja zamenu za kapital koji osiguravajuća društva moraju da drže „vezan” u okviru bilansa stanja u cilju obezbeđenja solventnosti. Suštinska svrha reosiguranja je

redukovanje materijalnih posledica ostvarenja osiguranih slučajeva na upravljeni nivo sa aspekta ukupno raspoloživog kapitala. Dakle, na sličan način kao što osiguranje redukuje standardnu devijaciju stvarnih veličina šteta od očekivanih, reosiguranje redukuje standardnu devijaciju troškova po osnovu šteta za svakog osiguravača. Ukoliko se prepostavi da su očekivani troškovi osiguravača jednaki sa μ a da je vrednost njegove ukupne imovine jednaka sa $\mu+x$, iz čega proizilazi da je kapital jednak x , tada će reosiguranje doprineti smanjenju verovatnoće nastanka nesolventnosti osiguravača. Ovo smanjenje prikazano je Grafikonom 3 u vidu smanjenja površine koja se nalazi ispod krive „bez reosiguranja“ na površinu koja se nalazi ispod krive „sa reosiguranjem“.

Grafikon 3: Distribucija verovatnoća troškova isplate šteta sa i bez reosiguranja

Izvor: Njegomir, V. (2011b: 145).

Kretanja ukupnog obima pripisanih premija reosiguranja i profitabilnosti u prethodnom periodu (period od 2001. do 2010. godine) prikazana su Tabelom 1. U protekloj deceniji sektor reosiguranja u proseku godišnje je ostvarivao preko 190 milijardi dolara bruto pripisane premije, a godišnje varijacije kretale su se u rasponu između 125 i 220 milijardi dolara. U istom periodu sektor reosiguranja bio je umereno profitabilan sa prosečnom stopom prinosa na kapital u visini od 9%, ali sa izraženim varijacijama na godišnjem nivou u rasponima između -9% i 20%. Profitabilnost u poslovima reosiguranja merena kombinovanim raciom (odnosom premija reosiguranja prema isplaćenim štetama i troškovima) je u istom periodu bila pozitivna i iznosila je 8% (kombinovani racio 92%). Takođe, bile su izražene varijacije na godišnjem nivou u rasponu između 117,9% u 2001. godini i 83,5% u 2007. Jedine godine sa negativnom profitabilnošću u poslovima reosiguranja bile su 2001, 2005. i 2011. godina. Međutim, uprkos sličnostima u pogledu ostvarenja negativne profitabilnosti u poslovima reosiguranja rizika 2005. i 2011. se u odnosu na 2001. razlikuju s obzirom na to da je u ovim godinama ostvarena pozitivna ukupna profitabilnost i prinos na kapital, dok je u 2001. godini sektor

reosiguranja ostvario gubitak, odnosno i ukupna profitabilnost i prinos na kapital bili su negativni.

Tabela 1: Kretanja premija i profitabilnosti globalnog sektora reosiguranja u periodu 2001–2011.

Godina	Bruto Pripisana premija	Kombinovani racio	Prinos na kapital
2001.	125.655	117,9%	-9,2%
2002.	156.393	95,1%	5,6%
2003.	203.412	91,8%	14,1%
2004.	203.781	93,1%	11,2%
2005.	185.906	104,7%	1,6%
2006.	196.633	83,8%	20,2%
2007.	207.110	83,5%	16,8%
2008.	194.399	89,4%	2,7%
2009.	213.307	86,1%	15,7%
2010.	215.157	88,3%	10,7%
2011.	215.000–220.000	105% – 110%	1%–3%
Prosek	190.175	92,0%	9,1%

Izvor: Holborn (2012). Napomena: Kombinovani racio mera je profitabilnosti u poslovima osiguranja, odnosno reosiguranja, i pokazuje u kojoj meri je merodavna premija u samopridržaju dovoljna za pokriće merodavnih šteta u samopridržaju i troškova sprovođenja osiguranja. Podaci o bruto premijama uključuju i retrocesije.

Pozicija i uloga reosiguranja u kontekstu atomizacije rizika najbolje se može objasniti preko razmatranja mogućnosti diverzifikacije određenih rizika. Prema Kaminsu (*Cummins*, 2007), postoje u tom smislu četiri vrste rizika: lokalno osigurljivi, globalno osigurljivi, oni koje je moguće globalno diverzifikovati, i kataklizmični, odnosno oni koje nije moguće globalno diverzifikovati. Osiguravajuća društva prihvatanjem rizika od velikog broja osiguranika vrše diverzifikaciju rizika po osiguranicima. Takođe, oni primenjuju geografsku diverzifikaciju, prihvatanjem rizika osiguranika iz različitih geografskih područja, diverzifikaciju po vrstama osiguranja, i formiraju rezerve osiguranja kojima obezbeđuju vremensko kompenzovanje odstupanja od očekivanih vrednosti šteta. Rizici koji se mogu „uklopiti” u okvire navedenog načina upravljanja spadaju u lokalno osigurljive a obuhvataju, na primer, rizike osiguranja motornih vozila, životna osiguranja, osiguranje rizika požara nekatastrofnog karaktera i sl. Rizici koji ne ispunjavaju uslove statističke nezavisnosti iako lokalno neosigurljivi, mogu biti diverzifikovani putem reosiguranja. Reosiguranje putem globalne diverzifikacije rizika, obezbeđuje globalnu osigurljivost rizika. Takođe, postoje rizici čija je verovatnoća ostvarenja

izuzetno mala ali je intenzitet štetnih posledica njihovog ostvarenja toliko velik da bi u potpunosti ugrozio funkcionisanje globalnog tržišta osiguranja i reosiguranja. Reč je o rizicima čije je ostvarenje manje od jednom u stotinu godina, kao što je na primer mogućnost ponavljanja zemljotresa u San Francisku iz 1908. godine. Iako ih nije moguće diverzifikovati putem tržišta osiguranja i reosiguranja, ukoliko postoje mogućnosti modeliranja ovih rizika, može se obezbediti diverzifikacija njihovim transferom na globalno tržište kapitala. Dakle, u slučaju ovakvih rizika, koji nisu ni lokalno ni globalno osigurni, diverzifikacija se može ostvariti na globalnom nivou ali izvan tržišta osiguranja i reosiguranja. Konačno, postoje rizici koje nije moguće modelirati ili čije posledice prevazilaze ne samo raspoložive kapacitete globalnog tržišta osiguranja i reosiguranja već i globalnog tržišta kapitala. Reč je o rizicima kataklizmičkih razmera, kao što bi na primer bio nuklearni rat. Ovakvi rizici smatraju se za rizike koje nije moguće globalno diverzifikovati u okviru isključivo privatnog sektora već je za njihovo pokriće neophodna intervencija i javnog sektora, i to više zemalja.

Rizici ostvarenja katastrofalnih događaja u novije vreme predstavljali su posebno opterećenje upravo za sektor reosiguranja. Naime, osiguravači čak i u uslovima visoke izloženosti nekim katastrofalnim rizicima zahvaljujući dobroj informisanosti mogu formirati portfelje rizika u okviru kojih će se, agregatno posmatrano, ostvariti minimiziranje rizika. Za razliku od osiguravača koji su direktno informisani o rizicima u portfeljima, reosiguravači informacije dobijaju indirektno, posredstvom osiguravača, čime je njihova mogućnost identifikovanja izloženosti rizicima ostvarenja katastrofalnih šteta umanjena. U još nepovoljnijoj situaciji u pogledu informisanosti, a time i mogućnosti izbegavanja kumuliranja šteta, nalaze se reosiguravači koji rizike prihvataju u procesu retrocesije. Negativni uticaj koji ima ostvarenje rizika katastrofalnog karaktera na tržište reosiguranja evidentan je iz podataka o visokom relativnom učešću reosiguravača u isplati katastrofalnih šteta u novije vreme. Na primer, nakon terorističkih napada u SAD iz 2001. godine reosiguravači su učestvovali sa oko 60%, a nakon sezone uragana iz 2005. godine sa oko 45% u pokriću osiguranjem pokrivenih šteta (III 2007).

Ostvarenje prirodnih katastrofa je i u prethodnoj 2011. godini imalo negativni uticaj na profitabilnost i na raspoloživi kapital reosiguravajućih društava, a time i na raspoloživost kapaciteta za prihvat rizika u reosiguranje. Procenjuje se da je u odnosu na prethodnu 2010. godinu ukupan kapital sektora reosiguranja na globalnom nivou umanjen za oko 3%, odnosno sa 470 na 455 milijardi dolara (*Aon Benfield*, 2012). Uprkos ostvarenju značajnih katastrofalnih šteta, smanjenju profitabilnosti i kapitala, usled postojanja prethodno formiranih viškova kapitala sektor reosiguranja, posmatran u celini, ostao je relativno stabilan tokom 2011. godine (videti grafikon 4). Međutim, za sektor reosiguranja karakteristično je ciklično kretanje raspoloživih kapaciteta i premija reosiguranja. Imajući u vidu prethodno istorijsko iskustvo u pogledu cikličnog kretanja kapaciteta reosiguravajućih društava prikazano Grafikonom 4, ostvareno postepeno opadanje viškova kapitala uslovljava pritisak na porast premija reosiguranja

u budućem periodu, kao i ograničavanje kapaciteta za pokriće rizika, posebno onih čije ostvarenje može usloviti nastanak katastrofalnih šteta.

Grafikon 4: Ciklično kretanje nivoa kapitala reosiguravajućih društava

Izvor: Guy Carpenter (2012). Napomena: podaci se odnose na grupaciju reosiguravača koje prati Guy Carpenter kompozitni indeks.

U uslovima sve češćeg ostvarivanja katastrofalnih događaja sa sve razornijim posledicama, a imajući u vidu izložene probleme u upravljanju rizicima ostvarenja ovih događaja na tržištu reosiguranja i retrocesija, logičan odgovor reosiguravača jeste limitiranje izloženosti ovim rizicima, što se ostvaruje povećavanjem nivoa premija reosiguranja i retrocesija i/ili potpunim obustavljanjem ponude usluga reosiguravajućeg i retrocesionog pokrića za određene rizike. Imajući u vidu logiku funkcionisanja tržišta retrocesija, nakon uragana Endrju iz 1992. godine a naročito nakon sezone uragana iz 2005. godine tržište retrocesija za katastrofalne rizike je skoro u potpunosti prestalo da postoji. Nastala ograničenost kapaciteta tržišta retrocesija prouzrokovala je da reosiguranje, kao tradicionalni oblik transfera rizika osiguravajućih društava, postane ograničeno za prihvatanje katastrofalnih rizika a raspoloživi kapaciteti prohibitivno skupi, što se posledično odrazilo na ograničavanje mogućnosti prenosa rizika pojedinaca i privrednih subjekata na osiguravajuća društva, čime je fundamentalna uloga osiguranja u društvu, zaštita od rizika, dovedena u pitanje. Takva kretanja na tržištu reosiguranja i retrocesija doprinela su jačanju uloge alternativnih mehanizama disperzije rizika, odnosno jačanju uloge tržišta kapitala i države.

6. Alternative tradicionalnom prenosu rizika u osiguranje

6.1. Transfer rizika na međunarodno tržište kapitala

Ostvarenje katastrofalnih događaja po finansijskom uticaju na tržište osiguranja i reosiguranja nezapamćenih u istoriji, naglasilo je postojanje

neusaglašenosti između ukupnih ekonomskih i osiguranjem pokrivenih vrednosti, a posebno su do izražaja došli problemi vezani za fluktuacije premija i raspoloživog kapaciteta tradicionalnog reosiguranja i retrocesija. Takve tendencije uticale su na osiguravače i reosiguravače da počnu da tragaju za rešenjima transfera rizika na tržište kapitala. Osnova za ideju o transferu rizika osiguranja na tržište kapitala jeste veći obim raspoloživog kapitala za pokriće rizika. Poređenja radi, ukupan kapacitet svetskog tržišta imovinskih i osiguranja odgovornosti procenjuje se na oko 400 milijardi dolara, dok se kapacitet samo tržišta finansijskih derivata procenjuje na ukupan obim od oko 300 biliona dolara.

Kao najčešće korišćeni mehanizmi transfera rizika osiguranja od strane osiguravajućih i reosiguravajućih društava na tržište kapitala javljaju se sekjuritizacija rizika osiguranja i reosiguravajuće „prikolice“. Koncept primene sekjuritizacije kao i mehanizam transferisanja pozicija bilansa stanja u utrzive hartije od vrednosti sličan je sekjuritizacijama potraživanja primenjenim u drugim sektorima. U fokusu sekjuritizacija rizika osiguranja jeste transfer rizika osiguranja na investitore na tržištu kapitala. Isplata kamate i glavnice investitorima nije uslovljena ostvarenjem kreditnog već rizika osiguranja, odnosno ostvarenja inače osigurljivog događaja. Hartije od vrednosti koje se javljaju kao proizvodi sekuritizacije rizika osiguranja omogućavaju transfer izloženosti obavezama za nadoknadu šteta, koje mogu biti prouzrokovane ostvarenjem rizika osiguranja, sa osiguravajućih i reosiguravajućih društava na investitore. Obveznice za katastrofalne štete predstavljaju najzastupljeniji oblik hartija od vrednosti i najznačajniji, u pogledu veličine prikupljenog kapitala, kojima se osigurni katastrofalni događaji transferišu na tržište kapitala. Reosiguravajuće prikolice predstavljaju mehanizme posebne namene. Reč je suštinski o društvima koja su „prikaćena“ za postojeća reosiguravajuća društva na sličan način kao što su i prikolice prikaćene za motocikle. Naime, kao što i prikolicama prikaćenim za motocikle nije potreban poseban motor da ih pokreće tako ni reosiguravajuće prikolice (*reinsurance sidecars*) ne zahtevaju odvojenu administraciju ili poslovne prostorije, odnosno njihovo funkcionisanje bazira se na ekspertizi zaposlenih u reosiguravajućem društvu za koje su prikaćene i od kojeg su u potpunosti zavisna a kojima obezbeđuju kolateralizovano pokriće, uobičajeno putem ugovora o kvotnom reosiguranju. Reosiguravajuće prikolice obezbeđuju reosiguravačima dodatni kratkoročni kapacitet za pokriće rizika u zamenu za određeni iznos premije, a reosiguravači za usluge prihvata rizika, naplaćivanja premija i rešavanja odštetnih zahteva dobijaju proviziju od reosiguravajućih prikolica.

Potreba za obezbeđenjem dopunskih kapaciteta za pokriće rizika katastrofalnih događaja, iako se javlja tokom devedesetih godina dvadesetog veka, naročito je ispoljena tokom novog milenijuma usled drugačijeg ispoljavanja, u pogledu verovatnoće nastanka i intenziteta štetnih posledica, prirodnih katastrofa i katastrofalnih događaja uslovljenih ljudskim faktorom. Na to jasno ukazuju podaci o načinu pribavljanja kapitala nakon velikih katastrofalnih događaja u novije vreme. Naime, na primeru strukture kapitala pribavljenog za pokriće katastrofalnih šteta nakon uragana Endrju iz 1992,

terorističkog napada iz 2001. i sezone uragana iz 2005. godine jasno se vidi promena paradigme u domenu potrebne veličine kapitala kao i strukture kapitala (videti Grafikon 5). Na grafikonu se jasno vidi da učešće alternativnih oblika transfera rizika nije bilo prisutno nakon uragana Endru, da bi se nakon terorističkih napada postepeno povećavalo a njihovo učešće naročito bilo izraženo nakon sezone uragana iz 2005. godine. Takođe, nakon sezone uragana iz 2005. reosiguravajuća društva počela su da iskazuju sve manju zainteresovanost za pokriće katastrofalnih rizika s obzirom na činjenicu da katastrofalni rizici svojim ostvarenjem prouzrokuju varijabilnost poslovnih rezultata, što umanjuje mogućnost reosiguravačima da kreiraju vrednost za akcionare. S obzirom na činjenicu da u investiranju hedž fondova ne postoje takva ograničenja, nakon sezone uragana iz 2005. godine, ovi fondovi se pojavljuju kao novi učesnici u pokriću rizika osiguranja, kako putem osnivanja novih kompanija tako i putem ulaganja sredstava u instrumente alternativnog transfera rizika.

Dakle, iako se može smatrati da razvoj alternativnih oblika transfera rizika osiguranja počinje sedamdesetih godina dvadesetog veka, najznačajniji pokretački motiv njihovog značajnijeg razvoja u kontekstu transfera rizika osiguranja osiguravajućih i reosiguravajućih društava bila je ograničenost kapaciteta globalnog tržišta reosiguranja i retrocesija, naročito nakon sezone uragana iz 2004. i 2005. godine. Tokom 2011. nastavljen je trend korišćenja alternativnih mehanizama transfera rizika tradicionalnom reosiguranju. Ovaj trend postao je naročito izražen nakon katastrofalnih šteta iz 2005. godine. Obveznice za katastrofalne štete bile su najčešće korišćeni instrument alternativnog transfera rizika osiguranja a najčešće su se koristile za rizike uragana u SAD (39% ukupnih emisija u 2011. godini), zemljotresa u SAD (44% ukupnih emisija u 2011. godini), oluja u Evropi (16% ukupnih emisija u 2011.

Grafikon 5: Struktura kapitala pribavljenog na tržištu osiguranja i reosiguranja u svetu nakon uragana Endru iz 1992., terorističkih napada iz 2001. i sezone uragana iz 2005.

Izvor: Dutt, A. (2008).

godini) i zemljotresa u Japanu (1% ukupnih emisija u 2011. godini). Zahvaljujući velikim štetama na tržištu osiguranja došlo je i do šteta za investitore. Zemljotres u Japanu prouzrokovao je ostvarenje šteta za investitore u dve emisije obveznica za katastrofalne štete (potpunu štetu u slučaju obveznica za katastrofalne štete sredstva posebne namene *Muteki* reosiguravača *Munich Re* koji je obveznice emitovao u ime kooperativne *Zenkyoren* iz Japana i 200 miliona dolara u slučaju obveznica sredstva posebne namene *Mariah Re* koji je obveznice emitovao u ime *American Family Mutual Insurance*). Iako bi se moglo prepostaviti da će ostvarenje šteta prouzrokovati smanjeno interesovanje investitora, već početkom 2012. godine nastavlja se kontinuitet zainteresovanosti kako cedenata tako i investitora, prvenstveno zbog ostvarenja značajnih katastrofalnih šteta u prethodnoj godini. Samo u prvom kvartalu ukupna vrednost novih transakcija obveznicama za katastrofalne štete dostigla je iznos od preko 1,8 milijardi dolara. Alternativne mehanizme koristili su brojni reosiguravači uključujući i *Swiss Re, Munich Re, Hannover Re* i dr., pretežno za rizik uragana i zemljotresa u SAD ali i za rizik zemljotresa u Japanu i olujnih vetrova u Evropi.

Međunarodna politika br. 1149, januar-mart 2013. godine

Postoje brojne prednosti koje osiguravajućim i reosiguravajućim društvima nudi „seljenje“ osigurnih rizika na tržište kapitala, a one obuhvataju: povećanje kapaciteta za prihvatanje novih rizika i širenje poslovanja zahvaljujući pristupu kapitalu velikog broja investitora, veća fleksibilnost pokrića rizika u odnosu na tradicionalno reosiguranje, diverzifikacija oblika transfera rizika, eliminisanje kreditnog rizika karakterističnog za transfer rizika u reosiguranje, višegodišnje pokriće, precizno definisanje štetnog događaja čime se eliminisu potencijalna osporavanja u pogledu naknade nastalih odštetnih zahteva, unapređenje prinosa na kapital i redukovanje varijabilnosti rezultata (Njegomir, 2008). Ovim oblicima transfera rizika osiguranja mogu biti umanjeni troškovi osiguravača i reosiguravača povezani sa dokazivanjem nastanka štete, jer je kod onih oblika koji su zasnovani na indeksu dovoljno ostvarenje indeksa, odnosno dovoljno je da indeks postigne određenu vrednost. Obezbeđenjem višegodišnjeg pokrića, mogućeg u većem broju slučajeva, eliminisu se negativni uticaji cikličnih kretanja premija i kapaciteta na tržištu reosiguranja. Dok većina instrumenata transfera rizika osiguranja na tržište kapitala, izuzev derivata izvedenih na osnovu rizika osiguranja kojima se trguje na berzama ali i vanberzanski, eliminise postojanje kreditnog rizika, oni uglavnom prouzrokuju opasnost od ispoljavanja baznog rizika, odnosno rizika da osiguravači u slučaju ostvarenja rizika koji su predmet transfera neće biti adekvatno obeštećeni.

6.2. Uloga države u finansiranju šteta

Država na tržištu osiguranja, osim kreiranja regulatornog okvira, uobičajeno učestvuje putem unapređenja svesnosti o postojanju i značaju osiguranja kao i unapređenja poverenja u instituciju osiguranja. Uobičajeno je da u nekim vrstama osiguranja država obezbeđuje subvencije koje su čest instrument državne podrške razvoju privatnog sektora osiguranja, posebno

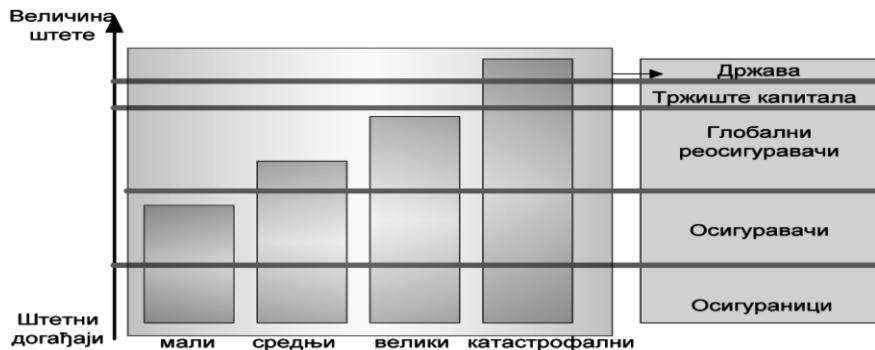
Institut za međunarodnu politiku i privrednu (IMP)

značajan u inicijalnim fazama razvoja (Pejanović & Njegomir, 2011), bilo u cilju podsticanja osiguranika na zaključenje osiguranja, bilo u pogledu podrške inicijalnih procena rizika, prikupljanja podataka i utvrđivanja premija osiguranja. Država je preko institucija koje je personifikuju zainteresovana da obezbedi osiguravajuću zaštitu za sve rizike i sve osiguranike, a u uslovima kada je ponuda osiguranja za katastrofalne rizike od privatnog sektora ograničena, država se po pravilu direktno uključuje u poslove osiguranja (Njegomir, 2011c). Direktna uloga države na tržištu osiguranja ostvaruje se osnivanjem državnih osiguravajućih društava ili putem finansijske podrške privatnom sektoru kada država ima ulogu (re)osiguravača u krajnjoj instanci.

Ostvarenje katastrofalnih događaja u novije vreme ograničava mogućnosti privatnog sektora osiguranja. U takvim uslovima nastaje neophodnost da se identifikovana praznina popuni državnom intervencijom. Država se tako, osim regulatora i ponuđača usluga socijalnog osiguranja, pojavljuje i u ulozi osiguravača u krajnjoj instanci. Slično kao što se centralne banke pojavljuju u ulozi banke kao poslednjeg utočišta sa ciljem obezbeđenja likvidnosti u bankarskom sistemu, država se putem svojih institucija može pojavit u ulozi (re)osiguravača u krajnjoj instanci kada za privatni sektor osiguranja može obezbeđivati reosiguravajuće pokriće, dakle pružati reosiguranje za prethodno osigurane rizike od strane privatnog sektora, ili se može javiti u ulozi neposrednog pružaoca usluga osiguranja. Pri tome, neophodno je razlikovati ovu od uloge države kao pružaoca usluga socijalnog osiguranja ili drugih vrsta osiguranja gde se prednost daje državnom organizovanju. Država se u ovoj ulozi javlja s ozbirom na delimičnu ili potpunu nesposobnost delovanja tržišnih mehanizama, odnosno usled neuspeha privatnog sektora. Reč je o situacijama u kojima dolazi do ostvarenja rizika koji ne ispunjavaju osnovne preduslove osigurnjivosti ili postoji nemogućnost osiguravajućih društava da pod regularnim uslovima obezbede reosiguravajuće pokriće za prihvачene rizike. Direktna uloga države prema predlogu *Swiss Re* trebalo bi da se ograniči na tzv. vrhove rizika, kao što pokazuje slika.

Postoje brojni razlozi koji se navode protiv neposrednog mešanja države na tržištu osiguranja. Svakako najznačajniji jeste opasnost razvijanja kulture zavisnosti od državne intervencije, što obeshrabruje razvoj privatnog osiguranja ali i svih drugih mehanizama redukcije verovatnoće ostvarenja i štetnih posledica kada se štete već dese. Građani počinju da se oslanjaju isključivo na državnu pomoć, zanemaruju ne samo mogućnost i potrebu za zaključivanjem privatnog osiguranja već odustaju i od preuzimanja mera redukcije, što dovodi do stvaranja situacije moralnog hazarda. Upravo jedan od problema sa kojim se suočavaju zemlje u razvoju jeste nedovoljna zastupljenost privatnog osiguranja, bilo zbog neraspoloživosti određene vrste pokrića bilo zbog nezainteresovanosti osiguranika, pojedinaca i privrednih subjekata, koji se nadaju državnoj pomoći u slučaju ostvarenja katastrofalnih slučajeva. Na primer, za sve zemlje u regionu bivše Jugoslavije rizik poplava i rizik zemljotresa predstavljaju rizike sa potencijalno najznačajnijim posledicama. Prema podacima iz 2010. godine (EM-DAT 2010) poplave su među prvih deset

Slika 1: Potreba deljenja rizika između javnog i privatnog sektora

Izvor: Schnarwiler, R. (2007).

najkatastrofalnijih prirodnih katastrofa ikada ostvarenih i u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini i Srbiji. Uprkos tome, u Hrvatskoj je svega 6% građana imalo zaključeno osiguranje sa ugovorenim dopunskim pokrićem od rizika poplava, a u Srbiji je u svega 0,8% imovinskih osiguranja ugovoreno dopunsko pokriće za rizik zemljotresa i rizik poplava.

Takođe, istraživanja ukazuju i na to da ključni posredni uticaji ostvarenja katastrofalnih događaja uključuju (Freeman, Keen & Mani, 2003): 1) pogoršanje fiskalne pozicije, imajući u vidu da su vlade prisiljene da čine značajne budžetske rashode kako bi se finansirale posledice katastrofa, 2) pogoršanje platnog bilansa s obzirom da su izvozne mogućnosti smanjene a uvoz raste, 3) ostvarenje negativnog uticaja na devizni kurs koji nastaje kao posledica pogoršanja platnog bilansa i zabrinutosti u pogledu mogućnosti države da uredno servisira svoje dugove prema međunarodnim investitorima i 4) inflatorne pritiske. Partnerstvo javnog i privatnog sektora, kako na državnom tako i međunarodnom nivou, gde značajnu ulogu imaju i međunarodne institucije kao što je Svetska banka, predstavljaju najnovija rešenja nastala u cilju minimiziranja opisanih problema. Prednost partnerstava javnog i privatnog sektora je u činjenici da se na taj način može unaprediti: 1) sposobnost modeliranja katastrofalnih šteta, 2) identifikacija efektivnih mera za smanjenje verovatnoće ostvarenja ali i negativnog uticaja u slučaju kada se štete već dese, a prevashodno 3) kapaciteta za prihvatanje rizika.

Uloga države kao osiguravača u krajnjoj instanci se najefikasnije može ostvariti putem formiranja nacionalnih pulova. Nacionalni pulovi predstavljaju pulove, osiguravajućih i reosiguravajućih društava, sa državnom podrškom. Ovi pulovi formiraju se za obezbeđenje osiguravajućeg pokrića za velike rizike, kao što su zemljotresi i poplave, koji se smatraju fundamentalnim i koji su izvan kontrole pojedinaca ili grupe i imaju izuzetno negativne posledice na čitavu populaciju, privredu i infrastrukturu. Način funkcionisanja ovih pulova sličan je načinu funkcionisanja klasičnih osiguravajućih pulova, s osnovnom razlikom što su ovi pulovi finansijski podržani i od strane države ili međunarodne

institucije. Tipičan primer pula sa državnom podrškom je Extremus, pul 16 osiguravača i reosiguravača za reosiguranje rizika terorizma u Nemačkoj. Pulovi se mogu formirati i sa međunarodnom podrškom, kao što je primer pula za osiguranje rizika ostvarenja zemljotresa u Turskoj koji je formiran uz podršku Svetske banke.

Zaključak

Poslednjih godina evidentan je trend sve češćeg ispoljavanja katastrofalnih šteta sa sve negativnijim posledicama na ljudske živote i imovinu. Ostvarenje katastrofalnih šteta prouzrokuje velike gubitke za osiguravajuća društva ali i velike operativne napore u procesiranju brojnih odštetnih zahteva, zbog čega je u cilju izbegavanja nepravičnih isplata i kašnjenja u njihovoj obradi neophodno adekvatno pripremanje kako u pogledu obezbeđenja adekvatnog kapitala tako i u pogledu operativnog upravljanja. Najveći problem predstavlja činjenica ograničenosti kapaciteta ne samo sektora osiguranja već i sektora reosiguranja za pokriće katastrofalnih šteta. Iako osiguranje i reosiguranje u savremenim uslovima imaju dominantnu poziciju u upravljanju rizicima, oni više nisu dovoljni za pokriće posledica ostvarenja katastrofalnih šteta upravo zbog evidentne ograničenosti kapaciteta za prihvatanje rizika. Nameće se neophodnost korišćenja alternativnih rešenja. Najznačajnija alternativna rešenja u domenu finansiranja posledica ostvarenja katastrofalnih šteta jeste transfer na tržiste kapitala, posebno putem obveznica za katastrofalne štete i reosiguravajućih „prikolica“ i neposredna intervencija države putem partnerstava sa privatnim sektorom osiguranja i reosiguranja, najčešće u vidu formiranja nacionalnih a u novije vreme i međunarodnih pulova. Imajući u vidu trendove ispoljene u dosadašnjem periodu, u budućnosti se može očekivati nastavak povećane verovatnoće ostvarenja i povećanog intenziteta štetnih posledica, a time i uloge alternativnih rešenja.

Bibliografija

1. Banham, R., "A changing world: Science, business and risk prediction", *Risk Management*, 42(4), 1995, p. 21–31.
2. Benfield, Aon, *The Aon Benfield Aggregate: Full Year Results Ended December 31, 2011*, Aon Benfield, London, 2012.
3. Berliner, B., *Limits of Insurability of Risks*, Prentice-Hall, Upper Saddle River, NJ, SAD, 1982.
4. Bevere, L., Enz, R., Mehlhorn, J., Tamura, T., *Natural catastrophes and man-made disasters in 2011: historic losses surface from record earthquakes and floods*, Sigma No. 2, Swiss Re, Zurich, 2012.
5. Carter, M.R., Little, P.D., Mogues, T., Negatu, W., *Poverty Traps and Natural Disaster in Ethiopia and Honduras*, World Development, 35(5), 2007, pp. 835–856.
6. Cummins, J. D., *Reinsurance for Natural and Man-Made Catastrophes in the United States: Current State of the Market and Regulatory Reforms*, Fox School of Business and Management, Temple University, Philadelphia, PA, 2007.

7. Dutt, A., *The Changing Paradigm of Risk Financing*, Morgan Stanley & Co, Hurricane Risk Mitigation – Leadership Forum, Orlando, Florida, 2008.
8. EM-DAT, The OFDA/CRED International Disaster Database, Internet, www.emdat.be, Université Catholique de Louvain, Brussels, 2010.
9. Freeman, P.K., Keen, M., Mani, M., "Dealing With Increased Risk of Natural Disasters: Challenges and Options", IMF Working Paper, No. 03/197, International Monetary Fund, 2003.
10. Froot, K.A., "The Market for Catastrophe Risk: A Clinical Examination", *Journal of Financial Economics*, 60(2–3), 2001, pp. 529–571.
11. Holborn, *The 2012 Reinsurance Market: Changing Tides*, Holborn Corporation, 2012.
12. IAIS, "On Solvency, Solvency Assessments and Actuarial Issues, International Association of Insurance Supervisors", *Issues paper*, Bank for International Settlements, Basel, Switzerland, 2000.
13. Insurance Information Institute, III, 2012, http://www.iii.org/issues_updates/catastrophes-insurance-issues.html.
14. ISO, Insurance Services Office, 2012, http://www.iso.com/index.php?option=com_content&task=view&id=744&Itemid=618.
15. ISO/IEC Guide 73:2002 Risk management. Vocabulary. Guidelines for use in standards, International Organization for Standardization, Geneva, 2002.
16. Kunreuther, H., "Mitigation and financial risk management for natural hazards", *The Geneva Papers on Risk and Insurance – Issues and Practice*, 26(2), 2001, p. 276–295.
17. Kunreuther, H.C., Michel-Kerjan, E.O., "The Development of New Catastrophe Risk Markets", *Annual Review of Resource Economics*, 1(1), 2009, p. 119–137.
18. Marović, B., Purić, R., Njegomir, V., *Reosiguranje*, Precision d.o.o., Čačak, 2012.
19. Marović, B., Žarković, N., *Leksikon osiguranja*, DDOR Novi Sad, AD, Novi Sad, 2002.
20. Munich Re, *Schadenspiegel: 50 years*, Munich Re, Munich, Germany, 2007.
21. Njegomir, V., „Ekonomski kapital u osiguravajućim društvima”, *Računovodstvo*, 51(11–12), 2007, str. 115–131.
22. Njegomir, V., „Specifičnosti upravljanja kapitalom u osiguravajućim društvima”, *Računovodstvo*, 50(7–8), 2006, str. 59–68.
23. Njegomir, V., „Tržište osiguranja i uloga države – stanje i perspektive finansiranja katastrofa”, *Finansije*, 66(1–6), 2011, str. 256–288.
24. Njegomir, V., „Uloga tržišta kapitala u upravljanju rizikom osiguranja”, *Industrija*, 36(4), 2008, str. 95–118.
25. Njegomir, V., „Upravljanje odštetnim zahtevima u osiguravajućim društvima”, *Računovodstvo*, 53(9–10), 2009, str. 108–116.
26. Njegomir, V., „Upravljanje rizikom iz ugla osiguravajućih društava”, *Finansije*, 61(1–6), 2006b, str. 144–173.
27. Njegomir, V., *Osiguranje i reosiguranje: tradicionalni i alternativni pristupi*, Tectus, Zagreb, 2011.
28. Njegomir, V., *Osiguranje*, Ortomedics book, Novi Sad, 2011.
29. OECD, *Emerging Systemic Risks in the 21st Century: An Agenda for Action*, OECD, Paris, 2003.

30. *Overview & Outlook for the P/C Insurance Industry: An Industry at the Crossroads, III*, Insurance Information Institute, New York, 2007.
31. Pejanović, R., Njegomir, V., „Problemi upravljanja rizicima u poljoprivredi”, *Ekonomika poljoprivrede*, 58(1), 2011, str. 91–103.
32. Pielke, R.A. Jr., Gratz, J., Landsea, C. W., Collins, D., Saunders, M. A., Musulin, R., “Normalized Hurricane Damage in the United States: 1900–2005”, *Natural Hazards Review*, 9(1), 2008, str. 29–42.
33. Schnarwiler, R., *Public Private Partnerships in Disaster Risk Management*, Swiss Re, prezentacija na skupu u organizaciji Svetske banke “Dialogue on Private-Public Partnerships for Disaster Risk Reduction”, Washington, DC, 2007.

Vladimir NJEGOMIR, Ph.D.

Rajko TEPAVAC, Ph.D.,

Milan Počuča, Ph.D.

GLOBAL INSURANCE AND REINSURANCE INDUSTRY CAPACITY: THE EFFECTS OF CATASTROPHE LOSSES

ABSTRACT

Capital as the difference between assets and liabilities of insurance companies enables protection against negative deviations of actual damages, costs or investment results from the planned values and it is the capacity, that is the key limiting factor for the supply of insurance services on a local as well as global level. Catastrophe losses represent special issue in the management of insurance and reinsurance companies because of their remarkable impact on available capital and capacity limitation. With the more frequent manifestation of catastrophic losses that have more intense effects the problem of limited insurability of risks and the insufficiency of not only individual companies but of the aggregate capacity of the global insurance and reinsurance industry is intensified. The main conclusion of the conducted research is that insurance and reinsurance in contemporary conditions are no longer sufficient to cover the consequences of catastrophic losses because of the limited capacity for risk acceptance. There is a need to use alternative solutions, which include mechanisms of risk control and mechanisms of risk financing that encompass risk transfer to investors in global capital markets and government intervention, that is the use of public funds and various forms of public-private partnerships, including the participation of international institutions.

Key words: Capital, capacity, insurance, catastrophe losses, reinsurance, alternatives, capital market, state.

HAŠKI TRIBUNAL IZMEĐU PRAVA I POLITIKE

Jovan Ćirić (prir.), *Haški tribunal između prava i politike*, Zbornik radova, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2013, 192 str.

Međunarodni krivični tribunal u Hagu od samog osnivanja prati mnogo kontroverzi i oprečnih mišljenja. One su pre svega posledica još svežih rana kojima se bavi, kao i posledicama krvavog građanskog rata koji se odvijao na prostorima SFRJ u prvoj polovini 90-ih godina XX veka. Međutim, jedan od razloga je i nestručan pristup analizi ovog suda, pa tako često dolazi do paušalnih ocena kako onih koji podržavaju rad ovog tribunala, tako i njegovih protivnika. Zajednička osobina svih radova u ovom zborniku jeste naučni pristup i primarna pravna analiza svih problema, bilo da su opšte ili partikularne prirode. Problemi Haškog tribunala obrađeni su na različite načine i u različitom kontekstu, a sve u skladu sa mišljenjima autora i njihovim zanimanjem i oblasti prava kojom se primarno bave.

Ideja o nastanku zbornika radova koji bi se bavio Međunarodnim krivičnim tribunalom u Hagu (u daljem tekstu: Haški tribunal, Tribunal) iz ugla pravnika, nastala je početkom 2013. godine. Ova ideja okupila je šestoricu autora koji su za dva meseca, na čelu sa Jovanom Ćirićem, sproveli ideju od osnovne zamisli do krajnjeg proizvoda. Autori su Milan Škulić, profesor Međunarodnog krivičnog prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, Boris Krivokapić, profesor Međunarodnog prava na Univerzitetu „Megatrend“, profesor Vladimir Čolović sa Instituta za uporedno pravo, advokat Goran Petronijević sa velikim iskustvom u zastupanju osoba pred Tribunalom u Hagu, Marko Novaković, saradnik Instituta za međunarodnu politiku i privredu, i Jovan Ćirić koji je uz to i urednik ovog zbornika pod nazivom *Haški tribunal između prava i politike*.

Cilj ove knjige je da prikaže poglede pre svega autora koji su učestvovali u njegovoj izradi, na Haški tribunal, i njihovo stručno mišljenje o ovom sudu. Autori su želeli da daju svoj doprinos debati o Haškom tribunalu, pošto je veoma malo toga iz stručnog ugla na temu Tribunal-a do sada napisano u Srbiji, a još manje na engleskom jeziku. Kao posledica tog prilično siromašnog naučnog opusa koji se tiče Tribunal-a, ovo je verovatno jedina dvojezična stručna knjiga – zbornik radova, na ovu temu, koja dolazi iz Srbije. Upravo zbog toga ova knjiga predstavlja važan materijal za sve one koji se bave problematikom kako Tribunal-a, tako i međunarodnih sudske instanci uopšte.

Zbornik, u skladu sa brojem autora, ima šest delova. Svaki od autora napisao je po jedan rad. Ti radovi variraju po dužini i po temi koju obrađuju. Neki imaju preko 40 strana, neki opet manje od 15. Jedni se bave opštim pitanjima i nastankom Haškog tribunala, drugi se pak baziraju na analizi konkretnih principa ili presuda tog suda. Ipak, svaki od radova nezavisno

od dužine i teme, pruža čitaocu neke nove informacije i nove poglede na rad Tribunal-a.

Naslovi radova su sledeći: Boris Krivokapić – „Nešto drugačiji pogled na međunarodne krivične sudove”, Milan Škuljić – „Jedan pogled na Haški tribunal i njegovo mesto u istoriji”, Vladimir Čolović – „Formiranje Haškog tribunala – primer nepoštovanja prava i stvarnih činjenica”, Goran Petronijević – „Neprincipijelnosti u primeni pravnih standarda u radu MKSJ”, Marko Novaković – „Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju – Slučaj Gotovina”, i Jovan Ćirić – „Da li će posle ‘Haga’ doći do istinskog pomirenja na prostoru bivše SFRJ”?

Svaki od autora u svom radu daje sopstveni pogled na rad tribunala. U zborniku se mogu naći kako opšti pogledi na rad Tribunal-a, tako i mišljenja o njegovom mestu u međunarodnom krivičnom pravu, do analize konkretnih problema koji su se pojavili u njegovom radu. Ono što izdvaja ovaj zbornik od ostalih knjiga koje se bave sličnom temom su dvojezičnost (srpski i engleski) i način pristupa. Svi radovi objavljeni su na engleskom i srpskom jeziku. Upravo zato, priliku da ih čitaju imaju i domaći i međunarodni pravnici. Sa druge strane, pravni i naučni pristup pri izradi jasna je odlika svih radova. Ovaj zbornik pruža uvid u način na koji ovaj tribunal vide ljudi koji se bave primarno međunarodnim javnim pravom, međunarodnim krivičnim pravom, krivičnim pravom i kriminologijom, ali i viđenje advokata koji je direktno učestvovao u postupcima pred njim. Iako je ceo zbornik nastao za veoma kratko vreme, radovi su posledica všegodišnjeg istraživačkog rada vezanog za Haški tribunal.

Zato ova knjiga predstavlja značajan doprinos analizi rada Haškog tribunala u trenutku kada su u toku poslednji procesi pred ovim sudom i kada se polaku sumiraju utisci i analiziraju njegov uspeh i rezultati.

Marko NOVAKOVIĆ

ENERGETSKA BEZBEDNOST EVROPE: POLOŽAJ SRBIJE

Dr Miroslav Antevski, dr Dobrica Vesić (prir.), *Energetska bezbednost Evrope: Položaj Srbije*, Zbornik radova (*Energy Security of Europe: The Position of Serbia, collection of articles*), Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2013, 496 str.

Zbornik radova pod naslovom *Energetska bezbednost Evrope: Položaj Srbije*, nastao je kao rezultat naučnog skupa pod istim imenom održanog 10–11. maja 2012. godine u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu. Zbornik kao priredivači potpisuju dr Miroslav Antevski i dr Dobrica Vesić, a izdavač je pomenuti Institut. U okviru zbornika objavljen je čak trideset i jedan rad, sa široko zasnovanom tematikom koja pokriva različite aspekte pitanja energetske bezbednosti Evrope, a u vezi sa geostrateškim, ekonomskim, pravnim i političkim položajem Republike Srbije. Zbornik odlikuje značajni međunarodni element u sastavu lica koja čine njegov uredivački i recenzentski odbor, među kojima su prisutni naučni radnici sa prestižnih naučno-istraživačkih institucija koje se ovom temom bave, iz zemalja poput Rusije, Kine, Austrije, Mađarske, Italije, ali i zemalja regionala, poput Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Makedonije. Autori radova koji su prikupljeni u zborniku različitog su stručnog profila, što doprinosi raznovrsnosti tema prisutnih u radovima i višestranoj perspektivi gledanja na njih.

Energetska bezbednost je cilj usko povezan sa privrednim razvojem i zaštitom životne sredine. Ekomska stabilnost, nacionalna bezbednost i zdravlje građana zavise od pravilnog uravnotežavanja ovih parametara. Zbog velike međuzavisnosti nacionalnih država u pogledu korišćenja energije, koja se u stručnoj literaturi često označava i kao bipolarnost u tokovima energetske razmene (što znači da jedni imaju puteve dolaska do energije uz sve višu i teško održivu političku cenu, a drugi ogromne zalihe energetskih resursa pomoću kojih žele da diktiraju budući globalni razvoj), danas nijedna nacionalna ekonomija ne može konstatovati da je „energetski bezbedna“. Upravo na međuzavisnosti je akcenat prvog dela zbornika koji nosi naslov *Energetska bezbednost i međuzavisnost u Evropi*. Ovde se nalazi devet članaka koji se na različite načine bave jednom velikom temom: energetskom politikom EU i njenim odnosom sa Rusijom u tom domenu. U ovom odnosu je i sadržana suština pomenute međuzavisnosti. Velika većina članaka istražuje ovo pitanje sa njegovog opšte-bezbednosnog aspekta, jedan je ograničen na užu situaciju Srbije, dok se jedan članak bavi bezbednošću sa univerzalnog stanovišta, stavljajući u fokus prvenstveno prirodno okruženje međunarodne zajednice ugroženo klimatskim promenama, a ne samo suve interese nacionalnih država.

Drugi i treći deo zbornika se u svojoj analizi geografski ograničavaju na region Jugoistočne Evrope, pa se istraživanja postavljaju u prizmu posmatranja koja gleda na region ucelo, ali i na područja pojedinih država poput pre svega Srbije, ali i Rumunije, Makedonije i Bosne i Hercegovine. Jedanaest radova koji spadaju u drugi deo za svoj predmet istraživanja imaju problem energetske efikasnosti, dok se u četiri članka trećeg dela razmatra tematika obnovljivih

izvora energije kao potencijalnih katalizatora energetske efikasnosti. Radovi u analizi kontinuirano ističu da strateški energetski ciljevi regiona Jugoistočne Evrope ne mogu da odstupaju od strateških ciljeva EU u delu koji se tiče bezbednosti ponude, prihvatljivih i očekivanih cena energenata (koje podstiču konkurentnost, a ne monopolizam), kao i ekološke i energetske održivosti. Trenutno stanje u regionu, međutim, kako se vidi iz analize, daleko je od ovih postulata: energetska bezbednost je u padu, cene električne energije, gase i derivata nafte niti su očekivane niti su konkurentne, a udeo ugljenika u energetskim izvorima u proizvodnji energenata stalno raste. Rešenja koja se u analizama nude su razna, navedimo samo neka: povećanje udela obnovljivih izvora u energetskom miksу i povećanje proizvodnje biogoriva, podizanje globalnog partnerstva ovih zemalja i EU, ulaganje u energetske tehnologije – posebno u fosilne izvore sa niskim procentom ugljen-dioksida i energetsku efikasnost.

Četvrti deo zbornika posvećen je problemu terorizma i njegovo vezi sa energetskom bezbednošću. Četiri rada koja se nalaze u ovom delu daju značajni doprinos u analizi četiri potencijalna oblika energetskog terorizma. To su krijumčarenje nuklearnog materijala, moderni oblici terorizma i njihova ekspanzija, ekološka krivična dela i nuklearni terorizam. Naravno, svi ovi oblici su međusobno takođe povezani, kao i sva ostala pitanja koja spadaju u domen energetske bezbednosti i efikasnosti. Krijumčarenje nuklearnog materijala obično stoji u vezi sa nelegalnim pokušajima korišćenja nuklearne energije, pre svega u vojne sruhe, sa ciljem stvaranja nuklearnog oružja. Opet, nuklearno oružje može dospeti u ruke terorističkih organizacija koje ga mogu koristiti za svoje ekstremne ciljeve, protiv kojih čitava međunarodna zajednica ima interesa da se efektivno bori. Eventualna uspešna dejstva takvih organizacija, mogu kao posledicu imati i nesagledivu štetu po životnu sredinu.

Zbornik radova *Energetska bezbednost Europe: Položaj Srbije* ima izuzetnu aktuelnu vrednost. Imajući u vidu globalne energetske tendencije, energija je postala i biće i dalje značajno i realno bezbednosno pitanje. U tako tesnom tržištu kakvo je današnje svetsko tržište energije, sa tolikim stepenom zavisnosti od nafte i gasa, pretnje energetskom snabdevanju mogu doći sa raznih strana: teroristički napadi, prirodne nepogode, političke ucene i potresi kao rezultati regionalnih konfliktata ili napetosti, samo su neke od njih. Ovo upućuje na potrebu strategije koja bi predstavljala prevenciju potresa i aranžmana za minimiziranje efekta snabdevanja energentima tokom velikih međunarodnih kriza, a takođe i na činjenicu da energetska bezbednost ima potencijal da stvori veliku krizu, ili da potraga za obezbeđivanjem zagarantovanog snabdevanja može u većoj meri oblikovati spoljne politike i prioritete država članica EU, NATO i drugih zemalja. Zbornik radova *Energetska bezbednost Europe: Položaj Srbije* ima i veliku materijalnu vrednost, jer je sveobuhvatan, iscrpan, i pisan od strane autora koji se bave svim povezanim pitanjima iz opšte tematike zbornika na naučno utemeljen i odgovoran način, koji pred sobom u vidu pre svega ima interes međunarodne zajednice, a ne partikularne interes pojedinih njenih moćnih predstavnika. Stoga će on koristiti ne samo naučnicima i poslenicima iz energetske oblasti u Srbiji, već i svugde na širem području Evroazije.

Prvi sporazum o glavnim principima normalizacije

(Brisel, 19. april 2013)

1. Osniva se Zajednica/Asocijacija srpskih opština na Kosovu s većinskim srpskim stanovništvom. Ulazak novih opština moguće je samo uz saglasnost potpisnika sporazuma.
2. Zajednica/Asocijacija srpskih opština biće formirana statutom. Do njenog raspушtanja moguće je doći samo uz odluku samih opština. Pravne garancije za to biće obezbeđene adekvatnim propisima i ustavnim zakonom (uključujući pravilo dvotrećinske većine).
3. Struktura Zajednice/Asocijacije srpskih opština biće zasnovana na istim osnovama koje postoje u statutu Asocijacije kosovskih opština - predsednik, potpredsednik, skupština, veće.
4. U skladu sa nadležnostima koje predviđa Evropska povelja o lokalnoj samoupravi i kosovski zakoni, opštine će imati pravo da sarađuju u kolektivnom ostvarivanju svojih ovlašćenja kroz Zajednicu/Asocijaciju. Zajednica srpskih opština imaće potpun nadzor u oblastima ekonomije, razvoja, obrazovanja, zdravlja i prostornog planiranja.
5. Na Zajednicu/Asocijaciju može biti preneto još dodatnih nadležnosti ukoliko to odluče centralne vlasti.
6. Zajednica/Asocijacija će imati predstavničku ulogu na nivou centralne vlasti i imaće mesto u savetodavnom veću zajednica. U ostvarivanju te uloge predviđena je funkcija nadzora.
7. Na Kosovu postoji jedna policija – Kosovska policija. Sve policije na severu treba da se integriraju u okviru Kosovske policije. Plate će dobijati samo iz Kosovske policije.
8. Pripadnicima ostalih srpskih bezbednosnih struktura biće ponuđeno adekvatno mesto u kosovskim strukturama.
9. Postojaće regionalni komandant za četiri, većinski srpske opštine (Severna Mitrovica, Zvečan, Zubin Potok i Leposavić). Komandant ovog regiona treba da bude Srbin sa Kosova, koga će imenovati Ministarstvo unutrašnjih poslova na osnovu liste koju će dostaviti četiri gradonačelnika u ime ZSO. Sastav KPC će odražavati etnički sastav stanovništva četiri opštine. Postojaće i drugi regionalni komandant za opštine Južna Mitrovica, Srbica i Vučitrn. Regionalni komandant za četiri severne opštine će sarađivati sa drugim komandantima.

10. Pavosudne vlasti biće integrisane i funkcionisaće u okviru kosovskog pravosudnog sistema. Apelacioni sud u Prištini formiraće panel, u kojem će većina biti sudsije srpske nacionalnosti, koji će se baviti svim opštinama sa srpskom većinom. Odeljenje Apelacionog suda, u kome će biti administrativno osoblje i sudsije, imaće stalno sedište u severnoj Mitrovici (Okružni sud u Mitrovici). U svakom radnom telu navedenog odeljenja većinu sudsija činiće kosovski Srbi.
11. Lokalni izbori biće organizovani u opštinama na severu u 2013. pod pokroviteljstvom OEBS, u skladu sa kosovskim zakonom i međunarodnim standardom.
12. Plan implementacije, uključujući tačne rokove sprovođenja dogovora, biće sačinjen od 26. aprila. U implementaciji ovog sporazuma posebno će biti naglašeni principi transparentnog finansiranja.
13. Razgovori o energetici i telekomunikacijama biće intenzivirani i završeni do 15. juna.
14. Dogovoreno je da nijedna strana neće blokirati niti ohrabrivati druge da blokiraju jedna drugu na putu ka EU.
15. Obe strane formiraće Komitet za implementaciju, pod pokroviteljstvom EU.

UPUTSTVA ZA SARADNIKE

Međunarodna politika je tromesečnik koji izlazi u januaru, aprilu, julu i oktobru svake godine.

Časopis objavljuje recenzirane autorske priloge i prikaze skupova i knjiga iz oblasti međunarodnih odnosa, spoljne politike, međunarodnog javnog prava i međunarodne ekonomije.

Uslov za uzimanje u razmatranje priloga je da budu pripremljeni u skladu sa sledećim uputstvima.

I - Uputstvo za pisanje članaka

1. Autorski prilozi (članci) ne treba da sadrže više od 4.500 reči, odnosno do 32.000 znakova sa razmacima.
2. Članke pisati korišćenjem fonta *Times New Roman*, veličine 12, sa brojevima stranica u donjem desnom uglu.
3. Ispod naslova teksta stoji ime i prezime autora članka (i eventualna titula), naziv institucije u kojoj je zaposlen i njeno sedište, kao i lična adresa autora za korespondenciju (poštanska/institucionalna ili elektronska). Ovi podaci se navode u *Italic-u*.
4. Ukoliko autor ima želju da ukaže čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen, neophodno je da na kraju naslova teksta stavi posebnu fusnotu sa simbolom * u kojoj će to posebno napomenuti.
5. Apstrakt se prilaže i na srpskom i na engleskom jeziku i u njemu autor treba da ukaže na najbitnije hipoteze na kojima rad počiva. Apstrakt treba da sadrži do 120 reči, a ispod njega autor navodi do 12 ključnih reči.
6. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic-u* (npr. *status quo, a priori, de facto, acquis communautaire*, itd.).
7. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora nавesti kako glase u originalu, i to u zagradi posle srpske transkripcije.
8. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

Podatke o navedenoj bibliografskoj jedinici u fusnotama treba nавesti u skladu sa sledećim sugestijama:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *Italic-u*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica. Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, stavlja se (ur.) ili (prir.) sa tačkom u oba slučaja. Sa druge strane, kada se radi o više urednika monografije na srpskom jeziku stavlja se (urs), bez tačke.

Kada se navodi priređeni zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredilo više priređivača, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (eds), bez tačke. Ako se radi o jednom priređivaču, stavlja se (ed.), sa tačkom.

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, pp. 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribićević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneve, 2002, pp. 234–7.

b) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od-do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (–), bez razmaka. Ukoliko su neki podaci nepotpuni neophodno je to i naglasiti.

Primeri:

Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 878–84. (pp. 878–9 ili p. 878).

Robert J. Bunker & John. R. Sullivan, "Cartel Evolution: Potentials and Consequences", *Transnational Organized Crime*, vol. 4, no. 2, Summer 1998, pp. 55–76.

c) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka – pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *Italic-u*) datum – napisan arapskim brojevima, broj strane/stranica.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

d) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*, broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja).

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

„Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine”, *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 1-14.

e) Navođenje izvora sa Interneta

Ime autora, naziv dela ili članka, puna Internet adresa koja omogućava da se do navedenog izvora dođe ukucavanjem navedene adrese, datum pristupanja stranici na Internetu, broj strane (ukoliko postoji i ako je prilog objavljen u PDF-u).

Primer:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C., 2000, Internet, [http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Payin+g+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\\$File/Who+i+s+Paying+text.pdf](http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Payin+g+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/$File/Who+i+s+Paying+text.pdf), 14/09/2004, p. 3.

f) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih fusnota, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. I na kraju broj strane (npr. Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", op. cit., p. 879). Ibid. ili ibidem koristiti isključivo pri navođenju izvora navedenog u prethodnoj fusnoti, uz naznaku broja strane/stranica, ukoliko je novi navod iz tog izvora (npr. Ibid., str. 11).

9. Na kraju članka prilaže se bibliografija koja treba da sadrži sve izvore i literaturu navođene u tekstu, a u formi kakva je navedena u uputstvu za fusnote. Jedina razlika je što se u bibliografiji obavezno navodi prvo prezime pa ime autora citiranog rada, i celokupna bibliografija se organizuje prema abecednom redosledu početnog imena navođenih autora (ili naziva korišćenih dokumenata).

II – Uputstvo za pisanje prikaza knjiga i skupova

1. Prikazi skupova i knjiga ne smeju biti duži od dve i po stranice Word formata (prored *single*), odnosno ne smeju sadržati više od 1.200 reči (8.800 znakova sa razmacima).
2. Na početku prikaza navode se bibliografske odrednice knjige u skladu sa pravilima koja su navedena za navođenje monografija u fusnotama, s tim što na kraju treba navesti ukupan broj stranica (npr. 345 str. p. 345).
3. Prikazi knjiga i skupova ne smeju sadržati fusnote, dok se sve eventualne napomene mogu navesti u zagradi.
4. Autor može navesti i nadnaslov prikaza knjige ili skupa velikim slovima – veličina slova 14, što je podložno izmenama od strane redakcije časopisa.
5. Veličina slova, font i poravnjanje teksta treba da budu u skladu sa ranije navedenim sugestijama za pisanje članaka.
6. Na kraju prikaza navodi se puno ime i prezime autora u *Italic-u*, s tim što se prezime u celini piše velikim slovima (npr. *Žaklina NOVIČIĆ*).

* * *

Svi prilozi dostavljaju se dr Dragana Đukanoviću, glavnom i odgovornom uredniku *Međunarodne politike* na adresu: Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, 11000 Beograd, ili na e-mail: dragandjuk@yahoo.com.

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

UDK 327

MEĐUNARODNA POLITIKA – glavni i
odgovorni urednik Dragan Đukanović. – God.
1, br. 1 (1950) –. – Beograd : Institut za
međunarodnu politiku i privredu, 1950–. –
24 cm

Tromesečno

ISSN 0543-3657 = Međunarodna politika

COBISS.SR-ID 3092482

Primaoci časopisa
MEĐUNARODNA POLITIKA

U zemlji

- diplomatska predstavništva stranih zemalja u Srbiji,
- strana dopisništva novinskih i televizijskih kuća i agencija,
- organi vlasti, vojne institucije, političke partije,
- privredne organizacije i ustanove, banke, komore i instituti i preduzeća,
- univerziteti, instituti i biblioteke,
- izdavačke organizacije, javni mediji,
- istaknute ličnosti iz oblasti politike, naučne, privredne i kulturne delatnosti.

U inostranstvu

- diplomatska, privredna i kulturna predstavništva Srbije u svetu,
- parlamenti i vlade zemalja na svim kontinentima,
- direkcije značajnih političkih parlamentarnih partija u svetu,
- sve veće globalne i regionalne međunarodne organizacije (UN, EU, OEBS, UNESCO, Savet Evrope i dr.),
- privredne komore, veće privredne kompanije u svetu,
- univerziteti, instituti i biblioteke,
- pojedinci iz raznih oblasti i delatnosti.

Časopis *Međunarodna politika* ima Internet prezentaciju na adresi:

<http://www.diplomacy.bg.ac.rs/mp.htm>

Cena oglašavanja u *Međunarodnoj politici*:

- puna strana 30 000 dinara
- 1/2 strane 18 000 dinara
- k3 (unutrašnja korica) 40 000 dinara
- k4 (zadnja korica) 50 000 dinara

Za sve dodatne informacije obratiti se na telefon (011) 3340 019 ili na

e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU osnovan je 1947. godine. Njegova misija je sistematsko istraživanje osnovnih procesa u međunarodnoj zajednici i elemenata političkog, ekonomskog, vojnog, tehnološkog i kulturno-socijalnog karaktera u savremenom svetu. Pružajući naučnu osnovu za utvrđivanje i predlaganje strategijskih osnova spoljne politike zemlje, Institut je u radnom smislu najtešnje povezan sa organima koji sprovode spoljnu politiku (Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije). Poseban zadatak Instituta je doprinos edukaciji šire javnosti o osnovnim tokovima međunarodnih odnosa, što se ostvaruje bogatom izdavačkom delatnošću, organizacijom skupova i učestvovanjem istaknutih političkih ličnosti, stručnjaka i diplomata na tribinama Instituta. Od svog osnivanja Institut je bio i značajan izvor kadrova za diplomatsku službu ili druge političke funkcije na unutrašnjem i međunarodnom planu. Osim naučnoistraživačkog sektora, u kome radi 30 naučnih radnika, Institut raspolaže jednom od najbolje opremljenih specijalizovanih biblioteka u Jugoistočnoj Evropi koja je, takođe, ekskluzivna depozitarna biblioteka edicija i dokumenata UN, Evropske unije i NATO. Pored *Međunarodne politike* (na srpskom) Institut objavljuje periodične publikacije: *Međunarodni problemi* (na srpskom i engleskom jeziku), *Evropsko zakonodavstvo* i *The Review of International Affairs*.

IZBOR IZDANJA

INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

ČASOPISI:

- Međunarodna politika*
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
Izlazi tromesečno
- Review of International Affairs*
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
(na engleskom jeziku)
Izlazi tromesečno
- Međunarodni problemi*
Naučni časopis na srpskom
i engleskom jeziku
Izlazi tromesečno
- Evropsko zakonodavstvo*
Naučno-stručni časopis
za pravo Evropske unije
Izlazi tromesečno

KNJIGE:

- Energy Security of Europe: The Position of Serbia*,
Proceedings, Miroslav Antevski and Dobrica Vesić
(eds.), broširano, 2013, 496 str.
- Brano Miljuš, *Istraživanje političkog tržišta*, broširano, 2012, 320 str.
- Dragan Petrović, *Geopolitika Sredozemlja*, tvrd povez, 2012, 228 str.
- Spoljna politika Srbije i zajednička spoljna bezbednosna politika EU*, zbornik radova, priređivači Dragan Đukanović i Miloš Jončić, broširano, 2012, 580 str.
- Duško Dimitrijević, *Državne granice nakon sukcesije SFR Jugoslavije*, tvrd povez 2012, 484 str.
- Danube Strategy – Strategic Significance for Serbia*, zbornik radova, priređivači Nevenka Jeftić Šarčević, Edita Stojić Karanović, broširano, 2012, 352 str.
- Western Balkans: From Integration to Stabilisation*, zbornik radova, priređivači Miroslav Antevski i Dragana Mitrović, broširano, 2012, 404 str.
- Meaning of Borders and Border Issues in the Age of Globalization: Europe and Asia*, zbornik radova,

priređivači Duško Dimitrijević, Dragana Mitrović i Ivona Lađevac, broširano, 2012, 160 str.

Harmonizacija zakonodavstva Srbije sa pravom Evropske unije (II), zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Brano Miljuš, tvrdi povez, 2012, 886 str.

Stubovi spoljne politike – Srbija, EU, SAD i Kina, Dragan Petrović i Dragan Đukanović, broširano, 2012, 240 str.

Milovan Radaković, *Komponente nacionalnog i evropskog identiteta*, tvrdi povez, 2012, 280 str.

Uloga civilnog društva u promociji potencijala Podunavlja u svetlu izrade Strategije EU za Dunavski region, zbornik radova, priređivači Edi-ta Stojić Karanović i Nevenka Jeftić Šarčević, broširano, 2012, 212 str.

Srbija i međunarodne organizacije, zbornik rada, priređivači Dragan Đukanović i Ivona Lađevac, broširano, 2011, 572 str.

Japan and Serbia: Regional Cooperation and Border Issues: A Comparative Analysis, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac, broširano, 2011, 192 str.

Duško Dimitrijević i Stevan Đorđević, *Pravo međunarodnih ugovora*, tvrdi povez, 2011, 688 str.

Development Potentials of Foreign Direct Investment: International Experiences, zbornik radova, priređivač Miroslav Antevski, broširano, 2011, 404 str.

Edita Stojić-Karanović i Dragan Petrović, *Dunavska strategija*, broširano, 2011, 272 str.

Društveni aspekti organizovanog kriminala, zbornik radova, priređivači Aleksandar Fatić i Božidar Banović, broširano, 2011, 472 str.

Brano Miljuš, Dragan Đukanović, *Dobrosusedski odnosi*, broširano, 2011, 284 str.

Dragan Petrović, *Francusko-srpski odnosi 1800 – 2010*, tvrdi povez, 2011, 372 str.

Pero B. Petrović, *Kapitalna ulaganja i projektno finansiranje*, broširano, 2011, 240 str.